

Att möta förändring

Svenska kyrkans redovisning till regeringen
angående de kyrkoantikvariska frågorna inför
kontrollstationen 2024

ATT MÖTA FÖRÄNDRING
SVENSKA KYRKANS REDOVISNING TILL REGERINGEN
ANGÅENDE DE KYRKOANTIKVARISKA FRÅGORNA
INFÖR KONTROLLSTATIONEN 2024

PRODUKTIONSFAKTA

TEXT: Kyrkokansliet

GRAFISK FORM: Byrå4

FOTO OMSLAGET: Lina Beutler/Ikon

TRYCK: Kph, Uppsala 2023

Produkten finns som pdf på www.svenskakyrkan.se

ARTIKELNUMMER: SK23114

Innehåll

Förord	5	3. Nya förutsättningar och framtidsfrågor	43
Inledning	9	Svenska kyrkans arbete sedan kontrollstationen 2019	43
Uppdrag	9	Forskning och ny kunskap	47
Disposition	9	Förändringar i samhälle och omvärld	51
Sammanfattande bedömning	11	Områden i behov av utveckling	54
ARTIKEL: "En oroväckande trend att pengarna inte räcker"	14	ARTIKEL: "Kulturmiljölagen skulle behöva ses över"	63
1. Förutsättningar för det kyrkliga kulturarvet	17	4. Måluppfyllelse	65
Det kyrkliga kulturarvets omfattning	17	Vård och underhåll	65
Kulturmiljölagen	17	Kompetens	68
Begravningslagen	18	Samverkan	70
Svenska kyrkans organisation	18	Tillgänglighet	72
Kostnader för förvaltning av det kyrkliga kulturarvet	19	Svenska kyrkans fortsatta arbete	78
Statens bidrag till de kyrkliga kulturminnena	20	ARTIKEL: Växande underhållsskuld riskerar kulturhistoriska värden	81
Svenska kyrkans fördelning av bidraget	21	BILAGA 1: Förändringar i Svenska kyrkans kyrkobyggnadsbestånd 2000–2022	83
ARTIKEL: Kyrkliga kulturarv – hållbara, välanvända och utvecklande!	28	BILAGA 2: Förbrukning av kyrkoantikvarisk ersättning	92
2. Samhällseffekter av Svenska kyrkans kulturarvsarbete	31	BILAGA 3: Tillgänglighet	99
Ekonomisk hållbarhet	31	Referenser	101
Miljömässig hållbarhet	33		
Social hållbarhet	34		
Andlig hållbarhet	38		
ARTIKEL: Kyrkan viktig trygghetspunkt både socialt och praktiskt	40		

Invigning med biskop Åke Bonnier efter renovering av St:Olofs kyrka i Falköping. FOTO: SEBASTIAN STREITH/IKON

Förord

SVENSKA KYRKAN LÄMNAR HÄRMED över rapporten *Att möta förändring* inför kontrollstation 2024. Denna kontrollstation är den fjärde i ordningen och ett tillfälle för staten och Svenska kyrkan att analysera måluppfyllelse och effekter av den kyrkoantikvariska ersättningen, men också en möjlighet att peka på problem och utvecklingsområden i frågor som rör det kyrkliga kulturarvet.

ÖVERENSKOMMELSEN MELLAN STATEN och Svenska kyrkan har skapat grund för det kyrkoantikvariska arbetet under en dryg tjuogoårsperiod. Överenskommelsen kan betecknas som en nyskapande reform. Den markerade en historisk förändring och introducerade både en ny statlig finansiering för kyrkliga vård- och underhållskostnader, och en form för parternas samverkan som i upplägg och uppdrag är unik i sitt slag. Samtidigt befäste överenskommelsen det historiska sambandet mellan staten och Svenska kyrkan och kontinuiteten i det kyrkliga kulturarvet som en angelägenhet för samtliga invånare i Sverige.

ÖVERENSKOMMELSEN ÄR LÅNGSIKTIG, vilket innebär att den inom sina ramar också måste kunna hantera förändring. Idag är vi i en situation där samhällsförändringar påverkar förutsättningarna för överenskommelsen, framför allt avseende den gemensamma finansieringen och de kyrkliga kulturminnenas tillgänglighet. Förmodligen att möta förändring sätter ljuset på ett annat inslag i överenskommelsen, nämligen att staten och Svenska kyrkan ska samverka i övergripande frågor som rör de kyrkliga kulturvårderna. En kulturarvsförvaltning i takt med tiden är beroende av statliga initiativ då det gäller till exempel finansierings- och lagstiftningsfrågor.

KULTURARV ÄR TILL SITT VÄSEN DYNAMISKT, något som anförtröts oss av tidigare generationer för att främjas och förnyas. Det kyrkliga kulturarvet är ett påtagligt exempel på detta. Att möta förändring kännetecknar det som vi idag kallar Sveriges största, sammanhållna kulturarv. Det är församlingarna som allt sedan äldsta tid stått för kontinuiteten i förvaltningen, samtidigt som de ständigt befunnit sig i förändringarnas mitt. Under nära tusen år har landskapet påverkats av kyrkorna. Varje tid har sedan haft att förhålla sig till redan befintliga platser och byggnader. Man har adderat, förändrat och förnyat. Denna konstanta förändring av landskapsbilden är helt unik. Som byggt kulturarv står kyrkobyggnaderna ut genom att de under århundradenas lopp använts för samma ändamål, samtidigt som de anpassats utifrån nya liturgiska och funktionella behov.

ATT BYGGA EN KYRKA har alltid bottnat i lokala initiativ. Sannolikt uppfördes många av de i dag äldsta bevarade kyrkorna av enskilda personer. En romansk stenkyrka på den egna gården manifesterade tro och gärning till synes för evigheten, till skillnad från den i vardagen använda och förgängliga träbebyggelsen. Först i takt med att kyrkans organisation stärktes under 1100- och 1200-talet framträder församlingen som lokal enhet med skyldighet att svara för kyrkans underhåll och prästens försörjning. Ett tätt nät av församlingskyrkor har därefter successivt vuxit fram i takt med att nya geografiska områden tagits i anspråk. Kapellförsamlingar har lagts till befintliga församlingar och så småningom brutits ut till självständiga enheter med egen ekonomi, baserad på uppbörd från dem som hade sin territoriella hemvist i församlingen.

DE KYRKOR OCH KYRKORUM som församlingarna idag förvaltar avspeglar en lång historia av bevarande, användning och utveckling. Bakom den kyrka och det kyrkorum vi upplever idag finns andra som vi känner till eller fortfarande kan avläsa, som minnen efter en annan tids bruk eller gestaltning. Det medeltida kyrkorummet utformades för att fira mässa och svarade ytterst mot dåtidens liturgiska behov. Samtidigt kan vi se en stor variation beroende på att det bakom varje investering stod församlingar och församlingsbor. Det ger också nycklar till att förstå både när och hur en kyrka uppfördes och förändringar kom till stånd. Även om liturgin satte normen kunde den gestaltas på olika sätt, i olika formade kyrkorum.

VID MEDELTIDENS UTGÅNG stod många romanska kyrkor kvar i sin distinkta ursprungsform, med ett smalt och ibland absidförsett kor, medan andra försetts med ett korparti av långhusets bredd, valv utsmyckade med målningar och praktfulla inventarier importerade från Flandern eller nordtyska Hansastäder. Kyrkorna avspeglar inte bara liturgi och rit, utan också andra omständigheter som främjade eller bromsade utveckling, till exempel församlingens ekonomiska bärkraft och den kompetens man hade att tillgå. Då som nu fanns flera generationer kyrkorum närvarande samtidigt.

KYRKBYGGNADERNA MATERIALISERAR historiska brytpunkter. Hit hör reformationen, den reformrörelse som präglade 1500-talet och som involverade hela Europa och gav grunden för tillkomsten av Svenska kyrkan som evangeliskt-lutherskt trossamfund. En rationalisering skedde i landets kyrktätaste områden, till exempel övergavs i Skara stift ett femtiotal församlingskyrkor, många små och uppförda under tidig medeltid. I de medeltida städerna kunde förändringen av församlingsstrukturen vara dramatisk. Det mest anslående exemplet är den då danska ärkebiskopsstaden Lund. Vid sidan av dom-, kloster- och hospitalskyrkor fanns här under medeltiden åtminstone ett tjugotal församlingskyrkor. Vid 1500-talets mitt hade denna kyrkliga metropol endast två församlingskyrkor, dels Lunds domkyrka, dels den ännu kvarstående benediktinska klosterkyrkan Sankt Peter.

I FLERTALET FALL KUNDE EMELLERTID församlingen överbrygga övergången till det lutherskt präglade kyrkorummet genom att i sin gamla kyrka stegvis införa de funktioner som var viktiga i denna förändring. Någon allmän och radikal omgestaltning av kyrkorummen i Sverige kan man knappast tala om. Predikstolen och bänkinredningen var nya inslag och förtydligade predikans betydelse. Predikstolen skulle placeras nära församlingen så att förkunseln av Guds Ord kunde höras av alla. Långa predikningar och växande församlingar skapade behov av bänkinredningar som fyllde större delen av kyrkorummet. När det inte längre räckte till löstes det med läktare, eller genom att utvidga kyrkorummet, ofta med en eller två korsarmar som gjorde det möjligt att se predikstolen från hela kyrkan.

KYRKORUMMET GESTALTAR DEN KRISTNA TRON och är samtidigt ett offentligt rum, öppet för alla. Sambanden mellan kyrkorna och andra offentliga byggnader är tydliga under statskyrkans tid. Det finns ingen period som haft så stort genomslag för landets kyrkor som tiden från 1700-talets mitt till 1800-talets mitt. Det sammanfaller med en modernisering av Sverige, bland annat genom stärkt statlig styrning. Ett nytt ämbetsverk, Överintendentsämbetet, bildades och utarbetade förslag och ritningar till kyrkor i hela landet och blev på så sätt styrande för den arkitektoniska gestaltningen. Ritningarna tillställdes församlingar som byggherrar, som i sin tur anlätade regionalt verksamma byggmästare. Denna sammanjämkning mellan centralt, regionalt och lokalt är idag ett signum för församlingskyrkor från norr till söder.

ETT NYTT OMFATTANDE FÖRÄNDRINGSSKEDE inträder vid 1800-talets mitt. Framför allt i de kyrktätaste delarna av Lunds, Skara och Linköpings stift, ledde skiftesreformer och effektivare jordbruk till ökad befolkning och växande församlingar. Många av de medeltida kyrkorna stod fortfarande kvar, om- eller tillbyggda, men otillräckliga för att svara mot de nya behoven. Ofta lät man riva den gamla för att bygga en ny och väsentligt större kyrka på samma eller en närbelägen plats. Det var heller inte ovanligt att två församlingar gick samman och byggde en ny kyrka, som ersättning för de gamla som lämnades öde eller revs. Det var sällan lätta beslut. Människor, då som nu, hade en nära relation till sin kyrka. Segslitna diskussioner föregick ofta valet av en ny kyrkplats.

UTVECKLINGEN UNDER 1900-TALET har inneburit Svenska kyrkans närvaro i nybyggda bostadsområden genom de distriktskyrkor och småkyrkor som kompletterat innerstadsförsamlingarna, men också genom många stiftelseägda landsbygdskapell som tillkommit i de fall avståndet till församlingskyrkan varit långt.

DE BEFINTLIGA FÖRSAMLINGSKYRKORNA har bevarats genom fortlöpande underhåll, men också genom att användas på nya sätt, med anpassning och utveckling för att svara mot tidens behov av bekväma och ändamålsenliga kyrkorum. Det har inneburit funktionellt betingade tillägg, som indragning av el, anskaffning av nya armaturer och högtalaranläggningar, men också omgestaltningar av mer estetisk natur. Ett på teologisk grund förnyat och ökat nattvardsfirande under 1900-talets mitt och senare del har framhävt altare och altarrum som kyrkorummets fokus, vilket fått betydelse både för gestaltningen av nya och förändringar av gamla kyrkorum. Tillskapandet av rymligare kor genom en mer flexibel inredning samt ett fristående centralaltare närmare församlingen är återkommande inslag i en förnyelse som fortfarande sker.

HISTORIEN GER OSS NÅGRA LEDMOTIV som kan ligga till grund för att karakterisera det kyrkliga kulturarvet. Det är allmänmänskligt, en del av bygden och dess liv. Det är också platsen för

gudstjänst och kristen förkunnelse. I samspelet mellan det som är existentiellt angeläget för alla och det som är specifikt kyrkligt har förändringar av olika slag lett till nya tankar och erfarenheter för dem som med skilda utgångspunkter vistas i kyrkornas öppna rum. I ljusbärarna, som kommit in i kyrkorummet det senaste dryga halvsekle, tänds ljus av oräkneliga anledningar. Till dop, konfirmation, vigsel och begravning samlas idag människor med olika livssyner och religioner. Det kyrkliga kulturarvet är en del av samhället och dess förändringar.

KYRKORNA RELATERAR TILL DEMOGRAFISKA förändringar under tusen år. Det har väsentligen handlat om kyrklig utbyggnad för att möta en expansiv samhällsutveckling i byar, tätorter och städer. Den tid vi idag lever i har rubbat detta samband i grunden. Kyrkorna ligger inte längre självklart där flertalet människor bor. Detta ger olika realiteter att förhålla sig till och stora variationer i församlingarnas uppdrag. I storstadsregioner behöver växande församlingar vara på nya platser för att möta människors behov. Samtidigt ställs många lands- och glesbygdsförsamlingar inför helt andra utmaningar. När det tidigare i historien handlat om att anpassa verksamhet och fastigheter till växande församlingar, handlar det nu om att förhålla sig till minskande medlemsantal och en krympande ekonomi, samtidigt som det är svårt att rätta fastighetsinnehavet efter de behov som församlingarna har och den verksamheter de bedriver.

HELÉN OTTOSSON LOVÉN

Generalsekreterare

FÖRÄNDRING HAR VARIT OCH ÄR ett konstant inslag, men förefaller idag svepa över oss med större hastighet. Historien vittnar om att förändring alltid kan mötas och att det i spåren av det som valts bort också finns kreativitet och nyskapande. Samtidigt är det viktigt att säga att historien inte ger svaren på vår tids utmaningar. Synen på kulturarvet förändras också. Känslan för kyrkobyggnader och kyrkorum rymmer så mycket mer än bara nyttoaspekter och praktiska frågor – och så har det alltid varit, även om vi inte klätt det i samma ord. Betydelsen av det kyrkliga kulturarvet blir tydligt inte minst i tider av oro. Kyrkorna står som fyrbåkar i landskapet och skapar orientering och relation till var och en av oss. Nätet av församlingskyrkor kan ses som en armering, en stärkande struktur, i samhället som ger motståndskraft. Besöket i kyrkorummet söker inte alltid aktivitet utan kan i sig skänka tröst och ge en känsla kontinuitet och sammanhang.

HUR SKAPAR VI FÖRUTSÄTTNINGAR för den lokala församlingen att med tro och tradition skapa rum och rit för samtidens behov? Hur uppnår vi en rimlig balans mellan den triad av ord som alla behövs för att beskriva ett framgångsrikt kulturmiljöarbete, det vill säga att bevara, använda och utveckla? Hur agerar vi idag för *Att möta förändring?* Svenska kyrkan har inte ensamt svaren på frågorna, men vill med denna rapport bidra med ett underlag som ger en allsidig belysning av de kyrkoantikvariska frågorna, skapar grund för en framåtriktad diskussion och mod att i tid föreslå riktning och fatta beslut.

MARTIN MODÉUS

*Ärkebiskop och ordförande
i kyrkostyrelsen*

Stensele kyrka. FOTO: ALEX GIACOMINI/IKON

Inledning

UPPDRAG

Denna rapport lämnas till regeringen med anledning av att 2024 är kontrollstationsår för frågor som rör de kyrkliga kulturvärdena och den kyrkoantikvariska ersättningen.

Avstämningen sker utifrån överenskommelsen mellan staten och Svenska kyrkan från 2000, som löper tills vidare. Vid kontrollstationerna ska en analys göras av frågor som rör de kyrkliga kulturvärdena och en uppföljning och utvärdering av de resultat som uppnåtts. Svenska kyrkan ska i samband med kontrollstationen ta fram ett underlag som ska ligga till grund för en allsidig belysning av de kyrkoantikvariska frågorna. Underlaget ska lämnas till regeringen (Kulturdepartementet) senast 30 juni 2023.

Kontrollstationsrapporten skiljer sig från Svenska kyrkans årliga rapporter till regeringen genom mer utförliga redovisningar och analyser av arbete och resultat under hela perioden sedan relationsändringen 2000, med fokus på tiden sedan den förra kontrollstationen. Den beskriver också framtida utvecklingsbehov och utgör ett strategiskt redskap för att utveckla synen på det kyrkliga kulturarvet och dess roll i samhället och i kyrkan.

DISPOSITION

Att möta förändring redovisar Svenska kyrkans arbete med det kyrkliga kulturarvet och den kyrkoantikvariska ersättningen sedan relationsändringen år 2000, med särskilt fokus på tiden sedan den förra kontrollstationen 2019. Särskild vikt har lagts vid de förändrade förutsättningar som påverkar arbetet och hur de kan bemötas för att främja de av riksdagen antagna målen för kulturmiljöarbetet – ett hållbart samhälle med en mångfald av kulturmiljöer som bevaras, används och utvecklas.

Förordet innehåller en reflektion avsedd att bidra till en helhetssyn på det kyrkliga kulturarvet och dess relation till Svenska kyrkans verksamhet och det samhälle som kyrkan verkar i. Inledningen beskriver uppdraget och rapportens disposition, och följs av en sammanfattande bedömning av rapportens analyser och slutsatser,

med ett antal förslag till förändringar och åtgärder riktade till regeringen och andra aktörer.

KAPITEL 1 ger en överblick av omfattningen av Svenska kyrkans ansvar för det kyrkliga kulturarvet och den reglering i lag som sätter ramarna för förvaltningen av de kyrkliga kulturminnena. Vidare beskrivs hur förvaltningen organiseras, de övergripande kostnaderna för det kyrkliga kulturarvet samt hur överkostnaden för vård och bevarande av det kyrkliga kulturarvet till följd av kulturmiljölagens anspråk finansieras dels med kyrkoantikvarisk ersättning, dels med egeninsats.

KAPITEL 2 redogör för de samhälleliga effekter som Svenska kyrkans arbete med det kyrkliga kulturarvet ger. Kapitlet är uppbyggt utifrån de tre dimensionerna av hållbar utveckling, de ekologiska, ekonomiska och sociala, samt den andliga eller existentiella som Svenska kyrkan lyfter som en fjärde dimension.

KAPITEL 3 summerar Svenska kyrkans arbetsinsatser inom kulturarvsområdet sedan den förra kontrollstationen och ger en översikt över ny kunskap och forskning. Kapitlet ger en bild av förändrade förutsättningar och händelser som sedan förra kontrollstationen påverkat eller kommer att påverka förvaltningen av de kyrkliga kulturminnena. Utifrån denna bakgrund ges förslag till utvecklingsområden som kan bidra till hållbar förvaltning av de kyrkliga kulturminnena, så att de även fortsättningsvis kan bevaras, användas och utvecklas.

KAPITEL 4 analyserar måluppfyllelsen av Svenska kyrkans arbete utifrån gällande överenskommelse. Analysen utgår från ett urval resultatindikatorer och kvalitativa bedömningar av utvecklingen inom området. Slutligen redogörs för Svenska kyrkans fortsatta arbete för ytterligare förbättringar.

Insprängt i rapporten finns ett journalistiskt material vars syfte är exemplifiera arbetet med det kyrkliga kulturarvet i stift och församlingar. Rapporten innehåller också bilagor samt referenslista.

Kalkmålning i Funbo kyrka. FOTO: MAGNUS ARONSON/IKON

Sammanfattande bedömning

Statens utgångspunkt vid relationsändringen var att möjligheterna till att bevara det kyrkliga kulturarvet inte skulle försämrats (prop. 1995/96:80 s. 75). Skyddet av de kyrkliga kulturminnena bestäms i 4 kap. kulturmiljölagen (1988:950). Överenskommelsen mellan staten och Svenska kyrkan i frågor som rör de kulturhistoriska värdena inom Svenska kyrkan (Ku2000/470/Ka) fastställer parternas roller och ansvar. Svenska kyrkan har rätt till viss ersättning för kulturhistoriskt motiverade kostnader för vården och underhållet av de kyrkliga kulturminnena, den så kallade kyrkoantikvariska ersättningen. Den ska förstås som en kompensation för de inskränkningar och ökade kostnader som skyddsbestämmelserna i kulturmiljölagen innebär. Svenska kyrkan ska i gengäld säkerställa kompetens för förvaltningen, tillgängliggöra kulturarvet, samarbeta och samverka med staten i övergripande frågor, samt redovisa arbetet till regeringen. Om omfattningen av Svenska kyrkans ansvar för de kyrkliga kulturminnena på något väsentligt sätt minskas, ska också den kyrkoantikvariska ersättningen reduceras.

Inför relationsändringen bedömdes den kyrkoantikvariska ersättningen behöva uppgå till 460 miljoner kronor per år i 1996 års penningvärde. Beslutet enligt propositionen *Staten och trossamfundet* (1998/99:38) innebar att den kyrkoantikvariska ersättningen trappades upp mellan åren 2002 och 2009, för att sistnämnda år uppnå 460 miljoner kronor.

Svenska kyrkan bejakar behovet av en lagstiftning som tar tillvara de kyrkliga kulturhistoriska värdena både för nutiden och framtida generationer. Överenskommelsen ger viktiga målsättningar för Svenska kyrkans arbete och innebär en kontaktyta mot de statliga myndigheterna som Svenska kyrkan värdesätter. Aktuella statliga målskrivningar som främjar en mångfald av kulturarv och kulturmiljöer som bevaras, används och utvecklas ger riktning även för Svenska kyrkans förvaltning av de kyrkliga kulturminnena.

Svenska kyrkan bedömer att de krav som ställs på Svenska kyrkan i överenskommelsen är uppfyllda.

Svenska kyrkan har sedan relationsändringen stärkt den egna sakkunskapen i fastighets- och kulturarvsfrågor och är idag en

betydande arbetsgivare som vidareutvecklar den kompetens som krävs för att förvalta de kyrkliga kulturminnena. Utefter de mått som finns tillhands för att mäta allmänhetens tillgänglighet till det kyrkliga kulturarvet har enligt Svenska kyrkans bedömning ingen väsentlig minskning skett sedan tidpunkten för överenskommelsen. Även under pandemin höll församlingarna kyrkorna öppna för enskild andakt, även om aktiviteterna i kyrkorummet naturligtvis inskränktes. Svenska kyrkan utvecklar också kontinuerligt nya möjligheter för både de egna församlingarna och andra samhällsgrupper att ta del av det kyrkliga kulturarvet som källa till kunskap samt delta i tolkningen av dem. Digitala och gränsöverskridande initiativ är viktiga verktyg i arbetet.

För att samarbeta och samverka i övergripande frågor som rör det kyrkliga kulturarvet har Svenska kyrkan ett organiserat tillvägagångssätt för dialog med Riksantikvarieämbetet, länsstyrelserna och många regionala museer. Svenska kyrkan arbetar också metodiskt för att utveckla nya samarbeten genom kunskaps- och utvecklingsprojekt. Utöver det är Svenska kyrkan aktiv i flera nationella och internationella nätverk för att stärka den egna kompetensen och överföra erfarenheter.

Svenska kyrkan har fördelat den kyrkoantikvariska ersättningen i enlighet med de intentioner som staten angivit. Sett till de åtgärder som är berättigade kyrkoantikvarisk ersättning står Svenska kyrkans medlemmar för ungefär hälften av kostnaderna. I relation till samtliga kostnader för vård, underhåll och drift för kyrkor och kapell utgör den kyrkoantikvariska ersättningen något mer än en fjärdedel. Den kyrkoantikvariska ersättningen ger viktiga spridningseffekter i den lokala och regionala ekonomin och bidrar till samhällets hållbarhet i alla dess dimensioner.

Varje år rapporterar Svenska kyrkan till regeringen om föregående års arbete med den kyrkoantikvariska ersättningen och det kyrkliga kulturarvet, och vart femte år lämnas ett underlag inför den aktuella kontrollstationen. Rapporteringen innehåller redogörelser för verksamhet, resultat samt iakttagelser som på kort eller lång sikt bidragit till måluppfyllelsen. Rapporterna innefattar också analyser och pekar på möjliga utvecklingsområden. Svenska kyr-

kans samlade arbete med det kyrkliga kulturarvet, tillsammans med fördelningen av den kyrkoantikvariska ersättningen, innebär en betydande investering i ett hållbart samhälle och bidrar till en mångfald kulturmiljöer som bevaras, används och utvecklas.

Svenska kyrkan konstaterar att staten låtit minska den kyrkoantikvariska ersättningen trots att omfattningen av ansvaret i allt väsentligt är densamma.

Den kyrkoantikvariska ersättningen ligger idag kvar på samma nivå motsvarande det uppskattade beloppet enligt 1996 års penningvärde, vilket innebär att den i realiteten successivt kraftigt sjunkit i värde med hänsyn till pris- och löneutvecklingen. Samtidigt har Svenska kyrkans ansvar för de kyrkliga kulturminnena minskat marginellt då antalet skyddade kyrkor som Svenska kyrkan äger och förvaltar endast är ett fåtal färre sedan relationsändringen. Svenska kyrkans förutsättningar att förvalta de kyrkliga kulturminnena är däremot kraftigt förändrade. Ansvarsbördan för Svenska kyrkan vilar idag på väsentligt färre medlemmar än vid relationsändringen 2000.

Svenska kyrkan bedömer att en utebliven uppräknings av den kyrkoantikvariska ersättningen får betydande konsekvenser för värden och underhållet av de kyrkliga kulturminnena.

Den kyrkoantikvariska ersättningens minskade värde innebär en ökad ekonomisk börda för församlingarna att med egna medel finansiera vård och underhåll av de byggnader som omfattas av den statliga skyddslagstiftningen, oavsett om verksamheten har bruk för byggnaderna eller inte. Konsekvenserna av en utebliven uppräknings av den kyrkoantikvariska ersättningen, i kombination med ökade kostnader, kan leda till att lågutnyttjade kyrkor kallställs och endast underhålls på en miniminivå. Församlingarnas ansökningar har under en rad av år mer än dubbelt överstigit den kyrkoantikvariska ersättning som stiftelsen disponerar, vilket resulterar i hårda prioriteringar och att angelägna åtgärder får avslag eller måste skjutas upp. Att vänta med åtgärder leder till att en underhållsskuld byggs upp och att fördyrningar eller skador kan uppstå. Den kyrkoantikvariska ersättningen måste höjas och därefter följa kostnaderna för förvaltningen om intentionen med det delade ansvars-tagandet och överenskommelsen fortsatt ska vara giltig.

Svenska kyrkan bedömer att det krävs en ökad samsyn kring tillämpningen av kulturmiljölagen för att uppnå en rimlig och hållbar balans mellan bevarande, användning och utveckling.

Svenska kyrkans kulturarvsförvaltning påverkas av förändringar i samhälle och omvärld. En långsiktigt hållbar förvaltning kräver ett proaktivt bemötande av den lokala församlingens utmaningar. I dag finns i forskning och inom Svenska kyrkan en kritisk diskussion och reflektion om hur lagstiftningen och dess tillämpning svarar mot församlingarnas aktuella behov. Det avser till exempel

anpassningar av kyrkorummen för ett mer flexibelt nyttjande, former för sambruk av låganvända byggnader eller möjligheterna att avyttra byggnader som inte längre behövs för den egna verksamheten.

En tillståndsprovning enligt kulturmiljölagen sker utifrån det enskilda kulturminnets kulturhistoriska värden, men bör också väga in betydelsen av att kyrkan används och kan utvecklas, om ett långsiktigt bevarande ska vara möjligt. För närvarande pågår ett arbete i församlingar/pastorat med lokalförsörjningsplaner, vilka kan vara en av utgångspunkterna också för kulturmiljöstrategier och ett framåtsyftande myndighetsarbete. För att ett sådant arbete ska få genomslag krävs gemensamma ansträngningar för att förena målbilder samt samråd och samverkan i principiella frågor. Befintliga samrådsgrupper kan vara lämpliga forum för överläggningar och diskussioner, men vikten av att detta kommer till stånd och inriktningen för ett sådant arbete kan också behöva preciseras i regeringsskrivelse eller genom regeringsuppdrag till berörda myndigheter.

Svenska kyrkan bedömer att en översyn av befintlig lagstiftning kan bli aktuell.

Om tillämpningen av befintlig lagstiftning inte förmår möta aktuella samhällsförändringar kan det i stället bli nödvändigt att helt eller delvis omarbete bestämmelserna. Det är regeringen som har att bedöma behovet av en översyn av kulturmiljölagen, annan angränsande lagstiftning och formerna för ett sådant arbete. Utförliga konsekvensanalyser är viktiga, både utifrån kulturmiljöperspektiv och påverkan på Svenska kyrkans verksamhet.

Inom specifika områden har tillämpningen inneburit utökade kulturmiljöanspråk på förvaltningen av de kyrkliga kulturminnena, framför allt då det gäller hanteringen av gravanordningar. Det är viktigt att lagstiftningen gör det möjligt för huvudmännen att bedriva en rättssäker och ändamålsenlig begravningsverksamhet där också finansieringen motsvarar statens anspråk. Beroende på utfallet av aktuella domstolsärenden kan en översyn behövas av berörd lagstiftning.

Svenska kyrkan bedömer att måttet på tillgänglighet bör inbegripa fler former av tillgängliggörande som kompletterar det fysiska besöket i kyrkorummet.

Tillgängligheten till det kyrkliga kulturarvet är avgörande för dess fortsatta samhällsrelevans, och spelar också en viktig roll för delaktighet och demokrati. Allmänhetens tillgång till kyrkorummen genom aktiviteter och öppethållande är rimliga mått för tillgänglighet utifrån den tid när överenskommelsen tillkom. Sedan relationsändringen har emellertid nya synsätt vidgat begreppet, samhällskrav och ambitioner tillkommit och tidigare okända verktyg utvecklats. Framtida bedömningar av måluppfyllelse bör därför inbegripa fler former av tillgängliggörande som kompletterar det fysiska. Om nya samhällsbehov uppstår eller krav ställs på digital

dokumentation av kulturarv med stöd av nationell eller europeisk finansiering, bör Svenska kyrkan inkluderas i satsningarna i proportion till de kyrkliga kulturminnernas omfattning och betydelse.

Svenska kyrkan bedömer att det finns behov av ökat samarbete och samverkan med de statliga myndigheterna i flera övergripande frågor gällande det kyrkliga kulturarvet.

En tydlig utgångspunkt för överenskommelsen är att staten och Svenska kyrkan ska samarbeta och samverka i övergripande frågor gällande det kyrkliga kulturarvet. Det gäller inom många områden. Omvärldshändelser har särskilt aktualiserat frågor om skydd av kulturarv vid hot om eller i händelse av krig. Ansvaret för att skydda kulturarvet från skada eller förstörelse av krig kan inte bäras av ägaren eller förvaltaren ensam, utan måste ske i samverkan. Svenska kyrkan välkomnar det regeringsuppdrag Riksantikvarieämbetet fått om formerna för ett kulturskyddsråd, där Svenska kyrkan är en av de parter vars medverkan lyfts fram. Svenska kyrkans kostnader för skydd av de kyrkliga kulturminnena, som inte ryms inom det egna ansvaret enligt kulturmiljölagen och andra bestämmelser, ska rimligen också inkluderas i de budgetförstärkningar som aviserats för uppbyggnaden av det civila försvaret.

Svenska kyrkan bedömer att de statliga myndigheterna bör möjliggöra fler åtgärder för energiomställning i kyrkobyggnader som omfattas av kulturmiljölagen.

Det kyrkliga kulturarvet är en delvis outnyttjad resurs i det offentliga kulturarvsarbetet med sikte på en hållbar samhällsutveckling. Här finns utrymme för att höja ambitionerna i samverkan mellan Svenska kyrkan, myndigheter, kommuner och andra delar av civilsamhället. Åtgärder för klimatanpassning och energiomställning

måste ske parallellt. Svenska kyrkans klimatengagemang är teologiskt grundad, med utgångspunkt i omsorg för skapelsen. Åtaganden för klimatet är vår tids stora samhällsfråga och församlingarna arbetar aktivt för att bidra till energiomställningen – en investering både för klimatet och ekonomin. Solceller är idag en vedertagen och allmänt spridd installation som bidrar till allt större andel av den förnybara energin. De kyrkliga kulturminnena kan inte exkluderas från denna utveckling. Både samhället och Svenska kyrkan behöver goda exempel på hur energiomställning kan ske med utgångspunkt i det varierande bestånd av kyrkobyggnader som församlingarna förvaltar.

Kulturmiljölagen, den kyrkoantikvariska ersättningen och överenskommelsen är uttryck för statens och Svenska kyrkans gemensamma ansvarstagande för det kyrkliga kulturarvet. Enligt de statliga målen ska det offentliga kulturmiljöarbetet främja ett hållbart samhälle med en mångfald av kulturmiljöer som bevaras, används och utvecklas. De kyrkliga kulturminnena är en väsentlig del av kulturmiljöerna i hela landet. De finns i glesbygd, tätort och stad, vilket gör kulturarvsarbetet viktigt ur ett såväl lokalt, regionalt som nationellt perspektiv. Många människor runt om i landet är ideellt engagerade i projekt och aktiviteter som rör kyrkans kulturarv, både det materiella och immateriella. Kyrkomiljöerna och kyrkorummen bidrar till igenkänning, förankring och samhörighet med platsen och människorna som levt före oss. Men det finns också aspekter i kyrkorummen som går utöver upplevelsen av historia. Med sin långa kontinuitet och förmåga att förhålla sig till förändring pekar de också mot framtiden. Kyrkorummen är ett levande kulturarv som har ett andligt och existentiellt tilltal, i högtid och allvarstid. De berättar inte bara om dem som gått före oss, utan också om hur vi förhållit oss till samtidens behov och utmaningar. Dagens kreativa lösningar blir morgondagens kulturarv.

Vindelns kyrka i Luleå stift. FOTO: ANNIKA LINDBERG

”En oroväckande trend att pengarna inte räcker”

Minskat antal medlemmar och en befolkning som rör sig mer mot kusten och de större städerna har lett till att allt fler kyrkor i Luleå stift står tomma. Samtidigt kämpar många församlingar med att få pengarna att räcka för att underhålla och vårda kyrkorna i stiftet.

I Luleå stift finns 193 kyrkor, varav 128 är skyddade. Många av de icke skyddade kyrkorna byggdes under 50-talet och sedan dess har medlemsantalet i församlingarna stadigt minskat. Det har lett till ett överskott av kyrkolokaler i stiftet, med underutnyttjade kyrkor som följd.

– Det är en definitionsfråga vad som är en underutnyttjad kyrka, men vissa kyrkor

nyttjas mer frekvent, andra mindre frekvent. Kyrkorna ligger väldigt utspritt i landskapet, varav en del på platser som man inte kan ta sig till med bil, berättar Mattias Burman, stiftsantikvarie i Luleå stift.

Lars-Göran Wallström, fastighetssamordnare, fyller i:

– Vi har många kyrkor i glesbygd. En stor del av befolkningen i Norrbotten och Väs-

terbotten har rört sig från inlandet ner mot kusten samt in mot centralorter inom församlingarna. Alla kyrkor är inte fullt utnyttjade, vilket innebär att församlingarna har en svårare uppgift att underhålla och ha verksamhet i lokalerna.

Stöttar församlingarna

Luleå stift stöttar församlingarna med underhållet av kyrkorna genom att upprätta

vård- och underhållsplaner som används som styrdokument. De har tre fastighets-samordnare som hjälper församlingarna med vård och underhåll av både skyddade kyrkor och de andra fastigheterna.

– Församlingar ansvarar för att vårda och underhålla sina byggnader, framför allt de som är skyddade vilket innebär att de i många fall behöver erhålla hjälp i samband med ansökningar av KAE och KUB. Det är vanligt att vi är involverade på något sätt i allt från planering till upphandling och genomförande, säger Lars-Göran.

Den årliga kyrkoantikvariska ersättningen i hela landet ligger på nästan en halv miljard, en summa som under tidigare år varit tillräckligt. Enligt reglerna ska skyddade kyrkor underhållas lika och man ska inte göra skillnad på specifika värden.

– Det vi kan se när vi tagit hand om kyrkorna är att pengarna räckte ganska bra fram till cirka 2015, församlingarna hade relativt goda möjligheter och vårdplanerna som upprättades har följts, säger Mattias.

Men ersättningen har legat på samma nivå under lång tid utan någon indexjustering, vilket innebär att pengarna minskat i värde.

Risk att fler kyrkor kallställs

Konsekvenserna av att den kyrkoantikvariska ersättningen inte räcker till är flera. Mattias och Lars-Göran ser en risk att fler kyrkor kallställs, låses igen och blir stående utan att användas alls. Sedan ett antal år prioriterar även församlingarna allt hårdare vad gäller underhållet och lägger större vikt vid skalskyddet. Hela kulturarvet kan inte alltid skyddas för de pengar som finns. Mattias berättar om en stor kyrka i Vindeln där församlingen har kämpat med ekonomin.

– De var tvungna att periodisera upp underhållet under en tioårsperiod, så de tar en bit av underhållet åt gången för att få det att gå ihop ekonomiskt. Det är en dyr kyrka att både värma upp och underhålla, därför blir det att församlingen ofta använder den mindre kyrkan på orten. Det är en oroväckande trend att pengarna inte räcker och att några kyrkor fått börja förfalla.

Vad behövs för att få bukt med problemen?

– Att stödet följer kostnadsutvecklingen så att alla våra skyddade kyrkor kan vårdas likvärdigt överallt, säger Mattias.

Alternativa verksamheter

Under 60- och 70-talet hade Luleå stift cirka 250 kyrkor, sedan dess har man avvecklat en kyrka varje eller vartannat år. En alternativ väg att gå är att minska antalet kyrkor i stiftet och förändra lokalerna för att passa andra verksamheter.

– Om man gör anpassningar kan man till exempel ha kontorsverksamhet i en del lokaler, men det innebär också att vi rör det antikvariska invändigt. Och att förvandla det till en arbetsplats kommer med särskilda krav, det kan skapa olika svårigheter, säger Lars-Göran.

Både Lars-Göran och Mattias har märkt av att allt fler församlingar kämpar med underhållet av kyrkorna.

– Ambitionerna finns nog i församlingarna men det gäller att orka hela vägen och få tid att prioritera det arbetet. Det kräver en ordentlig insats att projektera, och även om vi hjälper till är det många beslut som församlingarna själva måste fatta, inte minst utifrån det ekonomiska perspektivet. ■

Puttskador åtgärdas på delar av Vindelns kyrka som av kostnadsskäl vårdas i omgångar. FOTO: ANNIKA LINDBERG

FOTO: MADELEN ZANDER/IKON

1. FÖRUTSÄTTNINGAR FÖR DET KYRKLIGA KULTURARVET

Den 1 januari 2000 ändrades relationen mellan Svenska kyrkan och staten. Reformen skedde efter åtta statliga och sex kyrkliga utredningar med efterföljande propositioner samt beslut i riksdag och kyrkomöte. Utredningarna resulterade i att Svenska kyrkans församlingar skulle äga och fortsatt förvalta de kyrkliga kulturminnena. En uttalad ambition var att reformen inte skulle leda till försämrade förhållanden för vård och underhåll av de kulturhistoriska värdena. Den kyrkoantikvariska ersättningen infördes för att kompensera Svenska kyrkan för de inskränkningar och ökade kostnader som skyddsbestämmelserna i kulturmiljölagen innebär. En särskild överenskommelse träffades mellan parterna för att reglera roller och ansvar.

DET KYRKLIGA KULTURARVETS OMFATTNING

Svenska kyrkans församlingar och pastorat är sammantaget Sveriges största förvaltare av egendom skyddad för sina kulturhistoriska värden. Tillsammans ansvarar de för tillgängligheten till och bevarandet av ett ovärderligt kulturarv som angår hela landets befolkning. Den kristna kyrkans tusenåriga närvaro i det som idag är Sverige har skapat ett rikt immateriellt och materiellt kulturarv. Svenska kyrkan förvaltar kyrkobyggnader, begravningsplatser, skogsmark och otaliga föremål. I innehavet finns betydande kulturvärden i form av exempelvis kulturlämningar i jord- och skogsmark, viktiga karaktärsbyggnader i landsbygds-, tätorts- och stadsmiljöer samt inventarier för liturgiskt bruk i kyrkorna. Svenska kyrkans församlingar äger och förvaltar även många andra byggnader än kyrkor, bland annat prästgårdar, församlingshem, förvaltningslokaler och hyresfastigheter.

Svenska kyrkan uppskattas förvalta totalt cirka 20 000 byggnader. Av dessa byggnader är en betydande del sådana som skyddas av 4 kap. kulturmiljölagen, antingen i form av kyrkobyggnader eller som byggnad på kyrkotomt eller begravningsplats. I mars 2023 uppgick det totala antalet kyrkor till 3 395 och tillhörande inventa-

rier uppskattas till flera hundra tusen. Enligt de uppgifter som lämnats av församlingarna i Svenska kyrkans kyrkobyggnadsregister uppfyller 2 954 av kyrkobyggnaderna de kriterier som gäller för tillståndsplikt enligt 4 kap. 3 § kulturmiljölagen. Av dessa är 136 uppförda efter 1940 och således förda till denna kategori genom särskilt beslut av Riksantikvarieämbetet enligt 4 kap. 4 § kulturmiljölagen. Sådana beslut har fattats för 35 kyrkor efter relationsändringen år 2000. Från 2014 fattas besluten av länsstyrelserna.

Under perioden 2000–2023 har totalt 125 kyrkor avyttrats, varav 38 omfattas av tillståndsplikt, se bilaga 1:4–5. Av de tillståndspliktiga kyrkorna har 35 kyrkor sålts eller överlåtits till annan ägare, varav fyra till annat trossamfund, två kyrkor har brunnit och inte återuppbyggts och en kyrka har rivits. Det innebär att antalet skyddade kyrkor som Svenska kyrkan äger och förvaltar sammantaget är något färre än vid relationsändringen år 2000.

KULTURMILJÖLAGEN

Bestämmelserna om de kyrkliga kulturminnena finns i 4 kap. kulturmiljölagen (1988:950). De delar av den kyrkliga kulturmiljön som är skyddade enligt kulturmiljölagen utgörs av kyrkobyggnader, kyrkotomter, kyrkliga inventarier och begravningsplatser.

Kyrkobyggnader och kyrkotomter ska vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värden inte minskas och deras utseende och karaktär inte förvanskas. Kyrkobyggnader definieras enligt kulturmiljölagen som byggnader som före den 1 januari 2000 har invigts för Svenska kyrkans gudstjänst och som den 1 januari 2000 ägdes eller förvaltades av Svenska kyrkan eller någon av dess organisatoriska delar. Kyrkotomt är ett område kring en kyrkobyggnad som hör samman med byggnadens funktion och miljö och som inte är begravningsplats. När en fråga om fastställelse av gränserna för en kyrkotomt uppkommer prövas frågan av länsstyrelsen, vilket har betydelse för lagstiftningens tillämpning angående byggnader

belägna utanför begravningsplats. Kyrkobyggnader som är uppförda och kyrkotomter som har tillkommit före utgången av år 1939 får inte på något väsentligt sätt ändras utan tillstånd av länsstyrelsen. Länsstyrelsen kan besluta att även kyrkobyggnader eller kyrkotomter med högt kulturhistoriskt värde som tillkommit efter utgången av år 1939 ska omfattas av tillståndsplikt. Förutom kyrkobyggnaderna är många andra byggnader skyddade med tillståndsplikt enligt kulturmiljölagen, men då i egenskap av byggnad på kyrkotomt eller begravningsplats.

Kyrkliga inventarier av kulturhistoriskt värde ska förvaras och vårdas väl. Kulturmiljölagen fastslår också att varje församling ska ha en förteckning över kyrkliga inventarier av kulturhistoriskt värde. Inventarieförteckningarna har på församlingarnas initiativ successivt överförts till digitala inventarieregister, varav Sacer, som förvaltas av Svenska kyrkans nationella nivå, är det mest använda. För föremål som tagits upp i inventarieförteckningen, och som inte ägs av enskild person eller släkt, krävs tillstånd från länsstyrelsen för att reparera eller ändra det, flytta det från en plats där det sedan gammalt hör hemma, avföra föremål från förteckningen eller avyttra det.

I vården av en begravningsplats ska dess betydelse som en del av kulturmiljön beaktas. Begravningsplatsen ska vårdas och underhållas så att dess kulturhistoriska värde inte minskas eller förvanskas. Begravningsplatser anlagda före utgången av år 1939 får inte utvidgas eller väsentligt ändras utan tillstånd av länsstyrelsen. Likaså får inte nya byggnader eller fasta anordningar på begravningsplatser uppföras samt befintliga byggnader, fasta anordningar eller vegetation rivas eller på något väsentligt sätt ändras utan tillstånd av länsstyrelsen. Detta gäller också ändringar av medvetet gestaltad vegetation. Länsstyrelsen kan besluta att samma tillståndsplikt också ska tillämpas i fråga om en begravningsplats som tillkommit efter utgången av år 1939, om begravningsplatsen ligger invid en kyrkobyggnad som uppförts dessförinnan eller har ett högt kulturhistoriskt värde.

I kulturmiljölagen regleras att Svenska kyrkan har rätt till viss ersättning av staten för kulturhistoriskt motiverade kostnader i samband med vård och underhåll av de kyrkliga kulturminnena. Förvaltning av egendom som varken ägs eller förvaltas av Svenska kyrkan kan inte bekostas med kyrkoantikvarisk ersättning. Svenska kyrkan beslutar om fördelning av ersättningen mellan stiftet och stiftet beslutar om fördelning inom sitt område. Riksantikvarieämbetet ska ges tillfälle att yttra sig över fördelningen i landet och länsstyrelsen ska ges tillfälle att yttra sig över fördelningen i länet. Den kyrkoantikvariska ersättningen är en kompensation för de begränsningar i nyttjanderätten som kulturmiljölagen medför, och avser att kompensera för de överkostnader som vård- och underhållsåtgärder på de kyrkliga kulturminnena innebär för att det kulturhistoriska värdet inte ska minska. Ersättningen är således ett statligt bidrag med ett tydligt syfte och avgränsat användningsområde.

BEGRAVNINGSLAGEN

Begravningslagen (1990:1144) reglerar förvaltningen av de allmänna begravningsplatserna, förutsättningarna för begravningsverksamheten samt begravningsavgiften. Begravningslagen definierar bland annat ansvarsförhållanden mellan den enskilde gravrättsinnehavaren och huvudmannen, det vill säga församling inom Svenska kyrkan eller kommun som ska anordna och hålla allmänna begravningsplatser för dem som är folkbokförda inom ett visst geografiskt avgränsat förvaltningsområde. Begravningslagen slår fast att det är gravrättsinnehavaren som bestämmer över en gravanordnings utseende och beskaffenhet samt gravplatsens utsmyckning och ordnande i övrigt. Gravrättsinnehavaren är skyldig att hålla gravplatsen i ordnat och värdigt skick till dess att gravrätten har upphört. Det som gravrättsinnehavaren inte fört bort från gravplatsen inom sex månader efter gravrättens upphörande tillfaller upplåtaren. I begravningslagen fastställs att om en gravanordning har tillfallit upplåtaren och den är av kulturhistoriskt värde eller av något annat skäl bör bevaras för framtiden, ska upplåtaren om möjligt lämna kvar den på gravplatsen. För ytterligare föreskrifter om hänsynen till kulturmiljöarbetets intressen hänvisas till kulturmiljölagen.

Begravningsavgiftens syfte är att finansiera begravningsverksamheten inklusive förvaltningen av de allmänna begravningsplatserna. Svenska kyrkan utför det statliga uppdraget i hela Sverige utom i Stockholm och Tranås kommuner. Kammarkollegiet är den myndighet som fastställer begravningsavgiften och har också möjlighet att bestrida en kostnad som inte svarar mot begravningslagen bestämmelser. I skrivelse 2020-05-05 (dnr 17.1-4638-2020) har Kammarkollegiet uttalat att skötsel och bevarande av gravanordningar endast kan finansieras med begravningsavgiften i de fall gravanordningen vid en enskild bedömning ansetts vara av kulturhistoriskt värde och den har tillfallit upplåtaren.

SVENSKA KYRKANS ORGANISATION

Svenska kyrkan är en rikstäckande folkkyrka bestående av nära 1 300 församlingar vilka äger och förvaltar cirka 3 400 kyrkobyggnader med inventarier och 3 300 begravningsplatser. Förutsättningarna för kulturarvsförvaltningen ser mycket olika ut i landet. Varje församling utgör en egen juridisk person. Den lokala organisationen utformas enligt två huvudmodeller: en församling med eget ansvar för såväl verksamhet som resursfrågor, eller flera församlingar som samverkar genom att bilda ett pastorat. Församlingar och pastorat har samma grundläggande uppgift och ansvarsområden. Storleken på församlingar och pastorat varierar stort över landet, det finns församlingar med endast en kyrka att förvalta och andra med upp till tjugofyra kyrkor. Några pastorat är större än det minsta stiftet i landet.

Församlingarna håller kulturarvet tillgängligt och genomför vård och underhåll med hjälp av vård- och underhållsplanerna och den kyrkoantikvariska ersättningen. Varje församling ingår i ett av Svenska kyrkans 13 stift, vars uppgift är att främja och ha tillsyn

De större och ofta påkostade domkyrkorna kräver ett omfattande underhåll. Efter tio års restaureringsarbete med fokus på fönsterpartierna är det nu taket som ska åtgärdas på Linköpings domkyrka. Bakom gravmonumentet över landshövding Erik Göransson Ulfsparre och hans hustru Beata Oxenstierna syns ett masverksfönster från 1200-talet, som fått en ny plats som altartavla. I fasaden har fönstret ersatts med en nyhuggen kopia. FOTO: ROYNE MERCURIO/IKON

över församlinglivet. Stiftsstyrelsen är det organ som fattar beslut om fördelning av kyrkoantikvarisk ersättning till de vård- och underhållsåtgärder som församlingarna ansökt om. Vid samtliga stiftskanslier finns fastighets- och antikvarisk kompetens. Svenska kyrkans nationella nivå svarar för gemensamma frågor för hela trossamfundet. Kyrkostyrelsen fattar beslut om de beslutsramar för kyrkoantikvarisk ersättning som stiftet disponerar. På den nationella nivån kyrkokansli finns fastighets- och kulturarvskompetens till stöd för arbetet i stift och församlingar.

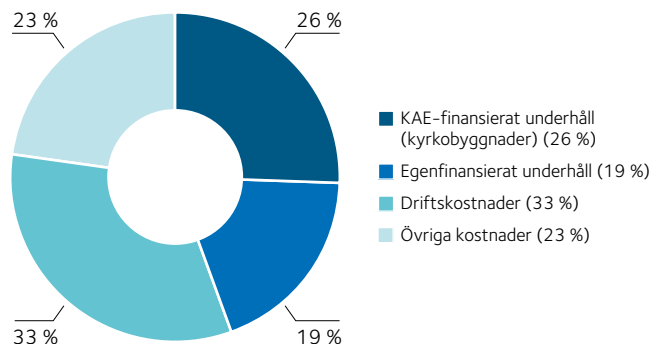
KOSTNADER FÖR FÖRVALTNING AV DET KYRKLIGA KULTURARVET

Att definiera kostnader förknippade med Svenska kyrkans kulturarv låter sig inte göras på ett enkelt sätt. Kulturarvet innehåller både immateriella och materiella aspekter, som skapar mening och förutsättningar till kulturarvets bevarande, användning och utveckling. De totala fastighetskostnaderna för församlingsverksamheten uppgår till cirka 4 miljarder kronor och för begravningsverksamheten till cirka 1 miljard kronor årligen. Av dessa kostna-

der är en stor del förknippade med byggnader och lokaler som omfattas av kulturmiljölagens bestämmelser. Någon precisering är emellertid inte möjlig, då lagskyddet ibland är otydligt och detaljeringsgraden i den ekonomiska redovisningen otillräcklig. För de kostnader som uppstår i begravningsverksamheten uppstår huvudmännen full kostnadstäckning.

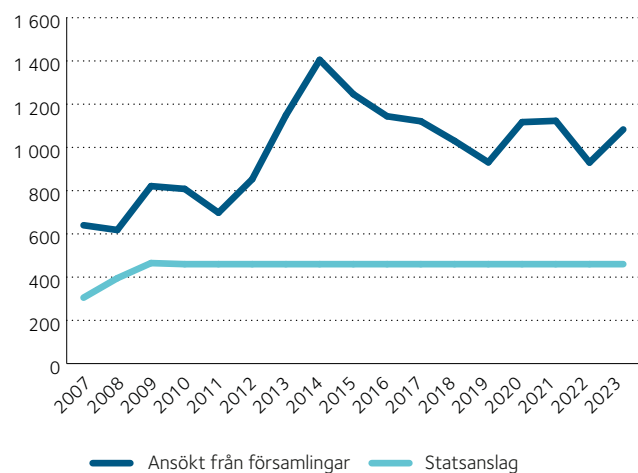
Ett relevant och möjligt mått för kulturarvsförvaltningen är församlingsverksamhetens kostnader för drift och underhåll av kyrkor och kapell. Under bokföringsåren 2010–2022 uppgick de årliga drift- och underhållskostnaderna för kyrkor och kapell som ägs eller förvaltas av Svenska kyrkan till i genomsnitt drygt 1,5 miljarder kronor per år. Siffrorna för bokföringsår 2022 är uppskattade, då redovisningen fastställs i maj 2023. Den kyrkoantikvariska ersättningen finansierade cirka 26 procent av den totala kostnaden för drift och underhåll av kyrkor och kapell, det vill säga i genomsnitt drygt 410 miljoner kronor per år. I statistiken ingår inte kostnader för begravningsverksamheten eller utbetald kyrkoantikvarisk ersättning för begravningsplatser eller inventarier.

FIGUR 1. Procentuell fördelning av drifts- och underhållskostnader för kyrkor och kapell 2010–2022

Församlingarnas ansökningar om kyrkoantikvarisk ersättning ger en bild av vård- och underhållsbehovet i landet. Den budgeterade kostnad som församlingarna angivit i sina ansökningar om kyrkoantikvarisk ersättning överstiger varje år i hög grad statsanslagets storlek. Beredningen av ansökningarna sker året innan ramåret inleds, vilket exempelvis innebär att ansökningarna för ramår 2022 handlades av stiftet under 2021.

FIGUR 2. Ansökt belopp från församlingar jämfört med statsanslaget ramår 2007–2023, miljoner kronor

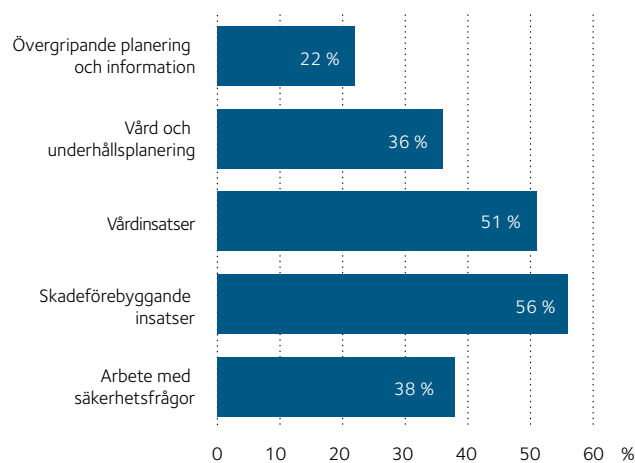

För att underlätta för församlingarna att bära sin egeninsats fördelar den nationella nivån ett kyrkunderhållsbidrag om totalt 100 miljoner kronor per år. Bidraget är en del av Svenska kyrkans utjämningsystem och är i första hand tänkt att komplettera den kyrkoantikvariska ersättningen. Stiftet samordnar handläggningen av kyrkunderhållsbidraget och den kyrkoantikvariska ersättningen. Vissa skillnader mellan finansieringskällorna finns. Kyrkunderhållsbidraget kan användas till underhållsåtgärder på alla kyrkobyggnader, oavsett om de omfattas av kulturmiljölagen eller inte. Däremot får bidraget inte användas till åtgärder på andra objekt än kyrkobyggnader, exempelvis inventarier eller kyrko-

tomter. Kyrkunderhållsbidraget får heller inte användas till investeringsliknande projekt som om- och tillbyggnad eller funktionsförbättrande åtgärder på en kyrka. Däremot får bidraget användas till skadeförebyggande åtgärder och undanröjande av hinder för personer med funktionsvariationer i kulturhistoriskt värdefulla kyrkobyggnader, i de fall sådana åtgärder är berättigade kyrkoantikvarisk ersättning. Eftersom kyrkunderhållsbidraget är en del av utjämningsystemet får stiftet ta hänsyn till församlingens ekonomiska förutsättningar i samband med beviljande.

Svenska kyrkans genomsnittliga egeninsats i projekt som delfinansieras med kyrkoantikvarisk ersättning uppgår till 49 procent. Information om egeninsats per stift och åtgärdskategori finns i bilaga 2 tabell 2:7.

FIGUR 3. Svenska kyrkans egeninsats redovisad per åtgärdskategori i procent

Enligt villkoren för kyrkunderhållsbidraget får stiftet använda upp till 20 procent av det totala bidraget till samordning av åtgärder för flera församlingar eller pastorat. Sådana åtgärder innebär en samverkan i syfte att minska församlingarnas totala kostnader för underhållet av kyrkorna. Exempelvis kan stiftet tillhandahålla kompetens för upphandling och gemensam projektering för att minska totalkostnaden och därmed egeninsatsen för den enskilda församlingen. Däremot ska bidraget inte användas till allmän förstärkning av fastighets- och kulturarvskompetensen på stiftskansliet.

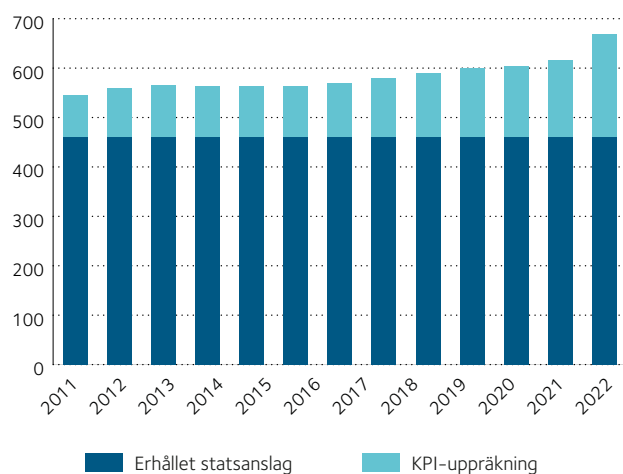
STATENS BIDRAG TILL DE KYRKLIGA KULTURMINNENA

I utredningen *Den kulturhistoriskt värdefulla kyrkliga egendomen och de kyrkliga arkiven* (SOU 1997:43) föreslogs att Svenska kyrkan skulle erhålla en årlig statlig ersättning för vård och underhåll av de kyrkliga kulturvärdena med ett belopp som motsvarade 460 miljoner kronor i 1996 års penningvärde (kyrkoantikvarisk ersättning). I *Staten och trossamfundet* (prop. 1998/99:38) ägnades ett särskilt kapitel åt den kyrkoantikvariska ersättningens villkor och storlek.

Där fastställdes att Svenska kyrkan från 2002 till 2009 skulle erhålla ett årligt nominellt belopp, som successivt ökades från 50 miljoner kronor till 460 miljoner kronor. Frågor som rör de kyrkliga kulturvärdena skulle analyseras och resultaten följas upp och utvärderas vid kontrollstationer med femårsintervall från 2009. I detta ingick att beloppet skulle reduceras om omfattningen av Svenska kyrkans ansvar på något väsentligt sätt skulle ändras, till exempel genom överlåtelse eller rivning av kyrkobyggnader.

Från 2010 har ersättningen varit oförändrad och uppgått till 460 miljoner kronor årligen. Vid en jämförelse med Statistiska centralbyrån konsumentprisindex kan noteras en väsentlig urholkning av ersättningens värde i relation till 1996 års penningvärde. Anslaget för 2022 skulle exempelvis varit 45 procent högre, det vill säga 668 miljoner kronor. För perioden 2010–2022 motsvarar den uteblivna uppräknings totalt 1 607 miljoner kronor.

FIGUR 4. Uppräknad kyrkoantikvarisk ersättning 2010–2022, baserat på årsmedel-KPI i jämförelse med 1996 års penningvärde, mnkr

Den kyrkoantikvariska ersättningen ska kompensera Svenska kyrkan för de begränsningar i nyttjanderätten som kulturmiljölagen medför, och de överkostnader som uppstår vid vård och underhåll för att leva upp till bestämmelserna. Vad som kan inkluderas i begreppet överkostnad bedöms utifrån byggnadens unika kulturhistoriska värden och komplexitet. I praktiken innebär bristen på indexuppräknings av den kyrkoantikvariska ersättningen att bidraget minskat över tid och fortsätter att minska.

SVENSKA KYRKANS FÖRDELNING AV BIDRAGET

Inför relationsändringen mellan staten och Svenska kyrkan 2000 genomfördes flera utredningar, både statliga och kyrkliga. I betänkandet SOU 1997:43 framhölls vikten av ett fungerande inomkyrkligt utjämningsystem även efter relationsändringen, för att skapa förutsättningar att bruka och bevara de kyrkliga kulturminnena i hela landet. I *Staten och trossamfundet* (prop. 1998/99:38) betonades att den kyrkoantikvariska ersättningen inte får bli en komponent i

det inomkyrkliga utjämningsystemet. Liknande påpekanden har Riksantikvarieämbetet och regeringen gjort vid flera tillfällen sedan dess. Fördelningen av ersättningen tar följaktligen ingen hänsyn till respektive församlings ekonomiska situation. För att säkerställa förmågan till egeninsats har det inomkyrkliga utjämningsystemet utvecklats i omgångar.

Svenska kyrkans villkor och handbok

Kyrkoantikvarisk ersättning får beviljas för kulturhistoriskt motiverade åtgärder för förvaltning av egendom som är skyddad enligt 4 kap. kulturmiljölagen. Svenska kyrkans regelverk för den kyrkoantikvariska ersättningen är fastslaget i *Villkor för kyrkoantikvarisk ersättning version 2.0*.

Villkoren utgår från Överenskommelse mellan staten och Svenska kyrkan i frågor som rör de kulturhistoriska värdena inom Svenska kyrkan (KU 2000/470/Ka), kulturmiljölagen (1988:950) och Riksantikvarieämbetets föreskrifter om kyrkliga kulturminnen (KRFS 2012:2), samt regeringens skrivelse *Den kyrkoantikvariska ersättningen* (2013/14:152) och aktuella utredningar beslutade av riksdagen, som ger inriktningen för kulturmiljö- och kulturarvsarbetet (prop. 2012/13:96 *Kulturmiljöns mångfald* och prop. 2016/17:116 *Kulturarvsolitik*).

Villkoren syftar till att säkerställa att ersättningen fördelas och används så att de kyrkliga kulturvärdena förvaltas på ett långsiktigt hållbart sätt, något som förutsätter kompetens i kulturarvsförvaltning, aktiv planering och noggrann uppföljning på Svenska kyrkans alla nivåer. Det kräver dessutom en väl fungerande samverkan mellan Svenska kyrkan och kulturmiljösektorns övriga företrädare.

Som stöd i det praktiska arbetet med ersättningen finns *Handbok för arbetet med kyrkoantikvarisk ersättning* där villkoren för kyrkoantikvarisk ersättning uttolkas och exemplifieras. Handboken syftar till att tydliggöra förutsättningarna för den kyrkoantikvariska ersättningens användning samt att öka samsynen mellan stiftens handläggning och bedömning av ansökningar. Handboken uppdateras regelbundet för att spegla aktuella frågor och praxis avseende ersättningens fördelning, användning och redovisning.

I handboken anges bland annat generella riktvärden för ersättningsnivåer för flertalet åtgärder till vilka kyrkoantikvarisk ersättning kan utgå, samt ett spann inom vilket åtgärdens ersättningsnivå kan justeras utifrån en bedömning av aktuella kulturhistoriska hänsynstaganden. För att säkerställa att den kyrkoantikvariska ersättningen fördelas lika över landet gäller samma riktvärden och procentsatser för tilldelning oavsett församlingens förmåga till egeninsats, som många gånger skiljer sig avsevärt över landet. Ersättningens storlek bestäms bland annat av åtgärdens karaktär och de hänsynstaganden som krävs utifrån bestämmelserna i 4 kap. kulturmiljölagen. Kulturhistoriskt motiverade kostnader har inte definierats mer precist i regelverket då utgångspunkten är att varje ansökan ska bedömas av respektive stift ur ett helhetsperspektiv utifrån de kulturhistoriska

hänsynstaganden som krävs. Svenska kyrkans nationella nivå beslutar om fördelning av ersättningen mellan stiftet och till nationella projekt. Stiftet beslutar om fördelning inom sitt område.

Regelverket för den kyrkoantikvariska ersättningen fastställer vilka objekt och åtgärder som kan omfattas av kyrkoantikvarisk ersättning, hur handläggning och samråd ska gå till och slutligen ekonomihantering och redovisning av ersättningens fördelning och effekter. Huvudprincipen är att endast åtgärder som ingår i en vård- och underhållsplan kan beviljas ersättning. Det innebär att en vård- och underhållsplan ska finnas framtagen för objektet, att planen ska vara antagen av kyrkorådet och registrerad i Svenska kyrkans kyrkobyggnadsregister.

Den kyrkoantikvariska ersättningen får användas till vård- och underhållsåtgärder och till utredningar och projekteringar som förbereder, underlättar och förbättrar förutsättningarna för vård och underhåll av de kyrkliga kulturminnena. Ersättningen kan också användas till skadeförebyggande åtgärder, tillgänglighetsökande åtgärder och åtgärder för förbättrad förvaring och skydd av kulturhistoriskt värdefulla inventarier. Informations- och visningsinsatser är ersättningsberättigade i syfte att tillgängliggöra och förmedla kunskap om de kyrkliga kulturmiljöerna och de historiska företeelser och händelseförlopp som de representerar. Särskild vikt ska läggas vid att kulturarvet och kunskapen om det så långt som möjligt görs tillgängligt och användbart för alla.

Kyrkoantikvarisk ersättning får även beviljas till kunskapsutvecklingsinsatser av övergripande och generell karaktär inom stift eller på Svenska kyrkans nationella nivå. Dessa projekt kan bland annat syfta till att tillgängliggöra de kulturhistoriska värdena hos de kyrkliga kulturminnena eller att ny kunskap tas fram till nytta för den dagliga förvaltningen av det kyrkliga kulturarvet. Det är nödvändigt att i samverkan med staten och andra aktörer kunna utveckla kunskapsnivån, stärka intresset för och öka användningen av det kyrkliga kulturarvet.

Driftskostnader är generellt inte ersättningsgrundande. I *Staten och trossamfunden* (prop. 1998/99:38) framgår att i de fall där endast kulturhistoriska intressen motiverar ett bevarande av en kyrkobyggnad, bör det kunna övervägas om ersättningen undantagsvis ska användas även för sådana kostnader. Svenska kyrkans regelverk möjliggör därför en sådan användning, dock krävs samsyn mellan församling och länsstyrelse samt särskilda motiv för att ersättning ska kunna beviljas. I de fall kyrkoantikvarisk ersättning har utbetalats till drift avser det vanligtvis säkerhetssystem och brandskydd, exempelvis drift av sprinklersystem i kyrkor med mycket höga kulturhistoriska värden. Sammanlagt har knappt elva miljoner kronor utbetalats till sådana åtgärder under perioden 2002–2022, vilket motsvarar 0,1 procent av den utbetalade kyrkoantikvariska ersättningen för perioden.

För åtgärder som kan bekostas av begravningsavgiften gäller generellt att kyrkoantikvarisk ersättning inte bör beviljas. För-

valtningen av de allmänna begravningsplatserna, däribland vård och underhåll enligt kulturmiljölagens intentioner, är en del av begravningsverksamheten och ska således bekostas av begravningsavgiften. I vissa fall kan det vara orimligt att begravningsavgiften täcker kostnaden, främst då det handlar om mycket höga kulturhistoriska värden och med en komplexitet som orsakar exceptionella kostnader i utrymmen som är otillgängliga för allmänheten, exempelvis låsta gravkor utan gravrättsinnehavare. Begravningsavgiften bör rimligen ha en tydlig koppling till det som allmänheten har tillgång till eller kan nyttjas inom begravningsverksamheten. I dessa fall kan den kyrkoantikvariska ersättningen komma i fråga som delfinansiering. Likaså kan mer generella kunskapsunderlag som inte har direkt samband med förvaltningen, eller som berör kyrkomiljön i stort, delfinansieras med kyrkoantikvarisk ersättning om projektet i övrigt uppfyller villkor och handbok för ersättningen.

I Svenska kyrkans regelverk framgår tydligt att ersättningen inte får användas till att bedriva verksamhet, för förvaltning av annan kyrklig egendom, för administration eller för åtgärder som står i konflikt med kulturmiljölagens bestämmelser. Ersättningen får heller inte användas för allmän kompetensutveckling, till administration eller till utveckling av en fastighetsorganisation inom Svenska kyrkan.

Aktuella versioner av *Villkor för kyrkoantikvarisk ersättning* och *Handbok för arbetet med kyrkoantikvarisk ersättning* återfinns på Svenska kyrkans hemsida.

Handläggning

Ansökningsprocessen och handläggningen av den kyrkoantikvariska ersättningen har i stort sett varit densamma sedan införandet 2002 fram till 2018 då kyrkostyrelsen fattade beslut om att införa en ny fördelningsmodell samt en ny berednings- och beslutsprocess för kyrkoantikvarisk ersättning. Den nya modellen trädde i kraft från och med ramår 2021. För mer information om införandet av den nya fördelningsmodellen se kapitel 3 och avsnittet Svenska kyrkans arbete sedan kontrollstationen 2019. Handläggning av kyrkoantikvarisk ersättning sker i enlighet med kulturmiljölagens fjärde kapitel och Svenska kyrkans regelverk för ersättningen.

Den nya fördelningsmodellen stöts av ett nytt IT-stöd för den kyrkoantikvariska ersättningen. Systemet baseras på Public 360, ett ärende-, arkiv- och dokumenthanteringssystem baserat på Microsoft SharePoint, och ger digitalt stöd till samtliga nivåer inom Svenska kyrkan för ansökan, fördelning, rekvisering och uppföljning. Systemet hanterar också dokument och diarieföring för de projekt som finansieras med kyrkoantikvarisk ersättning. Samtliga handlingar bifogas i systemet och följer projektet genom hela processen, från ansökan och beslut till rekvisering och slutrapportering. Detta innebär att församlingen, stiftet och den nationella nivån kan ta del av allt material för granskning, uppföljning och kunskapsuppbyggnad. Förväntade effekter av det nya IT-stödet är en effektivare handläggning med tydlig transparens.

Lokala församlingskyrkor kan innehålla oersättliga kulturhistoriska värden. I många svenska medeltidskyrkor finns fortfarande delar av taklaget kvar från byggnadstiden, något som väcker intresse också internationellt. I november 2022 hölls konferensen "Takstolar som kunskapskälla – Hantverk, konstruktioner och dateringar i medeltida kyrkor" i Uppsala. Konferensen samlade forskare från hela Europa och genomfördes som ett nationellt kunskapsutvecklingsprojekt.

FOTO: MATTIAS HALLGREN/IKON

Processen för ansökan, handläggning och beslut kan kortfattat beskrivas på följande sätt för respektive nivå inom Svenska kyrkan:

Lokal nivå

I församlingens vård- och underhållsplan framgår de kommande behoven av vård och underhåll av församlingens fastighetsbestånd och inventarier. I de fall fastigheten eller föremålet som är i behov av vård omfattas av kulturmiljölagen, fattar kyrkorådet beslut om att först ansöka om tillstånd hos länsstyrelsen. Vanligtvis rådgör församlingen med stiftet, länsstyrelsen, ett regionalt museum eller en konsult innan församlingen tar fram bygghandlingar eller åtgärdsförslag. Ett tidigt samråd med inblandade parter hålls i många fall för att undvika framtida missförstånd och för att delge varandra synpunkter. Församlingen ansöker om kyrkoantikvarisk ersättning hos stiftet, vilket sker digitalt i IT-stödet. När församlingen beviljas kyrkoantikvarisk ersättning av stiftet måste åtgärden utföras inom två år, med möjlighet till ett års förlängning om särskilda omständigheter finns. Efter slutbesiktningen gör församlingen en rekvisition i IT-stödet som tillställs stiftet, som granskar att stiftsstyrelsens villkor för beviljande av medel har uppfyllts och att den ekonomiska redovisningen är korrekt. Där-

efter betalar den nationella nivån ut den kyrkoantikvariska ersättningen till församlingen.

Regional nivå

Efter att stiftet tagit emot ansökan från församlingen i IT-stödet handläggs den enligt regelverket för kyrkoantikvarisk ersättning. Det nya IT-stödet innebär att en ansökan automatiskt ges riktvärdet för åtgärdens ersättningsnivå i enlighet med gällande version av *Handbok för arbetet med kyrkoantikvarisk ersättning*. Stiftet kan därefter i sin beredning göra avsteg från riktvärdet i de fall det är motiverat. Syftet med riktvärden för olika åtgärder är att ersättningen ska användas på ett likartat sätt över hela landet.

Stiftet ansöker också om kyrkoantikvarisk ersättning till stiftsövergripande projekt, så kallade stiftsprojekt. Stiftsprojekten ska syfta till att ta till vara och tillgängliggöra kulturhistoriska värden hos de kyrkliga kulturminnena och främja förståelsen för kulturarvet, och syfta till att underlätta förvaltningen av de kyrkliga kulturminnena regionalt. Enligt handboken bör stiftsprojekten ha en strategisk betydelse och vara förankrade i den regionala samrådsgruppen.

I samband med eller efter stiftens första beredning av ansökningarna ges länsstyrelserna möjlighet att yttra sig över fördelningen i länet. Detta sker vanligen både genom samråd och ett formellt remissförfarande. Länsstyrelserna ges möjlighet att yttra sig över hur projekt prioriteras och vilken ersättningsnivå som är lämplig. Villkoren och handboken ger förutsättningar för samsyn mellan Svenska kyrkan och myndigheterna. Stiftsstyrelsen beslutar om den slutgiltiga fördelningen till församlingarna, vilket registreras i IT-stödet. När församlingen rekviderar medel ansvarar stiftet för att granska den ekonomiska sammanställningen och attestera utbetalningen, innan rekvisitionen skickas vidare till den nationella nivån för effektuerande.

Den nationella nivån

Kyrkostyrelsen beslutar om fördelningen av kyrkoantikvarisk ersättning i 13 stiftsramar och en nationell ram. Fördelningsbeslutet fattas vart femte år och gäller för en femårig fördelningsperiod. Riksantikvarieämbetet ges möjlighet att yttra sig över fördelningen i landet genom ett remissförfarande. När fördelningsbeslutet fattats registrerar kyrkokansliet ramarna i IT-stödet och ramåren blir därmed tillgängliga för stiftet att fördela ansökningar mellan. När dispositionstiden inletts för respektive ramår kan medel rekvideras.

Den nationella nivån ansvarar också för att utlysa medel inom ramen för det nationella kunskapsutvecklingsprogrammet, så kallade nationella projekt. De nationella projekten ska syfta till att ta till vara, tillgängliggöra och öka förståelsen för kulturhistoriska värden hos de kyrkliga kulturminnena i en nationell kontext, och bidra till långsiktig strategisk och vetenskapligt grundad kunskapsutveckling inom det kyrkliga kulturarvsområdet. Den genomgående principen är att ersättningen ska användas för kunskapsutveckling som bedöms motsvara statens intentioner, Svenska kyrkans regelverk för ersättningen och som har hög tillämpbarhet för de kulturarvsförvaltande enheterna.

Svenska kyrkans nationella nivå ansvarar för att betala ut kyrkoantikvarisk ersättning till stift och församlingar efter genomförda projekt.

Nationellt program för kunskapsutveckling inom det kyrkliga kulturarvet

En viktig utgångspunkt för Svenska kyrkans långsiktiga och övergripande arbete med det kyrkliga kulturarvet är att dess värden är en samhällsresurs som bidrar till ekonomisk, miljömässig, social och andlig hållbarhet. Genom de olika insatser som genomförs med stöd av den kyrkoantikvariska ersättningen finns stora möjligheter att bygga upp ny kunskap om det kyrkliga kulturarvet. Under årens lopp har såväl specifika restaureringsåtgärder som övergripande vård- och underhållsplanering lämnat viktiga bidrag som främjat både bevarande, användning, tillgänglighet och utveckling.

Nationellt program för kunskapsutveckling inom det kyrkliga kulturarvet antogs av kyrkostyrelsen våren 2017. Syftet är att stödja och

ge förutsättningar för en långsiktig, strategisk och vetenskapligt grundad kunskapsuppbyggnad. Programmet gäller för hela Svenska kyrkans kunskapsutveckling kring de kyrkliga kulturarven, där den kyrkoantikvariska ersättningen är en av flera möjliga finansieringsformer.

Programmet har tematiserats i fyra strategiska utvecklingsområden för att strukturerat och systematiskt tydliggöra den totala omfattningen av kunskapsbehoven på lång sikt. Genom programmet konkretiseras både Svenska kyrkans mål och intentioner med det kyrkliga kulturarvet och regeringens önskan att denna typ av projekt ska fortsätta utvecklas i samarbete mellan myndigheterna på kulturmiljöområdet, museer, universitet, högskolor och Svenska kyrkan. Ett viktigt mål är att bidra till samhällets hållbara utveckling miljömässigt, socialt, kulturellt och ekonomiskt.

De fyra strategiska utvecklingsområdena är:

- Kyrklig kulturarvsförvaltning.
- Utveckling av konservering, hantverk och material inom kyrkliga kulturarv.
- Klimat och miljö för långsiktigt bevarande av det kyrkliga kulturarvet.
- Användning och tillgängliggörande av det kyrkliga kulturarvet.

Inom varje område definieras olika tematiska inriktningar, så kallade delområden, som kan utgöra underlag för särskilda satsningar eller utlysningar. Vid en årlig utlysning mellan november och februari välkomnas projektansökningar. Under 2021 påbörjades de första nationella kunskapsutvecklingsprojekt som beviljats kyrkoantikvarisk ersättning från den nationella ramen och med utgångspunkt i den nya fördelningsmodellen. Valet av beredningsformerna har tagit fasta på att utvecklingen av kunskap gör störst nytta och ger bäst effekt om den bedrivs i samarbete och samverkan, som även regeringen poängterat i skrivelsen *Det kyrkliga kulturarvet* (2018/19:122). Ansökningar ska lämnas in av minst två sökanden, varav minst en ska vara en offentlig institution eller organisation, eller en enhet inom Svenska kyrkan. Detta är för att uppmuntra och främja samarbeten mellan olika typer av organisationer, föreningar och företag. Svenska kyrkans nationella nivå har också möjlighet att utifrån samma förutsättningar ta initiativ till kunskapsutvecklingsprojekt.

En särskild beredningsgrupp med kompetens inom programmets kunskapsområden bedömer ansökningarnas relevans och kvalitet. Beredningsgruppen har möjlighet att ta hjälp av en sakkunnig inom området om det bedöms nödvändigt för att göra en fullständig bedömning. Ett förslag till fördelning med prioriteringar och bedömningar tas fram av beredningsgruppen, som också delges Riksantikvarieämbetet för yttrande och förankras med stiftet. Slutgiltigt är det kyrkostyrelsen som beslutar om fördelningen av den nationella ramen till nationella projekt.

Behöriga att söka är offentliga institutioner inom stat, landsting eller kommuner, samt universitet och högskolor. Behöriga är även privata och andra organisationer, ideella föreningar och stiftelser. Inom Svenska kyrkan är församlingar och pastorat, samfälligheter, stift och nationella organ behöriga att söka liksom bolag där Svenska kyrkan äger ett bestämmande inflytande.

Fördelningsperiod 2021–2025

Den första fördelningsperioden beslutades 2019 och omfattar ramår 2021–2025. Kyrkostyrelsens fördelningsbeslut omfattade samtliga år i fördelningsperioden, vilket innebär att kyrkostyrelsen inte längre fattar årliga fördelningsbeslut. Kyrkostyrelsen beslutade om anslaget fördelning i två olika ramår, stiftsramen och den nationella ramen, baserat på den historiska fördelningen av ersättningen från ramår 2002 och framåt. Den nationella ramen omfattar endast ersättning till nationella projekt. Nationella projekt ska utöver regelverket för den kyrkoantikvariska ersättningen också beredas och hanteras enligt *Nationellt program för kunskapsutveckling inom det kyrkliga kulturarvet*.

Kyrkostyrelsen fördelade kyrkoantikvarisk ersättning till stiftens baserat på indikatorer och nyckeltal utifrån det ansvar för kyrkliga kulturminnen som åligger Svenska kyrkan enligt kulturmiljölagen. Stiftsstyrelsen beslutar därefter årligen om fördelning till åtgärder och projekt för vård och underhåll utifrån församlingarnas ansökan. Stiftens egna projekt finansieras inom den egna stiftsramen.

För fördelning av stiftsramen användes två nyckeltal baserade på kvantitativ statistik: antal tillståndspliktiga kyrkobyggnader (A) och antal kvadratmeter tillståndspliktig kyrkobyggnad (B), samt ett strategiskt nyckeltal (C) som syftar till att reglera skillnader i behovet mellan stiftens. För fördelningsperioden 2021–2025 baserades det strategiska nyckeltalet på historisk tilldelning (C.1). Nyckeltalen viktades enligt följande:

A: 40 procent fördelas efter stiftets andel av antalet tillståndspliktiga kyrkobyggnader i landet.

B: 40 procent fördelas efter stiftets andel av antalet kvadratmeter tillståndspliktig kyrkobyggnad i landet.

C.1: 20 procent fördelas efter stiftets andel av den samlade historiska tilldelningen av kyrkoantikvarisk ersättning.

För respektive ramår som ingår i fördelningsperioden 2021–2025 har stiftens och den nationella nivån tilldelats en årlig beslutsram om 460 miljoner kronor. Beslutet är villkorat med att riksdagen årligen under hela fördelningsperioden beviljar medel i åtminstone samma utsträckning som tidigare.

Principiella ställningstaganden

Uppgiften om antal tillståndspliktiga kyrkobyggnader (A) och kvadratmeter tillståndspliktiga kyrkobyggnader (B) baserades på uppgifter i Svenska kyrkans kyrkobyggnadsregister. För att säkerställa

FIGUR 5. Fördelning av kyrkoantikvarisk ersättning under fördelningsperiod 2021–2025, tusen kronor

STIFT	Ramår 2021	Ramår 2022	Ramår 2023	Ramår 2024	Ramår 2025
Uppsala stift	40 956	40 956	40 956	40 956	40 956
Linköping stift	41 499	41 499	41 499	41 499	41 499
Skara stift	47 122	47 122	47 122	47 122	47 122
Strängnäs stift	26 597	26 597	26 597	26 597	26 597
Västerås stift	27 607	27 607	27 607	27 607	27 607
Växjö stift	45 626	45 626	45 626	45 626	45 626
Lund stift	69 581	69 581	69 581	69 581	69 581
Göteborg stift	50 367	50 367	50 367	50 367	50 367
Karlstad stift	23 280	23 280	23 280	23 280	23 280
Härnösand stift	26 794	26 794	26 794	26 794	26 794
Luleå stift	17 120	17 120	17 120	17 120	17 120
Visby stift	15 117	15 117	15 117	15 117	15 117
Stockholm stift	23 760	23 760	23 760	23 760	23 760
Summa stiftsram	455 426	455 426	455 426	455 426	455 426
Nationell ram	4 574	4 574	4 574	4 574	4 574
TOTALSUMMA FÖRDELNING	460 000	460 000	460 000	460 000	460 000

uppgifternas kvalitet i registret inför beräkning av fördelningsbeslutet genomfördes under våren och sommaren 2019 en granskning av uppgifter om invigningsår, nybyggnadsår och ägandeskap i relation till de kriterier som anges för kyrkobyggnader med tillståndsplikt vid väsentliga ändringar enligt 4 kap. 3 § kulturmiljölagen. De uppgifter som varit oklara eller saknats har kompletterats så långt det varit möjligt av kyrkokansliet utifrån andra register, såsom Riksantikvarieämbetets bebyggelseregister, Svenska kyrkans fastighetsregister, uppgifter från Sockenkyrkoprojektet eller genom direkt kontakt med berörd församling. Samtliga stift och länsstyrelser tillställdes 2019 listor över kyrkor som utifrån befintliga uppgifter i kyrkobyggnadsregistret bedömdes uppfylla kriterierna för lagskydd enligt 4 kap. 3 § kulturmiljölagen. Därtill omfattade listorna ett antal särskilt markerade kyrkor där lagskyddet enligt befintliga uppgifter framstod som oklart eller osäkert. Frågorna som ställdes till stiftet och länsstyrelserna var om listorna var kompletta och om ytterligare uppgifter fanns om de kyrkor som bedömts som oklara/osäkra till sitt lagskydd.

Otydligheter i lagstiftningens utformning och tolkning när det gäller kyrkobyggnader med tillståndsplikt väcker generella frågeställningar kring tillämpningen av 4 kap. 2 och 3 §§ kulturmiljölagen. Kyrkokansliet remitterade i maj 2019 en skrivelse till Riksantikvarieämbetet med en redogörelse för de främsta tillämpningsproblemen som kyrkokansliet identifierat avseende vilka objekt som omfattas av nämnda lagrum. Den fråga som ställdes till Riksantikvarieämbetet var huruvida myndigheten har ytterligare synpunkter eller kännedom om ställningstaganden (beslut, domar etcetera) som kastar ljus över dessa problemområden.

Den slutliga förteckningen av objekt som låg till grund för fördelningen bestod efter stiftens och länsstyrelsernas kompletteringar av 2 997 poster, varav 2 942 togs med i beräkningsunderlaget (98 procent). Övriga objekt förknippades med någon form av tolkningsproblem, främst gällande de oklarheter som lyfts fram i remissen till Riksantikvarieämbetet. Med hänsyn till dessa tolkningsproblem gjorde kyrkokansliet vissa ställningstaganden, i avsikt att fördelningsbeslutet inte skulle gynna eller missgynna enskilda stift:

- Gravkapell/begravningskapell/krematoriekapell räknas generellt inte med i beräkningsunderlaget.
- De kyrkor/kapell som 2000 ägdes av stiftelser räknas generellt inte med i beräkningsunderlaget.
- Det finns ett antal kyrkor som lever upp till rekvisiten om kyrkobyggnad enligt 4 kap. 2 § kulturmiljölagen men som vid tidpunkten för uppförandet, det vill säga den tidsbestämning som ger utgångspunkten för eventuell tillståndsprövning vid väsentliga ändringar enligt 4 kap. 3 §, har haft en annan funktion. Praxis skiljer sig i landet hur man ser på lagtillämpningen beträffande dessa kyrkobyggnader. Dessa kyrkor räknas därför inte med i beräkningsunderlaget.

- Endast kyrkor som vid tillfället för registerutdraget ägdes av Svenska kyrkan räknades med i beräkningsunderlaget.

Översynen som genomfördes inför fördelningsbeslutet tydliggjorde behovet av ett mer långsiktigt arbete för att säkerställa uppgifter om lagskydd, både då det gäller de generella frågeställningarna och i vissa enskilda fall. Riksantikvarieämbetet har ställt sig positiv till möjligheten till fortsatt samverkan med Svenska kyrkan kring detta. Även länsstyrelser uttryckte i sina svar behov att genom vidare utredning klargöra vissa kyrkors skyddsstatus. Exempelvis lyfte Länsstyrelsen i Kronobergs län fram att en av Sveriges kulturhistoriskt mest värdefulla kyrkobyggnader, Granhults timmerkyrka från tidigt 1200-tal, har oklar skyddsstatus med anledningar av ägandeförhållandena omkring år 2000.

Anslag, fördelning och rekvisering i balans

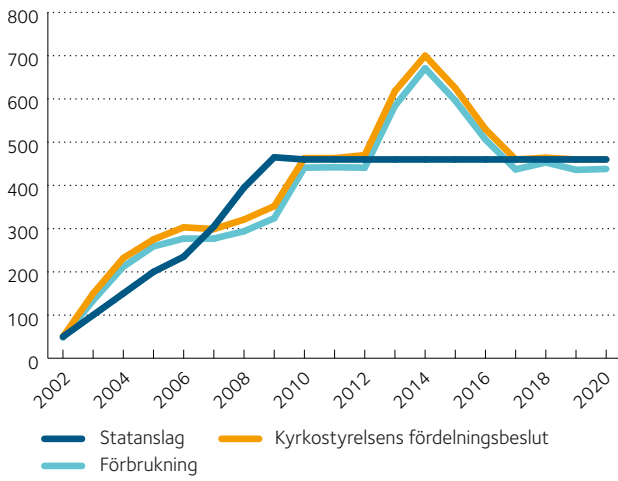
Kyrkostyrelsen har under flera ramår beslutat om en högre tilldelning av kyrkoantikvarisk ersättning än vad statsanslaget faktiskt uppgår till, i syfte att säkerställa en hög förbrukning. Eftersom ersättningen enligt Svenska kyrkans regelverk kan disponeras under två år, med möjlighet till ett års förlängning efter ansökan, innebär det att bokslut över förbrukningen av ett visst statsanslag kan göras först drygt tre år efter att Svenska kyrkan rekviserat ersättningen från Kammarkollegiet.

Kyrkostyrelsens höga fördelningsbeslut har inneburit att Svenska kyrkan genom åren byggt upp en stor utfästelse gentemot församlingarna, vilket visat sig oförenligt med målen om ekonomisk hållbarhet. Figur 6 visar att förbrukningen följer storleken på kyrkostyrelsens fördelningsbeslut. Diagrammet omfattar ramår 2002–2020, det vill säga de ramår som avslutats och där bokslut över förbrukningen kunnat göras.

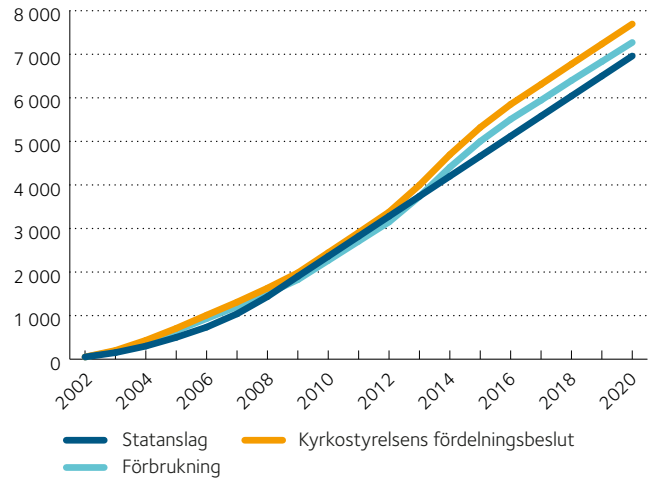
Figur 7 visar samma siffror men ackumulerade för hela perioden 2002–2020. De ackumulerade siffrorna visar att Svenska kyrkan sammantaget har förbrukat ett högre belopp än det erhållna statsanslaget.

Svenska kyrkan har gjort en långtidsprognos för kyrkostyrelsens kommande fördelningsbeslut med avsikt att på sikt nå en balans mellan framtida statsanslag och rekvisering. Med anledning av detta har kyrkostyrelsen de senaste åren fördelat, och kommer även fortsättningsvis fördela, 460 miljoner. Den genomsnittliga förbrukningen av ett rambeslut har de senaste fem avslutade ramåren 2016–2020 uppgått till 96 procent. Det innebär att när bokslut för ett ramår görs kan ett litet överskott konstateras, som på sikt kommer att täcka den utfästelse som Svenska kyrkan tidigare gjort. Varje ramårs långa dispositionstid innebär att Svenska kyrkan behöver ha ett stort bokföringstekniskt överskott av kyrkoantikvarisk ersättning, för att ha täckning för den kommande rekviseringen.

FIGUR 6. Erhållet statsanslag i jämförelse med kyrkostyrelsens fördelningsbeslut och förbrukning av ersättning ramår 2002–2020, miljoner kronor

FIGUR 7. Erhållet statsanslag i jämförelse med kyrkostyrelsens fördelningsbeslut och förbrukning av ersättning ramår 2002–2020, ackumulerade siffror i miljoner kronor

Alla deltagare i konferensen "European Sustainable Religious Heritage" samlade i Allhelgonakyrkan i Lund. FOTO: FUTURE FOR RELIGIOUS HERITAGE

Kyrkliga kulturarv – hållbara, välanvända och utvecklande!

För första gången någonsin arrangerade den europeiska organisation Future for Religious Heritage sin stora internationella konferens i Sverige. Under konferensen i april, som Lunds stift stod värd för, samlades mer än hundra deltagare för att diskutera hur kyrkliga och andra religiösa kulturarv ska bli mer långsiktigt hållbara – och i sin tur bidra till hållbar utveckling i hela Europa.

– För alla som är engagerade i kyrkliga kulturarv i Sverige erbjöd konferensen i Lund en unik möjlighet att ta del av den internationella utvecklingen och knyta kontakter med gamla och nya kollegor från många länder och kulturarvsorganisationer, säger Henrik Lindblad som är styrelsemedlem i FRH och som deltagit i konferensplaneringen.

Temat för 2023 års konferens "European Sustainable Religious Heritage" knyter an till FN:s agenda 2030 med de 17 hållbarhetsmålen, och uppdelningen av hållbar utveckling i fyra dimensioner utgjorde konferensens olika delteman. Kyrkliga och religiösa kulturarv kan placeras inom den fjärde dimension, kulturell hållbarhet, som

i det internationella hållbarhetsarbetet har tillkommit under senare år. Att uppnå denna hållbarhetsdimension är ett viktigt mål i sig, men de religiösa kulturarven kan enligt FRH också lämna betydelsefulla bidrag till de tre ursprungliga hållbarhetsdimensionerna: ekologisk, social och ekonomisk hållbarhet.

Platsen för konferensen var det regionala museet Kulturen i centrala Lund, vars huvudbyggnad med konst- och kulturhistoriska utställningar och friluftspark med äldre byggnader i kulturhistoriskt uppbyggda trädgårdar var en upplevelse i sig att ta del av.

– Här finns även en välbevarad träkyrka från Bosebo i Småland, uppförd 1652 och flyttad till Lund redan 1895. Att bevara kyrkor och andra övertaliga byggnader genom att flytta dem från sina ursprungliga platser är del av en månghundraårig tradition. När huset inte längre fyller sin funktion på sin gamla plats, kan det istället för att rivas flyttas tillsammans med människor och på det viset få nytt liv, berättar Henrik Lindblad.

Att återanvända gamla byggnader och anpassa dem för nya funktioner, som museer, bostäder eller för andra ändamål, är hållbarhetsarbete i praktiken. Adapted reuse, den internationella termen för detta, gick som en röd tråd genom konferensen.

Under de tre konferensdagarna avhandlades alla fyra hållbarhetsdimensionerna med föredrag och presentationer inom varje tema. Ämnena rörde sig från övergripande policyarbete och strategier för hållbarhet och kulturarv inom EU, över kulturarvsforskning och metodik, till mer praktiskt inriktade fallstudier och utvecklingsprojekt. För de svenska deltagarna var det extra värdefullt att få ta del av den rikedom av forsknings- och utvecklingsprojekt som drivs av många olika organisationer i hela Europa.

Ett exempel bland många var ett utvecklingsprojekt om ekologiskt hållbara religiösa kulturarv i Bukovina i gränstrakterna mellan Rumänien och Ukraina. Det EU-finansierade projektet drevs 2012–15 av två rumänska universitet i samarbete med flera regionala museer och den regionala kulturarvsmyndigheten. Inom projektet har inte mindre än åtta permanenta turistvägar skapats i samarbete med lokalinvånare och som lanserats av reklambyråer och andra företag via hemsidor och mycket detaljerade och informationsrika kartor.

Enligt föredragshållarna har projektet i sin tur lett vidare till investeringar i ny infrastruktur i Bukovina. Hur området har påverkats av den ryska invasionen av Ukraina framgick dock inte. Det var istället desto tydligare i den ukrainska doktoranden Kateryna Zoryas föredrag Religion on Fire, där omfattningen av de ryska styrkornas avsiktliga förstörelse av kulturarvet påvisades med hjälp av grafik, kartor och bilder som visade hundratals ruinerade kulturhistoriska byggnader. Även ett antal ortodoxa kyrkor har strukit med, visserligen oavsiktligt men som en konsekvens av de våldsamma ryska attackerna.

– Konferensens innehåll var i högsta grad europeiskt och internationellt, men Sverige håller sig långt framme inom vissa områden. Christer Gustafsson, Professor i kulturvård vid Uppsala universitet, höll konferensens första keynote inom temat ekonomisk hållbarhet. Han har drivit och medverkat i en rad internationella forskningsprojekt och andra arbeten inom kulturarvets betydelse för samhällsekonomi och redogjorde för framväxande relationerna mellan kulturarv, bevarande och hållbar utveckling, berättar Henrik Lindblad.

Christer Gustafssons Hallandsmodellen är idag en internationellt etablerad metod för jobbskapande genom byggnadsvård och

renovering av det byggda kulturarvet. Arbetet med modellen har genererat ytterligare forsknings- och utvecklingsprojekt som handlar om kultur, kulturarv och de kreativa näringarnas betydelse för samhällsutvecklingen. Här menade Christer Gustafsson att det finns stora möjligheter för kyrkoantikvarier och andra som arbetar med kyrkor.

– Han konstaterade att EU nu utlyser stora anslag inom de kreativa näringarna och "adapted reuse", anpassad återanvändning, inom hållbarhet och cirkulär ekonomi, och att det finns stora möjligheter att delta i detta på en europeisk nivå, vilket alltså gäller även för de som är engagerade i kyrkobyggnader och andra religiösa kulturarv. ■

Henrik Lindblad föreläser om läget för de svenska kyrkorna. FOTO: FUTURE FOR RELIGIOUS HERITAGE

FAKTA OM FRH

Future for Religious Heritage (FRH) etablerades omkring 2010 som ett europeiskt nätverk av kulturarvsorganisationer som engelska Churches Conservation Trust, Norska Riksantikvaren, English Heritage och Svenska kyrkan på nationell nivå som har varit med från starten. Anledningen till formeringen var en oroväckande utveckling för de religiösa kulturarven i Europa, där allt fler kyrkobyggnader, kloster och andra byggnader blev övertaliga, övergavs, förföll och ibland även revs.

Nätverket blev redan 2011 en formell organisation baserad i Bryssel och numera arbetar flera anställda på kontoret i omedelbar närhet till EU-kommissionen och parlamentet. Viktiga uppgifter för FRH är att informera makthavare inom EU och andra viktiga aktörer om betydelsen av olika religioners kulturarv, bidra till kunskapsuppbyggnad och forskning och stödja ideellt engagemang och samverkan mellan europeiska länder och organisationer.

Vartannat år arrangeras en internationell konferens som återkommande träffpunkt och som är öppen för alla som vill delta – ideellt arbetande, professionella, forskare, politiker och engagerade i olika samfund. Konferensen i Lund samlade totalt 114 deltagare från 21 länder. Av dem var 17 medverkande talare.

Besökare i Uppsala domkyrka. FOTO: MAGNUS ARONSON/IKON

2. SAMHÄLLSEFFEKTER AV SVENSKA KYRKANS KULTURARVSARBETE

Svenska kyrkan strävar efter att alla tillgångar, både materiella och finansiella, ska förvaltas ansvarsfullt och hållbart för både människor och natur, med utgångspunkt i den kristna omsorgen för skapelsen. Hållbar utveckling definieras inom FN som en ”utveckling som tillgodoser dagens behov utan att äventyra kommande generationers möjligheter att tillgodose sina behov”. En hållbar utveckling innefattar enligt definitionen tre dimensioner: den ekologiska, ekonomiska och sociala. Dessa tre hör ihop och förutsätter varandra. Utan fungerande ekosystem går det till exempel inte att skapa samhällen som är ekonomiskt eller socialt hållbara. Utan en god ekonomi är det svårt att upprätthålla en social välfärd. Svenska kyrkan lyfter även det andliga och existentiella som en fjärde dimension av hållbar utveckling, jämställt och odelbart med de ekologiska, sociala och ekonomiska dimensionerna.

Enligt de statliga målen ska det offentliga kulturmiljöarbetet främja ett hållbart samhälle med en mångfald av kulturmiljöer som bevaras, används och utvecklas. De kyrkliga kulturminnena finns i såväl glesbygd, tätort och stad, vilket gör dem viktiga i ett såväl lokalt, regionalt som nationellt perspektiv. Kyrkomiljöerna och kyrkorummen bidrar, i likhet med andra historiska byggnader och kulturmiljöer, till igenkänning, förankring och samhörighet med platsen och människorna som levat före oss. Men det finns också aspekter i kyrkorummen som går utöver upplevelsen av historia. Med sin långa kontinuitet och förmåga att förhålla sig till förändring pekar de också mot framtiden. Kyrkorummen är levande kulturarv som har ett andligt eller existentiellt tilltal som inte bara berättar om dem som gått före, utan också vänder sig till dem som ska komma efter. De är rum öppna för alla, i högtid och i allvarstid, även i bygder där få andra offentliga rum finns.

Förvaltningen av de kyrkliga kulturminnena och Svenska kyrkans kulturarvsarbete bidrar till hållbar samhällsutveckling i samtliga dimensioner. Arbetet bidrar till Sveriges resurshushållning och miljömål genom både strategiska och konkreta insatser. Många

människor runt om i landet är till exempel ideellt engagerade i projekt och aktiviteter som rör kyrkans kulturarv, både det materiella och immateriella. Stora delar av de samhälleliga effekter som kan knytas till Svenska kyrkans arbete med det kyrkliga kulturarvet är svåra att mäta, men de spridningseffekter som kan uttydas skapar viktiga incitament för och mervärden till arbetet. Den kyrkoantikvariska ersättningen är därför en värdefull investering i hållbar samhällsutveckling.

EKONOMISK HÅLLBARHET

Svenska kyrkan har ett helhetsperspektiv på hållbarhet med mål kopplade till FN:s Agenda 2030 som syftar till att avskaffa extrem fattigdom, minska ojämlikheter och orättvisor, främja fred och rättvisa och lösa klimatkrisen. En av insatserna handlar om att ställa krav vid upphandlingar och investeringar för att främja en hållbar utveckling. Svenska kyrkan har också ett mångårigt engagemang i initiativ som Fairtrade, Swedwatch och mikrolånsverksamheter som flera kyrkor driver gemensamt. Svenska kyrkans prästlönetillgångar innebär ett förvaltningsansvar för skog och mark i hela landet. Ansvaret vilar på de 13 stiftet och förvaltningen sker på ett etiskt och hållbart sätt i enlighet med kyrkans grundläggande värderingar.

Kulturarvets bidrag till samhällsekonomin

Kulturarvet har ett stort ekonomiskt inflytande på olika näringsverksamheter, bland dem besöksnäringen och genom reparationer och underhåll av den äldre bebyggelsen. Enligt Riksantikvarieämbetets rapport *Räkna med kulturarvet – hållbarhet och klimat* från år 2023 genererar kulturarvsrelaterade aktiviteter i genomsnitt närmare en procent av Sveriges BNP vilket är samma nivå som den svenska stålindustrin. Arbetet ger ekonomiska effekter i form av stärkt arbetsmarknad och hållbar tillväxt. Åtgärderna för att bevara kulturarvet leder till ökad efterfrågan av varor och tjänster i anslutning till kulturmiljöerna, till exempel i form av hantverkstjänster, projekt- och arbetsledning inom byggbranschen samt antikvarisk expertis.

Under sommaren håller många församlingar kyrkor öppna för besök och olika aktiviteter. Här förbereds sommarsäsongen i Taxinge kyrka. FOTO: MAGNUS ARONSON/IKON

Svenska kyrkan är som förvaltare av kyrkobyggnader en av de största beställarna av hantverkstjänster, varav flera är unika för bevarandet av kyrkor. Exempel på sådana områden är åtgärder som berör spåntak, blytak, förgyllningar och kyrktuppar, byggnadsanknuten målning på puts och trä, blyfönster, kalkbruk, historiskt tidig betong samt tegel i massiva murverk. Inom samtliga av dessa områden skulle hantverksskunsken ha svårt att leva vidare utan Svenska kyrkan som beställare. Svenska kyrkan som beställare bidrar även till att utveckla kunskap som driver hållbarhetsarbetet framåt, bland annat genom att ställa krav på ursprungsmärkning och kunskap om produktionsförhållanden och miljöpåverkan i produktionen av granit och tjära. Svenska kyrkan vill av hållbarhetsskäl främja inhemsk produktion av tjära i stället för att importera.

Kulturmiljöerna i Sverige är viktiga besöksmål för såväl inhemska som utländska turister. Svenska kyrkans verksamhet utpekade inte i alla sammanhang som en del av eller en förutsättning för besöksnäringen, men det kyrkliga kulturarvet bidrar avsevärt till turism och den lokala ekonomin. Tillväxtverkets årliga rapport *Fakta om svensk turism 2021* framhåller att turisternas konsumtion inom området kultur och rekreation under 2021 uppgick till knappt 15 miljarder kronor. Därtill kommer också en positiv effekt på olika typer av näringar kring ett besöksmål i form av hotellnätter och annan service.

Att identifiera och beräkna kulturarvets samhällsekonomiska betydelse är svårt. Värden skapas i olika situationer och sammanhang och

kulturarv är ett brett begrepp som omfattar såväl materiella som immateriella spår av mänsklig aktivitet över tid. Analysföretaget Ramboll tog på uppdrag av Svenska kyrkan 2020 fram rapporten *Svenska kyrkans samhällsekonomiska bidrag till kultur och kulturarv*. Bidraget till kultur och kulturarv uppskattades uppgå till minst 2 293 miljoner kronor årligen. Det motsvarade mer än hälften av statsbudgetens utgifter för regional tillväxt och mer än en åttondel av statsbudgetens utgifter för kultur (exklusive Svenska kyrkan) som år 2019 uppgick till 15 800 miljoner kronor. Förvaltning och utveckling av kyrkligt kulturarv beräknades bidra till samhällsekonomin med 1,7 miljarder kronor årligen. I beräkningen ingick värdet av drift och underhåll av kyrkor och kapell som byggnader, rum och mötesplatser för andra kulturella aktiviteter, värdet av kyrkorna som besöksmål och visningar av kyrkor och kapell. Ramboll beräknade också värdet av att kunskap om byggnadsvård bevaras, används och utvecklas. Given kyrkornas geografiska spridning över landet bidrar det kyrkliga kulturarvet väsentligt till både arbetstillfällen och minskade klyftor. Beräkningarna gjordes endast på de värden som man kunnat verifiera och kvantifiera, vilket innebär att till exempel sociala värden och immateriella värden inte inkluderats.

Den kyrkoantikvariska ersättningens regionala spridning

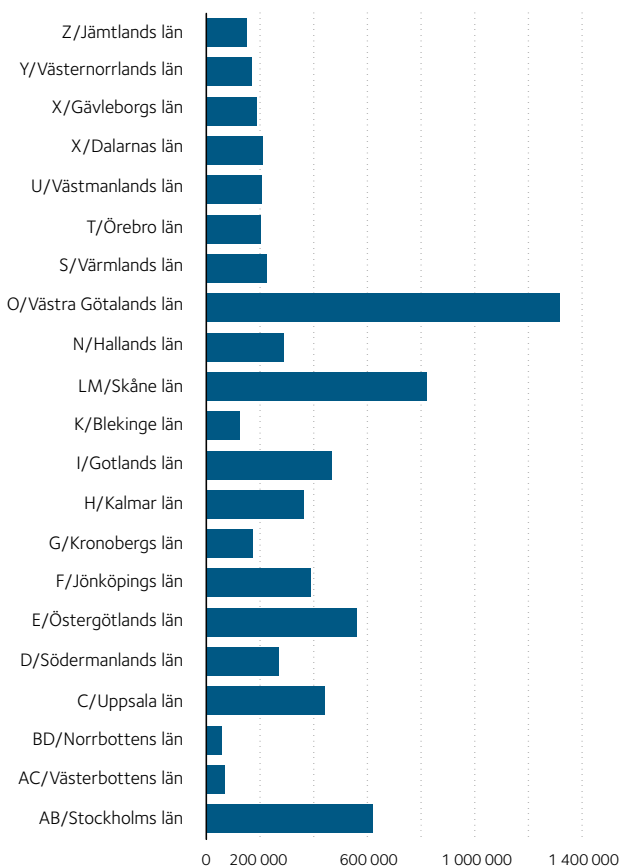
Svenska kyrkans ekonomiska utjämning möjliggör en rikstäckande verksamhet. De kyrkliga kulturmönnen finns från norr till söder

och i såväl glesbygd som tätort, vilket ger den kyrkoantikvariska ersättningen en stor spridning över landet. Den kyrkliga kulturarvsförvaltningen är därmed väsentlig även ur ett regionalpolitiskt perspektiv.

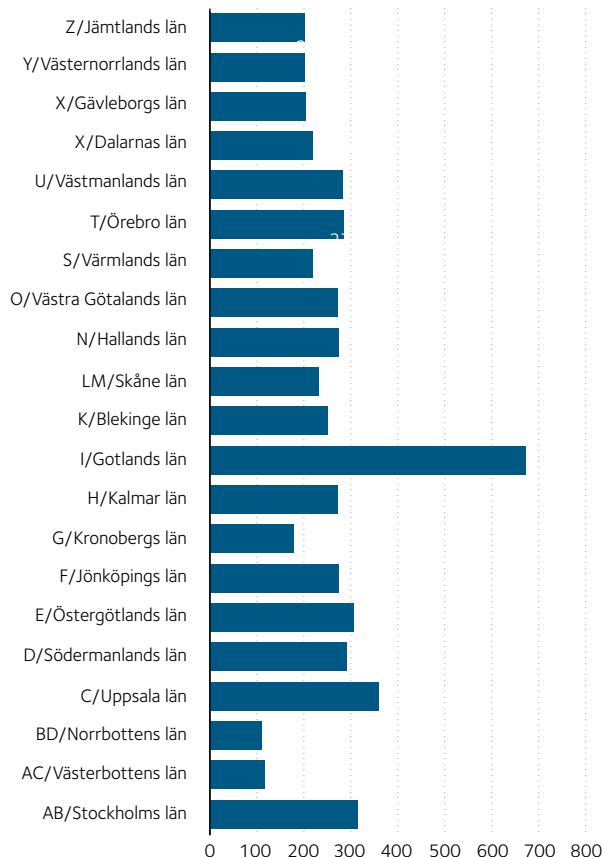
För perioden 2002–2022 har huvuddelen av den kyrkoantikvariska ersättningen gått till vårdinsatser initierade av församlingarna. Kategorin vårdinsatser omfattar renovering, restaurering, vård av engångskaraktär, konservering och återkommande underhållsåtgärder, men även projektering, utredning och kulturhistoriskt motiverade driftskostnader. Under perioden 2002–2022 har totalt 6 139 miljoner kronor av totalt 7 740 miljoner kronor använts till vårdinsatser, vilket motsvarar 79 procent av de förbrukade medlen.

Den kyrkoantikvariska ersättningen fördelas ut över landet stiftsvis i förhållande till antal och kvadratmeter tillståndspliktig kyrka. Det gör att förbrukningen är högre i län som har många tillståndspliktiga kyrkobyggnader och lägre i län med färre tillståndspliktiga kyrkobyggnader. Stiftsprojekt och nationella projekt omfattar vanligtvis geografiska områden som inte korrelerar med länen och inkluderas inte i den statistik som redovisas per län.

FIGUR 8. Förbrukning av kyrkoantikvarisk ersättning år 2002–2022 per län, tusen kronor

FIGUR 9. Genomsnittlig förbrukning av kyrkoantikvarisk ersättning per år och kvadratmeter tillståndspliktig kyrkobyggnad under perioden 2002–2022 per län, kronor

Länsstyrelserna har flera möjligheter att påverka fördelningen av den kyrkoantikvariska ersättningen, dels i samband med tillståndsprövningen av åtgärder, dels genom yttrande i samband med stiftens beredning för beslut. Gotlands län har haft högst förbrukning sett till kvadratmeter tillståndspliktig kyrkobyggnad vilket beror på stiftets unika bestånd av medeltida kyrkobyggnader. Länsstyrelsen Gotland har också genom åren tillstyrkt en hög ersättningsnivå till åtgärder i förhållande till övriga landet.

MILJÖMÄSSIG HÅLLBARHET

Hållbarhet i ett miljömässigt eller ekologiskt perspektiv syftar till att skapa långsiktiga förutsättningar för liv på en planet med begränsade resurser, så att även framtida generationer kan få sina behov tillgodosedda. Arbetet innefattar såväl klimatanpassning som energiomställning och åtgärder för att främja den biologiska mångfalden. Det biologiska kulturarvet ger kunskap om hur människor genom historien relaterat till och nyttjat naturen. Det gynnar också på olika sätt den biologiska mångfald som är nödvändig för ekologisk hållbarhet.

Svenska kyrkans kulturarvsförvaltning handlar i huvudsak om att vårda och underhålla befintliga fastigheter samt att med varsamhet anpassa dem för att svara mot nya behov. Att förvalta existerande byggnader bidrar till minskad klimatpåverkan. Även om nya byggnader är mer energieffektiva är det oftast bättre i miljöhänseende att ta tillvara de byggnader som finns. Inom miljöledningssystem används begreppet "livscykelperspektiv" för att bedöma till exempel en byggnads hela livscykel och hållbarhet över tid. Det innebär alla steg från tillverkning, transporter, konstruktion och underhåll till rivning och återvinning. Utifrån hållbarhet i ett livscykelperspektiv torde kyrkorna som byggnadskategori vara överträffad.

Energiomställning

För att minska Svenska kyrkans klimatpåverkan och bidra till mänsklighetens gemensamma arbete för att bromsa effekterna av klimatförändringarna fattade kyrkostyrelsen 2019 beslut om Färdplan för klimatet (KS2018-1387:8). Färdplanen har som effektmål att Svenska kyrkan ska vara klimatneutral senast år 2030. Det största bidraget till att uppnå målet är utsläppsminskningar från den egna verksamheten.

Svenska kyrkans församlingar och pastorat utgör tillsammans en av Sveriges största fastighetsägare. Med ca 20 000 byggnader och en energiförbrukning på ca 500 GWh är fastigheternas klimatpåverkan stor. Denna ska minimeras genom systematisk energieffektivisering kopplat till lokalförsörjningsplaneringen och aktiva val av energi. Utfasning av fossila bränslen, energioptimering av befintlig teknik och produktion av förnybar energi är förutsättningar för en mer hållbar energiförsörjning. Församlingarna har möjlighet att söka inomkyrkliga bidrag för projekt som på olika sätt kan bidra till måluppfyllelsen av färdplanen och vara till nytta och inspiration för andra. Församlingarna har också tillgång till stöd vid förändringar av inomhustemperaturen i relation till de kulturhistoriskt värdefulla interiörer och föremål som de förvaltar.

Klimatanpassning

I samarbete med SMHI har Svenska kyrkan inom ramen för färdplanen tagit fram en digital utbildning för att öka kunskapen om klimatrisker och minska sårbarheten för dem. Utbildningen finns tillgänglig för alla Svenska kyrkans medarbetare och förtroendevalda via Svenska kyrkans intranät. För kyrkans enheter finns också ett upphandlat ramavtal för så kallad klimatscreening, som analyserar klimatrelaterade risker. Screeningen baseras bland annat på en sammanställning av befintlig geo-data som svenska myndigheter tillhandahåller.

Klimatförändringar med varmare temperaturer kan innebära skador på kyrkligt kulturarv och kräver utveckling av nya metoder och kunskap. Norra Gotlands pastorat har till exempel bedrivit ett projekt tillsammans med textilkonservator för att hitta förvaring som bättre svarar mot de förhållanden som nu är aktuella. Stora skillnader har uppträtt på bara tjugo år. Tidigare kunde textilerna hänga dikt an i vanliga textilskåp, vilket inte längre är möjligt utan att mögel uppstår,

särskilt på äldre skrudar av sammet. Som en del av projektet har man tagit fram tre nya modeller av textilskåp, ett med värmelement, ett med avfuktare och ett som har fläkt i skåpet som suger ut luften, kompletterat med en avfuktare i rummet utanför.

Kyrkans gröna rum

I Sverige finns idag cirka 3 300 begravningsplatser med en samlad yta på närmare 13 000 hektar. De flesta ägs och förvaltas av Svenska kyrkans församlingar och pastorat, som också sköter begravningsverksamheten. Begravningsplatserna har ofta anlagts samtidigt som den första kyrkan och sedan successivt utvidgas och omgestaltas. Under 1800-talets början anlades nya begravningsplatser företrädesvis i utkanterna av städerna av hygieniska skäl. Det senaste århundradets formspråk med trädkransar, grusgångar och klippta häckar präglar idag även tusenåriga begravningsplatser. Växtligheten är utvald för att skapa stämning, skönhet, ge skydd mot väder och vind och olika platser och tidsperioder kan karaktäriseras av särskilda arter. Naturstensmurar och grova ihåliga träd är värdefulla för insekter, lavar, mossor och svampar. Träden är också viktiga för till exempel fladdermöss och hålhäckande fåglar.

Begravningsplatserna med byggnader och fasta anordningar samt gestaltad växtlighet omfattas som en del av kulturmiljön av bestämmelserna i 4 kap. kulturmiljölagen. Växtlighet på begravningsplats kan också omfattas av 7 kap. miljöbalkens biotopskydd. Syftet är att värna mark- och vattenområden som är värdefulla livsmiljöer för hotade djur- och växtarter eller som av andra skäl är särskilt skyddsvärda. Ett sådant generellt skydd gäller till exempel för alléer av planterade lövträd som är vanligt förekommande på begravningsplatser.

Riksantikvarieämbetet har under 2022 slutfört revideringen av sin handledning *Fria eller fälla 2.0*, under medverkan av Svenska kyrkan, Naturvårdsverket, Trafikverket, länsstyrelserna, Föreningen Sveriges stadsträdgårdsmästare, Föreningen Sveriges kyrkogårdsschefer och Sveriges lantbruksuniversitet. Syftet är att öka kunskapen och förståelsen för värden i anknytning till träd i offentliga miljöer, såväl kulturhistoriska som biologiska, och att stärka samarbete och samsyn över sektorsgränserna. Skriften vänder sig bland annat till beställare av trädvårdsåtgärder och nyplanteringar, som till exempel kyrkogårdsförvaltningar, samt till fristående konsulter.

SOCIAL HÅLLBARHET

Det finns ingen allmänt accepterad definition av social hållbarhet. I Riksantikvarieämbetets rapport *Räkna med kulturarvet – hållbarhet och klimat* från 2023 inkluderas aspekter som välmående, inkludering och rättvisa samt möjligheter att förbättra dem, samt betydelse för folkbildning, meningsskapande och hälsa. Svenska kyrkan genomsyras av värderingar som går hand i hand med denna syn på social hållbarhet och är en betydande aktör genom sin rikstäckande verksamhet. Med människovärdet i fokus bidrar Svenska kyrkan genom sin diakonala verksamhet också till att minska utsatthet, skapa social sammanhållning och främja respekten för mänskliga

Enligt en ny Novusundersökning anser sex av tio att kyrkobyggnaden är viktig vid stora händelser i livet och att det är en kulturhistoriskt värdefull byggnad.

FOTO: ALEX GIACOMINI/IKON

rättigheter. Kyrkobyggnaderna finns också företrädesvis i gles- och landsbygd, där få andra offentliga lokaler finns tillgängliga.

Allmänhetens och församlingarnas rum

Våren 2023 genomförde Novus på uppdrag av Svenska kyrkan en undersökning av allmänhetens bild av Svenska kyrkans förvaltning av det kyrkliga kulturarvet. Resultatet visar att sex av tio anser att kyrkobyggnaden är viktig vid stora händelser i livet och att det är en kulturhistoriskt värdefull byggnad, se figur 10. Fyra av tio anser att det är en viktig plats för stillhet, eftertanke och reflektion, samt att kyrkobyggnaderna har en viktig funktion som samlingspunkt i krissituationer.

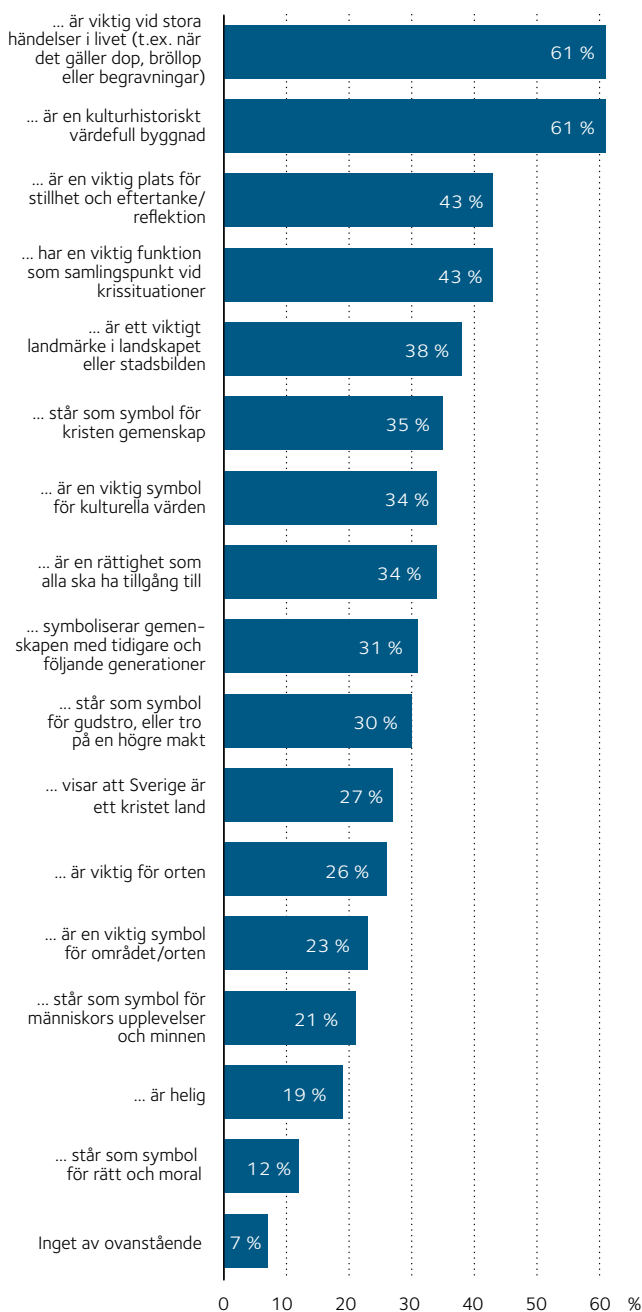
Nära hälften av besökarna till kyrkobyggnaderna kommer för att titta på kyrkorummets arkitektur och konst. Kyrkobyggnaderna ger plats åt ett stort och varierat kulturliv med allt från konserter och körverksamhet till hantverksträffar, utställningar och visningar av kulturarvet. Sex av tio upplever en särskild anknytning till någon eller några kyrkobyggnader och av dem anger nästan hälften byggnadens skönhet som anledning. Församlingarna samlar också stora ideella krafter och den vanligaste orsaken till att engagera sig ideellt i Svenska kyrkans verksamhet är att bevara kulturarvet, se figur 11.

Om en församling inte har råd att vårda och underhålla en kyrkobyggnad anser färre än en av tio att kyrkobyggnaden bör låtas förfalla och bli ruin, eller rivas. Museum, bibliotek och härbärke åt socialt utslagna eller hemlösa är några av de mest föredragna alternativen, se figur 12.

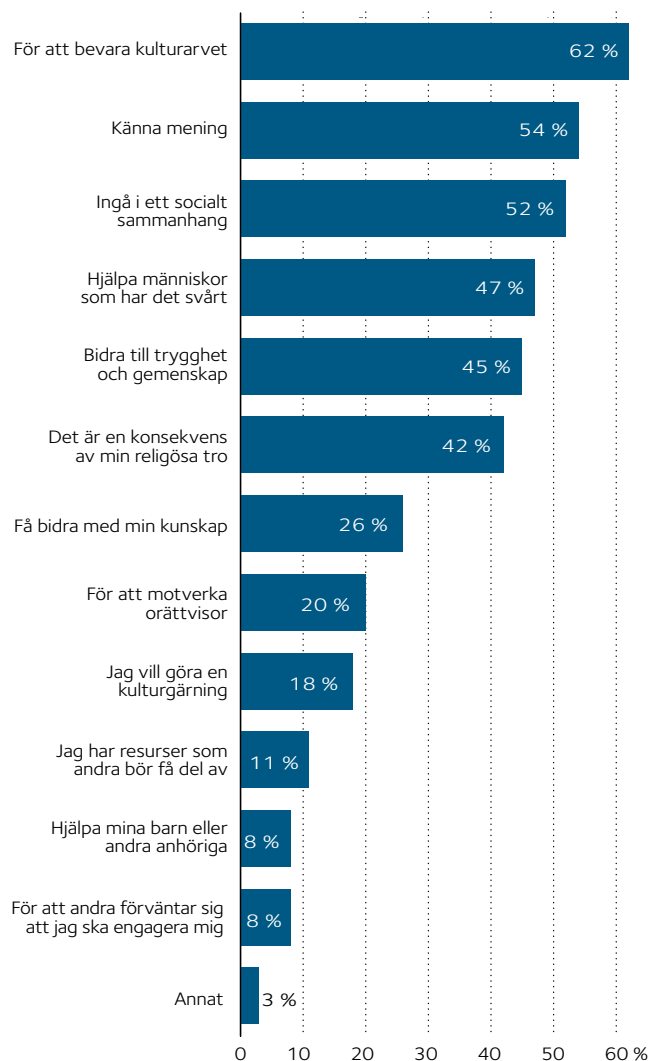
Genom århundradena har användningen av kyrkorummen och förväntningarna på dem förändrats i takt med nya behov. Svenska kyrkans digitala utställning *Flexibla kyrkorum* från 2020 visar nio exempel på nutida förändringar i historiska kyrkorum. *Flexibla kyrkorum* handlar om åtgärder som tillämpas innan byggnaden helt förlorat sitt ursprungliga ändamål, det vill säga gudstjänstfrände. Det är en delvis adaptiv återanvändning som också bidrar till cirkulär ekonomi. Exempelen pekar på vad ett flexibelt kyrkorum kan vara och hur behoven kan skilja sig åt, men också hur ett och samma behov kan lösas på flera olika sätt. Urvalet i utställningen är bara en liten del av alla de kyrkor som på något sätt har anpassats för att svara mot nya förväntningar. Syftet med utställningen var att inspirera till kreativitet och eftertänksamhet kring hur framtidens kyrkorum kan se ut och användas.

Om färre firar gudstjänst påverkar det hur kyrkorna används. Biskop Johan Dalman skriver i boken *Högt i tak i heliga rum* från

FIGUR 10. Allmänhetens bild av Svenska kyrkans förvaltning av det kyrkliga kulturarvet enligt Novus undersökning på frågan Vilka av nedanstående påståenden stämmer med din uppfattning? Flera svarsalternativ har varit möjliga att ange.

FIGUR 11. Allmänhetens vanligaste anledningar till att engagera sig ideellt för Svenska kyrkan. Flera svarsalternativ har varit möjliga att ange.

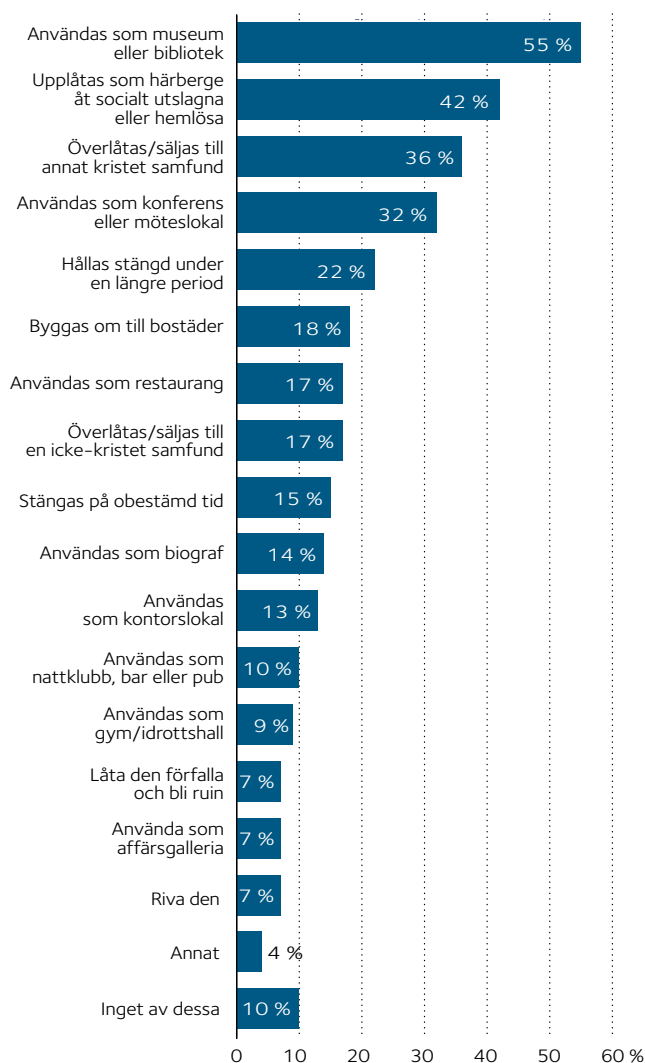

2019 om kyrkorummens profilerade användning och behovet av ökad flexibilitet i hur församlingarna disponerar sin verksamhet för att kyrkobyggnaderna ska "kunna återta och alltmer bli församlingens och bygdens självklara helg- och vardagsrum". Boken riktar sig till den som söker argument för att anta utmaningen och därmed öka kyrkobyggnadens relevans i samhället, liksom församlingens möjlighet att nå ut till allmänheten. Resultatet av Novus undersökning visar att fler än hälften tycker att det är viktigt att Svenska kyrkan förvaltar och vårdar, bedriver verksamhet och äger det kyrkliga kulturarvet, se figur 13.

En trygghetspunkt i kristider

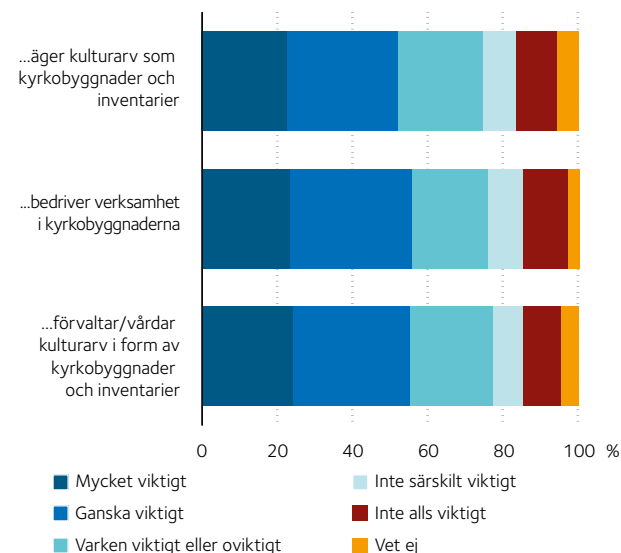
Svenska kyrkan är en viktig del av civilsamhället och de kyrkliga kulturminnena är en samhällsresurs för ett hållbart samhälle under

FIGUR 12. Allmänhetens syn på vad en kyrkobyggnad som en församling inte har råd att vårda och underhålla kan användas till eller hur den kan hanteras.

kris och vid hot om krig eller i krig. Svenska kyrkan har en beredskap som snabbt kan mobiliseras och det finns också stora förväntningar på Svenska kyrkans kapacitet, både i Sverige och när olyckor och katastrofer drabbar svenskar utomlands. Såväl myndigheter som ideella organisationer betraktar Svenska kyrkan som en naturlig och nödvändig partner med rikstäckande organisation, internationella nätverk och särskild kompetens. Grunderna för Svenska kyrkans krisberedskap framgår av kyrkoordningens bestämmelser och stöddokument för församlingarnas krisplanering som successivt utarbetats och reviderats. Svenska kyrkan har också ett lagreglerat ansvar att planera för att kunna upprätthålla begravningsverksamheten samt vård och underhåll av kyrkliga kulturminnen vid höjd beredskap, se kapitel 4 och avsnittet Svenska kyrkans fortsatta arbete.

FIGUR 13. Novus enkätundersökning visar att fler än hälften tycker det är viktigt att Svenska kyrkan förvaltar och vårdar, bedriver verksamhet och äger det kyrkliga kulturarvet.

Under vårvintern 2020 konstaterades de första fallen av Covid-19 i Sverige och samhällets krisberedskap sattes på prov. Utgångspunkten för församlingarna var att så långt som möjligt fortsätta att erbjuda tillgänglighet till kyrkans verksamheter och rum inom samhällets restriktioner. Kyrkans miljöer och kyrkorum är heliga platser och en trygg punkt för många, och betydelsen av rit och gemenskap kring livets högtider och förändringar framträder särskilt i tider av kris. Restriktionerna innebar en dramatisk nedgång i antalet sammankomster i kyrkorummen under pandemin, men också en viss ökning i andelen kyrkor som var öppna och obemänskade, särskilt på landsbygden. Att hålla kyrkorna öppna och tillgängliga för enskild andakt eller besök var ett viktigt inslag i att möta församlingarnas och allmänhetens behov under pandemin.

Digitala verktyg och sociala medier spelade en avgörande roll under pandemiåren i att hitta nya vägar för gemenskap och församlingsverksamhet. Rapporten *Svenska kyrkan online – Att ställa om, ställa in eller fortsätta som vanligt under coronapandemin* visar hur Svenska kyrkans församlingar mötte pandemins utmaningar från mars till oktober 2020. I mars 2020 hade tolv procent av församlingarna erbjudit någon form av digital verksamhet. I juni samma år var den siffran 84 procent. Främst var det gudstjänster och andakter som förinspelades eller sändes över nätet, men även konfirmandundervisning och annat barn- och ungdomsarbete skedde i digital form. Församlingar i städer ställde om till digitala arbetssätt i högre grad än landsbygdsförsamlingar. Variationerna avspeglar troligtvis såväl lokala behov som tillgång på teknisk kompetens.

Rapporten *Kyrka i digitala rum*, framtagen 2023 av Enskilda högskolan, sju församlingar i Stockholms stift och Stockholms stiftskansli, undersöker erfarenheterna från pandemin. Flera har

Nygifta Anna-Stina Svakko och Hans-Erik Paulsen utanför Jokkmokks gamla kyrka. Inom Svenska kyrkan pågår ett försoningsarbete med det samiska folket som också lyfter allas rätt till det kyrkliga kulturarvet. FOTO: CARL-JOHAN UTSI/IKON

bäring på frågan om kyrkorummens tillgänglighet. Syftet med den digitala omställningen har i första hand varit att nå församlingarnas medlemmar när de inte kunnat komma till kyrkan som vanligt. Men den digitala omställningen har också öppnat upp för människor att delta från andra geografiska platser runt om i Sverige och i världen, än kyrkans omedelbara närområde. Exempelvis har utflyttade kunnat följa gudstjänster i sin gamla hemförsamling. Nyfikenheten på ett kyrkorum man aldrig tidigare haft möjlighet att besöka har kunnat stillas framför skärmen. De digitaliserade gudstjänsterna har också möjliggjort för människor som tillhör nationella minoriteter eller är teckenspråkiga att delta på sitt eget språk, även när den lokala församlingen inte kunnat erbjuda det.

ANDLIG HÅLLBARHET

Svenska kyrkan lyfter det andliga och existentiella som en fjärde dimension av hållbar utveckling, jämställt och odelbart med de ekologiska, sociala och ekonomiska dimensionerna. Andlig hållbarhet handlar både om att ge utrymme för människans andliga behov och att ge förutsättningar för andlighet i samhället. Världshälsoorganisationen (WHO) talar om hopp, harmoni, helhet, meningsfullhet, förundran, andlig kontakt, personlig tro och gemenskap som nödvändiga villkor för existentiell hälsa. Dessa värden är viktiga för individen men kan också utläsas i större

gemensamma sammanhang, till exempel hur ett samhälle främjar mental och psykisk motståndskraft.

Vår samtid kännetecknas av förändring och många upplever en existentiell oro i relation till osäkerheten. Svenska kyrkan som folkkyrka värnar inte bara församlingslivet, utan vill finnas till för alla. Detta har betydelse för samhällets kapacitet till motståndskraft mot det som hotar dess grundläggande värden och värderingar, människans värde och värdighet. Precis som samhället i övrigt ändras också Svenska kyrkan, även om grunden fortsätter vara densamma. Kyrkorummet gestaltar ständiga förändringar och gör historien levande och meningsfull. Det gäller kyrkobyggnaderna, kyrkorummen och inventarierna, likaväl som kyrkans grundläggande uppgift. Denna verklighet möter Svenska kyrkans församlingar och pastorat dagligen, både fysiskt och på ett existentiellt plan. Den immateriella dimensionen av det kyrkliga kulturarvet är därför viktig för Svenska kyrkan att reflektera över och lyfta fram.

I kyrkorum och gudstjänst ryms både glädje och sorg: ingen glädje utan allvar, ingen sorg utan hopp. Alla som varit där före oss vittnar ju om att man kunnat komma till kyrkan och sedan gått vidare i sina liv. Om och om igen. Kulturarvsfrågorna är del av en ständigt pågående reflektion och diskussion inom Svenska kyrkan. För att förkunnelsen ska nå fram till människorna behöver den ta gestalt. Genom rummet

och föremålen har människor i olika tider och med olika bakgrund gett uttryck för sin tro, kreativitet och hantverkskicklighet som kompletterar den kyrka som i övrigt präglats av Ordet.

Gränsöverskridande kulturarv och interreligiös dialog

Kyrkans kulturarv är ett rum där det gemensamt mänskliga över tid har gestaltats i miljöer, byggnader, konst, traditioner och minnen. Svenska kyrkan deltar i olika typer av dialogarbete med andra kyrkor, religioner och trosuppfattningar för att lära av varandras traditioner, erfarenheter och livstolkningar och för att främja andlig hållbarhet. I det offentliga samtalet lyfter Svenska kyrkan de andliga och existentiella dimensionerna som behövs i arbetet för hållbar utveckling. Till exempel utlyste Svenska kyrkans program En värld av grannar – Interreligiös praktik för fred, en broderitävling under våren 2021 vars syfte var att reflektera över vad möten över religionsgränser betyder och hur vi kan leva tillsammans i ömsesidig respekt och vänskap. Broderitävlingen gav också möjlighet att knyta an till hantverk som gränsöverskridande verktyg, något som har en lång tradition inom Svenska kyrkan.

Ett annat exempel är ett initiativ av Svenska kyrkans ärkebiskop, Samarbetsrådet för judar och kristna, Judiska centralrådet och Katolska kyrkan i Sverige att tillsammans belysa de antijudiska motiv som återfinns i flera svenska kyrkor. Det handlar om alltifrån grova stereotyper i medeltida målningar och skulpturer till mer subtila nyanser i senare tiders kyrkokonst. Under ett heldagssymposium i Uppsala, våren 2019, förmedlades en samlad kunskap om hur vanligt det är med antijudiska stereotyper i svenska kyrkor, hur frågan angår hela samhället och hur vi kan förhålla oss till de svåra delarna av det kyrkliga kulturarvet på ett kritiskt och konstruktivt sätt. Symposiet riktade sig till personer med ett intresse för kyrka och kulturarv, teologi, konstvetenskap, historia och kulturarvspedagogik. Svenska kyrkan har som uppföljning till seminariet tagit fram ett fördjupningsmaterial för att stödja församlingar och pastorat att identifiera och hantera kyrkligt kulturarv med svårt innehåll. Materialet innehåller exempel

på kyrkligt kulturarv med svårt eller känsligt innehåll och förslag på frågor att diskutera i relation till dem. Syftet är att ge församlingar och pastorat redskap för att informera om det kulturarv som finns i kyrkorna och att närma sig de svåra frågor som det väcker.

Allas rätt till det kyrkliga kulturarvet

Inom Svenska kyrkan pågår ett försoningsarbete med det samiska folket som också lyfter allas rätt till det kyrkliga kulturarvet. Det ger exempel på hur andlig hållbarhet kräver kritik och förnyelse. *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna* från 2016 är en vetenskaplig antologi där Svenska kyrkan redovisar de kränkningar och oförrätter man gjort sig skyldig till samt granskar sin skuld och sitt ansvar mot samerna i ett kolonialt förflutet. Efter att ha bett om ursäkt för de oförrätter som begicks i historien har Svenska kyrkan satt upp åtta övergripande mål – åtaganden – som ger en inriktning för det fortsatta arbetet. De inkluderar bland annat att synliggöra samisk andlighet, teologi och kyrklig tradition inom Svenska kyrkan, samt stärka samiska barn och unga i deras identitet och andliga utveckling. I utlysningen inför 2024 av det nationella programmet för kunskapsutveckling inom det kyrkliga kulturarvet uppmuntras särskilt ansökningar som synliggör samiska inslag i kyrkomiljöer och samiskt kulturarv, och som kan bidra till att det bevaras, används och utvecklas. Det kan handla om inventeringar, kunskapsöversikter eller metodutveckling som främjar samers inflytande och delaktighet i förvaltningen av kulturarvet.

Svenska kyrkans inkluderande arbete i relation till det kyrkliga kulturarvet exemplifieras också i den numera vanliga lekkyrkan. FN:s barnkonvention betonar barnets rätt till andlig utveckling och andlig välfärd. I kristen tro intar barnen en särställning och uppmärksammas därför särskilt i Svenska kyrkans verksamhet. Idén om en lekkyrka har funnits länge, inte minst i barnverksamheten, men har utvecklats mycket de senaste åren. En lekkyrka är ett hus eller rum, inomhus eller utomhus, där barn i olika åldrar kan hitta det de behöver för att leka gudstjänst. Ofta placeras de inne i kyrkan där kulturhistoriska värden också kan bidra till iscensättningen.

Kyrkan viktig trygghetspunkt både socialt och praktiskt

Projektet Kyrkan som trygghetspunkt tittar på hur kyrkan kan vara en trygghetspunkt inte bara i andlig utan även i praktisk bemärkelse. I projektet ska man testa om kyrkan kan vara en plats att gå till i krislägen för att hämta vatten, värma sig eller ladda mobilen.

Kyrkans byggnader finns geografiskt utspridda och fungerar redan som väl etablerade mötesplatser runt om i landet, vilket gör dem intressanta för att utvecklas och testa konceptet kyrkan som trygghetspunkt, berättar Johannes Wikström, projektledare och energiingenjör i Karlstads stift.

– Tanken är att göra fallstudier och testa det här i praktiken genom att etablera några trygghetspunkter, berättar han.

Projektet har stöd av Vinnova och drivs av stiftet i samarbete med tre kommuner, tre pastorat, Länsstyrelsen och Karlstads Universitetet. Initiativet har tagits av Karl-

stads stift, i samverkan med Svenska kyrkans nationella energisamordnare, Magdalena Boork. Karlstads stift har egen expertis inom det energitekniska området och dessutom erfarenhet av att testa och utveckla batterilagring av energi i kyrkoloraler. Det gör att Värmland och Dalsland är en lämplig plats att driva Trygghetspunktsprojektet. Dessutom finns också engagemang och kunskaper i flera av de aktuella kommunerna och församlingarna i Säffle, Åmål och Mellerud.

– Det handlar en hel del om att utveckla och testa koncept för nya tekniska lösningar för de här trygghetspunkterna. Försörjningen

på platserna ska bygga på en lokal förnybar energikälla. I till exempel Säffle ska vi testa en autonom lösning med solpaneler och batterier, säger Johannes Wikström och tillägger att allt fler av Svenska kyrkans fastigheter väntas utrustas med lösningar för energitillförsel och energilagring som en del av den ordinarie driften.

Samarbete mellan Svenska kyrkan och kommunerna viktigt

Projektet handlar också om hur kyrka och civilsamhället kan samarbeta kring kris- och trygghetsfrågor. Det handlar bland annat om att definiera vilka roller olika aktörer ska ha och titta på samordning mel-

lan Svenska kyrkan och offentliga aktörer såsom kommuner och Länsstyrelsen.

– Kommunerna har så klart ett ansvar att förbereda för allvarliga situationer men samtidigt har de fullt upp med ordinarie verksamhet som skola eller äldreomsorg som ska fungera även under en krissituation. Där kan kyrkan ta en viktig roll i att hantera folk som behöver värme eller är hungriga, säger Johannes Wikström och fortsätter:

– I fallstudierna ska vi fundera över vad som är viktigast att ha på plats på de så kallade trygghetspunkterna, vilka personer och vilken utrustning som behövs. Kanske vatten och ström för att kunna ladda mobiler och få till kommunikationen.

Stärkt krisberedskap lokalt

Den goda lokalkännedomen som finns hos många församlingar är värdefull i ett kris-

läge. Genom att bredda Svenska kyrkans roll som krishanteringscentrum från enbart social krishantering till att även fungera som trygghetspunkt för vatten, el, värme och kommunikation skulle lokalsamhällets beredskap på olika former av kriser kunna stärkas.

– Svenska kyrkan lokalt har ofta god kunskap om hur det ser ut ute i bygden och vilka lokaler som kan vara lämpliga som trygghetspunkter. Det är en värdefull kunskap som inte alltid kommunen har. Dessutom är vi och våra byggnader utspridda i hela Sverige, säger Johannes Wikström.

Vilken typ av byggnader eller platser är lämpliga?

– Beroende på vad det är för allvarlig situation som uppstår så ser behovet olika ut. I de flesta situationer är församlingshem lämpliga. De är lätta att hålla varma och

där finns till exempel kök. Och om det skulle uppstå en riktigt allvarlig situation, till exempel vid krig, så kan en tung kyrkobyggnad vara lämpligare.

Johannes Wikström tillägger att ytterligare en del i projektet är att se över och göra riskbedömningar över de byggnader Svenska kyrkan har.

– Här är tanken att se över de byggnader vi har inom Svenska kyrkan och bedöma hur utsatta de är de för till exempel storm, brand eller eld. Sådant som vi vet ökar i vårt förändrade klimat. ■

Åmåls kyrka har ett synligt läge på en åsrygg i närheten av stadskärnan. Församlingen medverkar i projektet Kyrkan som trygghetspunkt, som undersöker hur och på vilket sätt kyrkan och kyrkorummet kan utgöra en trygghetspunkt i kris. FOTO: STEFAN LINDBERG

Tjärningsarbete på klockstapeln vid Högs kyrka. FOTO: CHRISTINA PERSSON/IKON

3. NYA FÖRUTSÄTTNINGAR OCH FRAMTIDSFRÅGOR

Genom kulturmiljölagens bestämmelser och den kyrkoantikvariska ersättningen tar staten och Svenska kyrkan gemensamt ansvar för de kyrkliga kulturminnena. Vid kontrollstationerna gör regeringen en genomlysning av genomfört arbete utifrån överenskommelsen, fördelningen av den kyrkoantikvariska ersättningen och de rapporter som lämnats. Regeringsskrivelsen *Det kyrkliga kulturarvet* (skr. 2018/19:122) beslutades i riksdagen 20 november 2019 i enlighet med kulturutskottets betänkande (2019/20: KrU3). I skrivelsen bekräftade regeringen Svenska kyrkans syn på att ett kulturarv som ska bevaras också måste kunna förändras i takt med tiden. Kulturmiljölagen är ett verktyg i bevarandearbetet, men tillämpningen bör ske på ett sådant sätt att den bidrar till långsiktig hållbarhet.

I följande kapitel summerar Svenska kyrkan det arbete som genomförts sedan den förra kontrollstationen och som ligger i linje med regeringsskrivelsens bedömningar och rekommendationer. Några aktuella samhällsförändringar lyfts fram, som ger nya förutsättningar för kulturarvsarbetet, men också sådana händelser som har direkt påverkan på den praktiska förvaltningen. Utifrån dessa iakttagelser lämnas förslag på utvecklingsområden, där fördjupat samråd och samverkan mellan staten och Svenska kyrkan är nödvändig för att hitta hållbara lösningar för framtiden.

SVENSKA KYRKANS ARBETE SEDAN KONTROLLSTATIONEN 2019

Regeringsskrivelsen *Det kyrkliga kulturarvet* redovisar användningen av den kyrkoantikvariska ersättningen under perioden 2002–2017. Skrivelsen redogör för de utgångspunkter som fastlades i överenskommelsen vid relationsändringen och betonar det delade ansvaret för staten att tillsammans med Svenska kyrkan arbeta för att det kyrkliga kulturarvet bevaras, används och

utvecklas. Regeringen gör sammantaget bedömningen att den kyrkoantikvariska ersättningen fördelats i enlighet med de principer som fastslogs vid relationsändringen och att ersättningen har haft stor betydelse för vården och bevarandet av det kyrkliga kulturarvet.

Vidare bedömer regeringen att samarbetet mellan Svenska kyrkan och myndigheterna inom kulturmiljöområdet haft en positiv utveckling. Skrivelsen bekräftar flera av de initiativ som Svenska kyrkan tagit sedan 2014 års kontrollstation, däribland verkställandet av den nya fördelningsmodellen för kyrkoantikvarisk ersättning samt förtydligandet av gränsdragningen mellan begravningsavgiften och den kyrkoantikvariska ersättningen. Svenska kyrkans arbete med att ta fram en handbok med riktvärden för ersättningsberättigade åtgärder, har enligt regeringens bedömning bidragit till ökad samsyn och mer likriktad hantering kring ersättningens fördelning över landet.

Regeringsskrivelsen innehåller också mer övergripande formuleringar kring det kyrkliga kulturarvets framtida utmaningar. Regeringen betonar behovet av närmare samverkan mellan Svenska kyrkan och de offentliga kulturarvsinstitutionerna, då det skulle gynna det kyrkliga kulturarvets möjligheter att bli en angelägenhet för fler. Det offentliga kulturarvsarbetet har i många fall upparbetade kontaktnät som Svenska kyrkan, i egenskap av kulturarvsförvaltare, i ökad utsträckning borde kunna ta del av, till exempel i frågor rörande samhällsplanering, besöksnäring eller publik verksamhet. Regeringen bedömer att Svenska kyrkans nya fördelningsmodell för kyrkoantikvarisk ersättning tillsammans med Fastighetsregistret och församlingarnas lokalförsörjningsplaner kan ge bättre förutsättningar för en nationell överblick över vårdbehoven. Regeringen framhåller dock att ytterligare insatser

behövs från Svenska kyrkans sida för att säkra att samtliga vårdbehov identifieras med ett enhetligt tillvägagångssätt.

Gemensamt ansvar

Utredningen *Gemensamt ansvar – en utredning om fastigheter, kyrkor och utjämningsystem* (Svenska kyrkans utredningar 2015:1) behandlades av kyrkomötet 2016. Utifrån kyrkostyrelsens skrivelse (KsSkr 2016:6) fastställdes flertalet av förslagen och de är nu till övervägande delen verkställda. Beslutet om *Gemensamt ansvar* fattades mot en bakgrund av minskade medlemstal och ökade fastighetskostnader inom Svenska kyrkan. Dessa kostnader tar en allt större del av församlingarnas disponibla medel i anspråk, men är också en hållbarhetsfråga i alla dess dimensioner. Genom verkställande av delbesluten i *Gemensamt ansvar* arbetar Svenska kyrkan proaktivt för att möta utmaningarna, till exempel genom ekonomisk utjämning, samverkan och ökad kompetens i förvaltningsfrågor samt gemensamt ansvarstagande för kyrkor som bedömts som övertaliga i den pastorala verksamheten.

Förändringar i utjämningsystemet

I Svenska kyrkans kyrkoordning konstateras att det är ett delat ansvar för alla som tillhör Svenska kyrkan att efter sin förmåga bidra till de ekonomiska förutsättningarna för kyrkans verksamhet. Genom utjämningen av de ekonomiska förutsättningarna visar församlingarna en ömsesidig solidaritet mellan Svenska kyrkans församlingar, och möjliggör att uppehålla en rikstäckande verksamhet. Det solidariska delandet av ansvar är också uttryck för att Svenska kyrkan i sin mångfald och geografiska spridning ändå är en.

Svenska kyrkans utjämningsystem syftar till att alla församlingar ska ha ekonomiska möjligheter att fullgöra sin grundläggande uppgift och ta ansvar för sina kyrkobyggnader oavsett var i landet man är belägen. Mot bakgrund av demografiska förändringar, som är den enskilda faktor som påverkar Svenska kyrkans ekonomiska förutsättningar mest, har utjämningsystemet i vissa delar reviderats och ett nytt system trädde i kraft år 2021, efter en övergångsperiod på fyra år. Stora delar av landet har en åldrande befolkning medan många storstadsförsamlingar har minskande antal medlemmar trots en ökande befolkning med stora behov. Förutsättningarna gör det till en utmaning för Svenska kyrkan att bevara sin karaktär av en öppen folkkyrka med verksamhet som är rikstäckande. I det nya systemet för kostnadsutjämningsavgifter och bidrag är beräkningsmodellen förenklad. Systemet kompenserar även fortsättningsvis för strukturella skillnader i både intäkter och kostnader hos församlingarna.

Utjämning på församlingsnivå avser nettot av inkomst- och kostnadsutjämnning mellan församlingarna. Inkomstutjämnningen baseras på medlemmarnas inkomster, det vill säga samma inkomster som ligger till grund för församlingens uttag av kyrkoavgift. Kostnadsutjämnningen har fem olika komponenter som avser både kostnader för kyrkor och olika former av församlingsverksamhet. Utjämning på stiftsnivå består av stiftsbidrag, kyrkounderhålls-

bidrag och utdelning från prästlönetillgångar, det vill säga stiftens förvaltning av skog, jord och fonder. Stiftsbidrag och kyrkounderhållsbidrag fördelas till stiftet från nationell nivå. Utdelning från prästlönetillgångarna lämnas av stiftet, dels till församlingar och pastorat som har andelar i tillgångarna, dels till nationell nivå som del i utjämningsystemet.

Nytt fastighetsregister

I Svenska kyrkan Fastighetsregister ska byggnader och mark som ägs av Svenska kyrkans ekonomiska enheter registreras. Arbetet inleddes 2018 och vid utgången av året var registret ifyllt med grunduppgifter. Fastighetsregistret ger underlag för församlingar, pastorat och stift i förvaltningen av det egna fastighetsinnehavet, samt möjliggör nationell överblick.

Fastighetsregistret innehåller bland annat uppgifter om byggnadernas funktion, bruksarea och ägandeform. I registret kan även uppvärmningsform och uppgift om skyddsrum anges. För kyrkobyggnader finns en koppling till det befintliga Kyrkobyggnadsregistret genom ett unikt ID-nummer. Fastighetsregistret uppdateras löpande och följer branschstandarderna CoClass.

Pågående arbete med lokalförsörjningsplaner

Lokalförsörjningsprojektet startade 2017 med målsättning att alla pastorat och församlingar som inte ingår i pastorat ska ha en lokalförsörjningsplan. Syftet är att enheterna ska kunna agera mer strategiskt och långsiktigt kring sitt fastighetsinnehav. Lokalförsörjningsplanen är en genomlysning av verksamhet och fastigheter ur många perspektiv med församlingen eller pastoratet och den långsiktigt hållbara förvaltningen i centrum. Den utgår ifrån församlingsinstruktionen, som beskriver arbetet med den grundläggande uppgiften, en omvärldsanalys, samt en genomgång av samtliga byggnaders kostnader och nyttjande. Den innehåller redogörelser för verksamhetens planerade utveckling och behov samt utmynnar i en åtgärdsplan och en konsekvensanalys.

Det befintliga fastighetsinnehavets lagskydd utgör ett viktigt ingångsvärde för arbetet med lokalförsörjningsplaner, då Svenska kyrkans tillgångar till merparten innefattar betydande kulturvärden. I de fall lokalförsörjningsplanen leder till konkreta projekt som handlar om att förändra eller avyttra delar av fastighetsinnehavet krävs fördjupade analyser av de kulturvärden som berörs. Tidigare dokumenterade inventeringar av kulturhistoriska värden eller kulturvärden är viktiga för analysen. Enligt en särskild bestämmelse (SvKB 2018:8) ska kyrkobyggnadernas särställning beaktas vid planernas utformning. Detta markerar kyrkobyggnadernas betydelse för församlingslivet, men också det särskilda ansvar som vilar på Svenska kyrkan utifrån överenskommelsen med staten. Planerna ska ha en tidshorisont på minst tio år. I slutet av 2022 hade 57 procent av kyrkans enheter färdigställt sin lokalförsörjningsplan.

Svenska kyrkans nationella nivå i samverkan med stiftet stödjer församlingar och pastorat i lokalförsörjningsplaneringen. En skriftlig

Beslutet om Gemensamt ansvar fattades mot en bakgrund av minskade medlemstal och ökade fastighetskostnader. Svenska kyrkan arbetar proaktivt för att möta utmaningarna så att kyrkans grundläggande uppgift fortsatt kan stå i centrum. FOTO: MAGNUS ARONSON/IKON

vägledning i lokalförsörjningsplanering tillsammans med ett fiktivt exempel publicerades 2019 och kompletterades med en digital utbildning 2021. Två digitala konferenser har arrangerats av Svenska kyrkans nationella nivå, 2022 och 2023, där församlingar och pastorat delat erfarenheterna av arbetet. Det årliga höstsamrådet 2022 mellan Svenska kyrkans och kulturmiljövårdens handläggare för kyrkoantikvariska frågor ägnades åt lokalförsörjningsplanering. Med utgångspunkt från två exempel med sinsemellan olika förutsättningar och byggnadsinnehav diskuterades lokalförsörjningsplanernas möjliga betydelse för det kyrkoantikvariska arbetet.

Överlåtelse av kyrkobyggnad blir Kyrkobyggnadsprojektet
Församlingens ansvar att vårda och underhålla sina kyrkobyggnader, oavsett om de används eller inte, innebär stora kostnader. Samtidigt har kyrkobyggnader med kulturhistoriska värden skydd enligt kulturmiljölagen och det ställer särskilda krav på förvaltningen. Kyrkomötet fattade 2016 beslut om att kyrkan ska ta ett gemensamt ansvar för fastigheter, kyrkor och ekonomiska utjämningsystem för att minska de ekonomiska effekterna av att antalet medlemmar successivt blir färre. En del av beslutet har handlat om att det ska vara möjligt att överlåta en kyrkobyggnad till Trossam-

fundet Svenska kyrkan och att kyrkan ska ta ett gemensamt ansvar för kyrkobyggnader som inte längre behövs i den lokala församlingens verksamhet.

Projektet Överlåtelse av kyrkobyggnad hade i uppgift att säkerställa att trossamfundet var redo att senast vid årets utgång 2021 ta emot och besluta om ansökningar inkomna från församlingar och pastorat gällande överlåtelse av kyrkobyggnader. Men under projektarbetet identifierades nya frågeställningar som gjorde uppdraget svårt att genomföra i ursprunglig form. Ett stort behov av dialog och samsyn med myndighetsföreträdare och beslutsfattare hade också ringats in.

Att överlåtelse av kyrkobyggnader inte ensamt kan möta de behov och den målbild som angetts hade tydliggjorts. Våren 2021 beslutade därför kyrkostyrelsens arbetsutskott att uppdragsbeskrivningen till projektet skulle revideras, ett arbete som avslutades under hösten 2022. Sedan början av 2023 arbetar Kyrkobyggnadsprojektet utifrån den reviderade uppdragsbeskrivningen med en ny inriktning för att ta sig an utmaningarna Svenska kyrkan står inför, se vidare kapitel 4 och avsnittet Svenska kyrkans fortsatta arbete.

Ny fördelningsmodell för kyrkoantikvarisk ersättning

Från och med ramår 2021 har Svenska kyrkan infört en ny fördelningsmodell samt en ny berednings- och beslutsprocess för den kyrkoantikvariska ersättningen. Syftet är att förbättra ersättningens användning och skapa bättre regional balans i ersättningens fördelning. Den nya modellen ska bland annat bidra till mer likartade ersättningsnivåer, smidigare ansökningsprocesser och tidigare lagda beslut. Det ger ökad förutsägbarhet och långsiktighet i stödet samt bättre möjligheter att planera insatserna efter dokumenterade vård- och underhållsbehov.

Beslutet att införa fördelningsmodellen fattades av kyrkostyrelsen 2018 och föregicks av remitteringar till samtliga stift, två församlingar inom varje stift samt till länsstyrelserna och Riksantikvarieämbetet. Fördelningen enligt den nya modellen sker i femårsperioder, vilket ger förutsättningar för stiftet att arbeta långsiktigt och strategiskt planera och prioritera mellan projekt. Den nya berednings- och beslutsprocessen medför effektivisering av vissa moment i handläggningen, tidigare besked om tilldelning för församlingar och pastorat samt bättre förutsättningar för uppföljning och utvärdering av den kyrkoantikvariska ersättningens användning.

Det första fördelningsbeslutet enligt den nya fördelningsmodellen fattades av kyrkostyrelsen 2019 och avsåg den femåriga fördelningsperioden för ramåren 2021–2025. En uppföljning och utvärdering av fördelningsmodellens införande kan påbörjas tidigast i och med att det första ramåret med den nya fördelningsmodellen avslutats, det vill säga vid utgången av 2023. Se kapitel 1 för mer information om första fördelningsperioden.

Den nya fördelningsmodellen ger större möjligheter för stiftet att arbeta strategiskt med fördelning av inkomna ansökningar mellan ramåren i fördelningsperioden. Samtidigt sätter stiftets ramar redan när församlingarna söker om ersättning en känd gräns för vad som kan finansieras med kyrkoantikvarisk ersättning ett visst ramår. Detta till skillnad från tidigare, då stiftet i sin tilldelning gynnades av ett högt ansökningstryck. Fördelningsmodellen och det nya handläggningsförfarandet bedöms därför komma att minska ansökningstrycket generellt. Ansökningstrycket kan också fluktuera under ett pågående eller kommande ramår, dels genom att stiftet kan välja att fördela nyinkomna ansökningar på det pågående ramåret, dels genom att stiftet kan omfördela ansökningar mellan öppna ramår för att maximera förbrukningen.

Nytt IT-stöd för fördelning av kyrkoantikvarisk ersättning

Som stöd för den nya fördelningsmodellen har ett nytt digitalt IT-stöd tagits fram. Systemet stödjer ansöknings-, berednings- och rekvisiteringsprocessens olika steg samt dokumenthantering och diarieföring av projekten. Systemet möjliggör en effektivare handläggning då samtliga handlingar bifogas och följer ärendet genom hela processen från ansökan och fördelning till rekvisering och

avslut. IT-stödet innebär att församlingar, stift och den nationella nivån oberoende av varandra kan tillgodogöra sig det relevanta underlaget kopplat till en ansökan för granskning, uppföljning och kunskapsutbyggnad.

Beslutet att införa ett nytt IT-stöd fattades av kyrkostyrelsen 2018. Samma år tillsattes ett projekt i syfte att utveckla ett IT-stöd som kunde hantera både berednings- och beslutsprocessen för kyrkoantikvarisk ersättning. Projektet avslutades 2020 och IT-stödet har sedan ramår 2021 använts för att hantera ansökningar om kyrkoantikvarisk ersättning.

Det nya IT-stödet bygger på ärende-, arkiv- och dokumenthanteringssystemet Public 360°. Genom det nya IT-stödet knyts de åtgärder församlingarna kan söka pengar för på ett tydligt sätt till villkoren och handboken för fördelningen. Församlingarna ansöker direkt i IT-stödet, till skillnad från tidigare när ansökan var pappersbaserad och stiftet administrerade inmatningen i projekthanteringssystemet PHS. Församlingen ges i det nya IT-stödet möjlighet att följa ärendet och här finns också dokumenterat vilka åtgärder som tidigare beviljats ersättning. Ansökan knyts till specifika ersättningsberättigade objekt och åtgärder, vilket ökar möjligheten att följa upp och utvärdera fördelning och förbrukning utifrån såväl antikvariska som ekonomiska premisser, både på stiftsnivå och den nationella nivån.

Hantering av den kyrkoantikvariska ersättningen inom Svenska kyrkan utgör allmänna handlingar enligt den statliga offentlighetsprincipen. Alla dokument med koppling till en ansökan eller en rekvisition diarieförs i samband med att de förs in i IT-stödet, antingen av den sökande eller den beslutande parten. Stiftet diarieför också länsstyrelsens yttrande och andra beslut som rör hanteringen av kyrkoantikvarisk ersättning i IT-stödet.

Reviderade villkor och handbok

I samband med att kyrkostyrelsen 2018 beslutade om införande av en ny fördelningsmodell och process för beredning och beslut om kyrkoantikvarisk ersättning inleddes en översyn av villkoren och handboken för den kyrkoantikvariska ersättningen. Översynen syftade till att inarbeta den skrivelse gällande begravningsavgift och kyrkoantikvarisk ersättning som Svenska kyrkan och Svenska kyrkans arbetsgivarorganisation tog fram under 2017 samt omarbete villkor för att stödja den nya fördelningsmodellen och berednings- och beslutsprocessen.

Villkor för kyrkoantikvarisk ersättning version 2.0 antogs av kyrkostyrelsen i juni 2019 och trädde i kraft från och med ramår 2021. En översyn av *Handbok för arbetet med kyrkoantikvarisk ersättning* gjordes samtidigt och förtydligar villkoren genom kommentarer och exempel. Fastställandet av villkoren föregicks av remittering till Riksantikvarieämbetet, samtliga länsstyrelser, Svenska kyrkans arbetsgivarorganisation och stiftet.

Kvalitetssäkring och digitalisering av inventarieförteckningar

Enligt 4 kap. 7 § kulturmiljölagen ska varje församling ha en förteckning över kulturhistoriskt värdefulla kyrkliga inventarier. Inventarieförteckningarna brukar omfatta betydligt fler inventarier än vad lagen föreskriver. Det är i första hand församlingens uppgift att ta ställning till vilka inventarier som ska tas upp i förteckningen, men även länsstyrelsen kan besluta att så ska ske. Länsstyrelsen får också besluta att avföra föremål från inventarieförteckningen om föremålet inte uppfyller kriterierna för kulturhistoriskt värdefulla kyrkliga inventarier.

Ett stort förbättringsarbete då det gäller församlingarnas inventarieförteckningar har skett under de senaste kontrollperioderna. Antikvariska genomgångar av förteckningarna har gjorts för att särskilja de kulturhistoriskt värdefulla föremålen från övriga inventarier och kyrklig inredning. Vid inventeringar på plats har inventarier tillfogats och uppgifter och bilder kompletterats.

Samtidigt som denna kvalitetshöjning har också en digitalisering av informationen skett. Inventarieregistret Sacer, som förvaltas av Svenska kyrkans nationella nivå, är det mest använda. Det är valfritt för församlingar att använda Sacer för registrering av inventarieförteckningen och systemet innehåller därmed inte en komplett förteckning över alla kulturhistoriskt värdefulla kyrkliga inventarier inom Svenska kyrkan. I februari 2023 användes Sacer av 87 procent av alla församlingar/pastorat inom Svenska kyrkan. Det finns omkring 385 000 registrerade objekt i Sacer varav cirka 250 000 omfattas av 4 kap. 6 § kulturmiljölagen.

Förbättringarna av bildmaterialet i inventarieförteckningarna är särskilt värt att nämna, Brottsförebyggande rådet uppskattade 2005 att cirka 45 procent av kyrkorna hade bilder på samtliga kulturföremål. Utifrån det material som nu är inlagt i Sacer kan vi konstatera att 80 procent av alla registrerade kulturhistoriskt värdefulla kyrkliga inventarier har minst en bild i inventarieförteckningen. Bilder är den mest värdefulla informationen för säker identifikation av ett föremål i samband med inventeringar och kontroller.

Enligt 4 kap. 8 § kulturmiljölagen ska stiftet minst vart sjätte år kontrollera att alla föremål i förteckningen finns kvar. Efter varje kontroll ska en kopia av inventarieförteckningen sändas till länsstyrelsen. Samtliga länsstyrelser har erbjudits möjlighet att bli tilldelade behörighet till Sacer och med något enstaka undantag har samtliga länsstyrelser nu tillgång till registret.

Kvalitetssäkring av kyrkobyggnadsregistret

Kyrkobyggnadsregistret är Svenska kyrkans nationella register för kyrkor och andra byggnader samt kyrkotomter och begravningsplatser. Uppgifterna om kyrkobyggnaderna i registret är av avgörande betydelse för den nationella överblicken av det kyrkliga kulturarvet. Uppgifterna om kyrkobyggnader utgör underlag för

Svenska kyrkans rapportering till regeringen om kyrkornas tillgänglighet och eventuella förändringar i kyrkobyggnadsbeståndet, samt för beräkning av stiftsramen enligt fördelningsmodellen för kyrkoantikvarisk ersättning. För att församlingarna ska kunna söka kyrkoantikvarisk ersättning för åtgärder ska objektet vara registrerat i kyrkobyggnadsregistret. Den ekonomiska utjämnings inom Svenska kyrkan, den stiftsvisa fördelningen av kyrkounderhållsbidraget, baseras till största delen också på uppgifter som finns registrerade i kyrkobyggnadsregistret. Uppgifter om vård- och underhållsplaner kan också registreras i kyrkobyggnadsregistret, vilket är av betydelse för stiftet vid handläggningen av den kyrkoantikvariska ersättningen.

För att säkerställa uppgifternas kvalitet i registret genomförs årliga statistikinsamlingar. Uppdateringsfrekvensen är stor. Uppdatering sker årligen för omkring 90 procent av kyrkobyggnadsbeståndet. Församlingarna ansvarar för att de uppgifter som finns registrerade i kyrkobyggnadsregistret är kompletta och korrekta. Rutinmässiga kontroller utförs för alla förändringar gällande kyrkobyggnadsbeståndet i registret och årligen följs dessa förändringar upp gentemot församlingar och stift. Fördelningsmodellen för kyrkoantikvarisk ersättning använder uppgifterna om skyddsparagraf enligt kulturmiljölagen samt uppmätt byggarea för varje kyrka som indikatorer inom fördelningsmodellen för kyrkoantikvarisk ersättning. Med anledning av detta har särskilda kvalitetssäkringsåtgärder för dessa uppgifter skett under den senaste kontrollperioden.

FORSKNING OCH NY KUNSKAP

Svenska kyrkan betraktar det kyrkliga kulturarvet och dess värden som en samhällsresurs som ska bevaras, användas och utvecklas. En levande och öppen kyrka är en förutsättning för dess tillgänglighet. En livaktig och ömsesidig samverkan med andra ger ny kunskap och viktiga incitament för att vårda och bevara de kyrkliga kulturminnena. Nationella och internationella plattformar för kunskapsöverföring och erfarenhetsutbyte står för viktiga bidrag till Svenska kyrkans syn på och förvaltning av kulturarvet. Svenska kyrkan deltar tillsammans med Riksantikvarieämbetet och Kungl. Vitterhetsakademien i Kommittén för forskning om kyrkor, som bildades 2016 för att främja och samordna forskning och dokumentation som rör kyrkor i Sverige, utifrån parternas roller och ansvar. Svenska kyrkan är också en av de grundande medlemmarna av det europeiska nätverket Future for Religious Heritage, som samlar forskningsinstitutioner, organisationer och andra aktörer med verksamhet inom alla typer av religiöst kulturarv. Nätverket ordnar regelbundna konferenser med olika teman knutna till religiöst kulturarv, varav den senaste hölls 2023 i Lund och i samarbete med Lunds stift.

Betydande forskning om kyrkligt kulturarv bedrivs av universiteten. Vid Göteborgs universitet har flera nationella och internationella projekt bedrivits med fokus på bruk och bestånd av kyrkobyggnader. I Maria Nyströms avhandling *Managing Ecclesiastical*

Heritage, Transformation of discourses, Roles and Policy, framlagd vid Göteborgs Universitet 2021, beskrivs hur kulturarvsområdet utvecklats och resulterat i en diskrepans i hur statliga myndigheter och Svenska kyrkan ser på och hanterar det kyrkliga kulturarvet. De olika utgångspunkterna härleds i avhandlingen till vilken möjlighet policy och lag har att spegla samtiden. Kulturmiljölagen ter sig statisk i jämförelse med policyns snabbare utvecklingstakt till svar mot ny kulturarvsteori. I avhandlingen föreslås bland annat att kulturmiljövården får en mer aktiv roll i sökandet efter lösningar på de problem som uppstår inom fältet idag.

Forum för forskning om de kyrkliga kulturarven vid Konstvetenskapliga institutionen vid Uppsala universitet (FFKK) är en viktig plattform för ny kunskap och dialog mellan olika aktörer. Våren 2023 utkom en avhandling från Uppsala universitet av Henrik Lindblad, *Kyrkliga kulturarv i en ny tid – Samlade studier och reflektioner*. Avhandlingen beskriver hur samspelet mellan lagskydd, överenskommelsen mellan staten och Svenska kyrkan från 2000 och den kyrkoantikvariska ersättningen har begränsat kreativitet och utveckling av kyrkorna som ett levande kulturarv inom och utanför församlingarnas verksamhet. Synen på det kyrkliga kulturarvet som en resurs för samhället blir därmed svår att realisera i praktiken.

Svenska kyrkan har sedan relationsändringen kommit att få en allt större roll som initiativtagare och finansiär av kunskapsuppbyggnad om det kyrkliga kulturarvet. Behoven av bättre överblick och detaljerad, fördjupad kunskap är inte statisk utan fortsätter utvecklas med samhället i stort. I regeringsskrivelsen *Det kyrkliga kulturarvet* från 2019 påpekas att det inte bara är Svenska kyrkan i egenskap av förvaltare som behöver ta del av och implementera ny kunskap och forskning i sitt arbete, utan också andra aktörer inom kulturmiljö och kulturarv. Med knappa resurser är det avgörande att arbeta strategiskt och söka samverkan. En del av den kyrkoantikvariska ersättningen har sedan den trädde i kraft fördelats till inventerings- och kunskapsprojekt om kulturhistoriska värden och kyrkligt kulturarv hos såväl stiftet och som den nationella nivån. *Villkor för kyrkoantikvarisk ersättning* anger förutsättningar för stiftsövergripande eller nationellt angelägna kunskapsunderlag. Målen att bevara, använda och utveckla kulturarvet ger riktning för arbetet och är en utgångspunkt också för *Nationellt program för kunskapsutveckling inom det kyrkliga kulturarvet*, som ligger till grund för användningen av den kyrkoantikvariska ersättningens nationella ram.

I november 2019 utlystes för första gången medel till övergripande, nationella kunskapsutvecklingsprojekt från den nationella ramen. Fram till våren 2023 har tre utlysningar och beredningar av ansökningar genomförts och totalt sjutton projekt har beviljats kyrkoantikvarisk ersättning av kyrkostyrelsen. År 2014 togs en forskningsöversikt fram av institutionen för kulturvård vid Göteborgs universitet över den kunskap om Svenska kyrkans kulturarv som hade producerats i akademiska miljöer mellan 2009–2014. Under

2023 kommer en ny sådan översikt sammanställas för åren 2015–2022. Den ska ge reflektioner och analyser över den framtagna kunskapens innehållsmässiga fokus och omfattning. Genomlysningen kommer att ligga till grund för en uppdatering av det nationella programmet inför nästa fördelningsperiod.

Det nationella programmet formulerar fyra strategiska kunskapsutvecklingsområden. De har sinsemellan många beröringspunkter och ofta kan projekten passa in i flera av dem. Av de sjutton beviljade projekten hör sju huvudsakligen hemma inom området Användning och tillgängliggörande av det kyrkliga kulturarvet. Fem projekt vardera finns inom områdena Kyrklig kulturarvsförvaltning och Konservering, hantverk och material. Inom området Klimat har inga projekt ännu påbörjats vilket kan bero på att Svenska kyrkans Färdplan för klimatet också ger möjligheter till finansiering av särskilda insatser inom området.

Förvaltningen av de kyrkliga kulturminnena ska bedrivas långsiktigt. Det har därför varit angeläget att göra inventeringar för att få överblick och skapa underlag till vård- och underhållsplanering och för prioriteringar av särskilda insatser. Stiftsprojekt och nationella projekt har frambringat värdefulla bidrag till kunskapsuppbyggnaden över åren. De redogörs för i Svenska kyrkans årliga regeringsrapporter om kyrkoantikvarisk ersättning. I bilaga 2:5 och 2:6 syns stiftens totala förbrukning av kyrkoantikvarisk ersättning för stiftsprojekt under 2002–2022 under åtgärds kategorin Övergripande planering och information.

Kyrklig kulturarvsförvaltning

Inom området Kyrklig kulturarvsförvaltning ryms strategier och initiativ för att öka möjligheterna att bättre ta tillvara, vårda, underhålla samt använda och utveckla de kyrkliga kulturvärdena. Det behövs kunskap om vilka värden som finns, principer för hur de ska förvaltas, strategier för att prioritera bland dem och relevanta verktyg och metoder för vård och underhåll så att värdena bibehålls. I förvaltningen är det viktigt att framhålla att det kyrkliga kulturarvet har både immateriella och materiella värden och att olika slags bruk och perspektiv involveras i förvaltningsstrategierna.

Stiftet bidrar i hög grad till kunskapsutvecklingen inom detta område genom att initiera, driva och samordna insatser och stiftsövergripande projekt. Flera av dem utgör kategoriinventeringar och forskningsinriktade projekt med tillhörande inslag av kommunikation och tillgängliggörande.

De medeltida kyrkornas takkonstruktioner

De medeltida kyrkornas takkonstruktioner har under en tioårsperiod varit föremål för översiktliga och fördjupande inventeringar inom flera stift. Arbetet ger exempel på hur insikterna om vilka kulturhistoriska värden som finns inom det kyrkliga kulturarvet kan öka avsevärt om fler kompetenser involveras i dokumentationer och inventeringar. Sedan långt tillbaka är det väl känt att det finns många bevarade tidigmedeltida takkonstruktioner i Sveriges kyrkor. Under 2000-talet började de undersökas på djupet i takt med

ökade insikter om hantverkets betydelse för att tolka konstruktioner och förstå förutsättningarna för byggnadernas utformning. Vid sidan av antikvarier, arkitekter, ingenjörer och arkeologer involverades hantverkare i undersökningarna. När spår efter verktyg, materialval och byggprocesser analyserades gjordes nya upptäckter. Idag har Skara, Strängnäs, Västerås, Göteborg, Lund och Växjö stift genomfört övergripande inventeringar av sina medeltida kyrkors taklag, som inneburit såväl metodisk förnyelse som helt nya upptäckter. I andra stift har det gjorts mer riktade insatser och dokumentationer på initiativ av såväl stift, läns museer som antikvariska konsulter. Kunskapen om hantverket kopplat till kyrkor från tidig medeltid och framåt har förändrats och fördjupats och det har uppstått nya dimensioner för analysen av kulturhistoriska värden.

Hantverkslaboratoriet vid institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet, har på uppdrag av Svenska kyrkans nationella nivå gjort en sammanställning av inventeringarnas resultat för att skapa en överblick av resultaten. Sammanställningen innehåller också analyser och jämförelser med andra länder. Den digitala publikationen *Mellan himmel och rum* blev klar 2021. För att ytterligare uppmärksamma och synliggöra detta till stora delar dolda kulturarv genomförde Kommittén för forskning om kyrkor hösten 2022 en vetenskaplig konferens om medeltida kyrkors takkonstruktioner. I kommittén som skapades 2016 ingår Kungl. Vitterhetsakademien, Riksantikvarieämbetet och Svenska kyrkans nationella nivå. Detta var kommitténs andra gemensamma konferens. Syftet var att diskutera forskning och kunskapsläget om de medeltida kyrkornas tak i Europa, och utbyta kunskaper och erfarenheter mellan forskare, professionella kulturarvsaktörer och den kyrkliga kulturarvförvaltningen. En viktig utgångspunkt är insikten om att de medeltida kyrktaken utgör några av Europas äldsta bevarade kulturarv i trä. Ofta står det väl bevarat och ibland nästan orört ovanför kyrkorummen. Kunskap om dem kan förhindra felaktiga ingrepp och åtgärder och bidra med viktiga perspektiv på hållbart byggande för hela samhället.

Kulturhistoriskt värdefulla böcker i kyrkorna

De äldre boksamlingarna utgör en av antikvarier och byggnadshistoriker tidigare delvis förbisedd kategori av föremål. Vid stiftens arbete med att stödja församlingar att kvalitetssäkra sina inventarielisteckningar har frågeställningar kring böckers kulturhistoriska värden blivit aktuella. År 2014 inleddes de första stiftsinventeringarna med inriktning på församlingarnas boksamlingar, vilka kulturhistoriska värden de representerar och hur de bör tas om hand. I Skara, Strängnäs och Linköpings stift har samtliga pastorat och församlingar genomfört inventeringar och arbete pågår i Stockholms och Växjö stift. Inventeringarna har skett med likartad metod, men inriktningen på arbetet har varierat något beroende på det skett under ledning av konservator eller historiker.

Linköpings stift tog initiativ till handboken *Böckernas ordning* (Kjellgren 2020) för att sprida kunskap om arbetet till hela Svenska kyrkan. Den är även av stort värde för länsstyrelserna och intressant att ta del av också för allmänheten. Den innehåller information

om de skrifter en församling vanligen äger, allt från offentliga tryck i form av lagar, förordningar, kungörelser till medicinska handböcker och självklart biblar, psalmböcker och postillor. Handboken innehåller också riktlinjer kring förvaring och hantering samt resonemang om vilka kulturhistoriska värden olika typer av böcker har. I ett nationellt kunskapsutvecklingsprojekt med start 2023 kommer en databas över inventerade böcker i Linköpings stift, utvecklad i samarbete med Linköpings universitetsbibliotek, utökas för att inrymma även andra stiftsinventeringar.

Utveckling av konservering, hantverk och material

Området Utveckling av konservering, hantverk och material handlar om att öka kunskaperna om hur, var och när åtgärder är lämpliga att utföra. Inom detta område sker en ständig kunskapsutveckling genom de många vård- och underhållsåtgärder som genomförs i kyrkomiljöerna. Renoveringar, restaureringar och konserveringar, samt dokumentationer av dem utgör ett ovärderligt bidrag till den samlade kunskapen. Projekten utvecklar också arbets- och hantverksmetoder, förbättrar materialkunskap samt ökar hantverkskunnandet för inblandade kompetenser och yrkesutövare. De ger ny kunskap om kyrkomiljöernas tillkomst, uppbyggnad, konstruktion och förändringar. Den kyrkoantikvariska ersättningen bidrar konkret till att utveckla och vidmakthålla de kompetenser som krävs för att vårda de kyrkliga kulturminnena, men indirekt också andra kulturmiljöer.

Ett sammantaget mål för kunskapsutvecklingen är att ge bättre förutsättningar för en hållbar förvaltning av det kyrkliga kulturarvet, samtidigt som kunskaper och kompetenser inom hantverk, konservering och om olika material stärks och utvecklas. Hittills har fem nationella projektansökningar beviljats kyrkoantikvarisk ersättning till området under fördelningsperioden. Bland annat handlar de om egenskaper och hantering av tjära samt mur- och putsbruk som är ytterst komplicerade material. De har använts i kyrkliga sammanhang sedan medeltiden och de kräver gedigen kunskap, kompetens och erfarenhet i både tillverkning och användning.

Samarbete med Hantverkslaboratoriet

En långsiktig strategisk satsning från Svenska kyrkans nationella nivå har bidragit till att Hantverkslaboratoriet vid institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet, under loppet av en tioårsperiod har utvecklats till ett nationellt centrum för kulturmiljövårdens hantverk. Tillsammans med bland annat Riksantikvarieämbetet, Västra Götalandsregionen, Nämnden för hemslöjdsfrågor, Hembygdsförbundet, Friluftsmuseernas riksorganisation och Mariebys kommun har Svenska kyrkan suttit med i Hantverkslaboratoriets verksamhetsråd, som samverkar i frågor kring det hantverk som är nödvändigt för att vårda kulturhistoriskt värdefulla miljöer.

Svenska kyrkan har beviljat kyrkoantikvarisk ersättning till Hantverkslaboratoriet sedan 2011. I uppdragsavtal har särskilda mål och leveranser för avtalsperioderna specificerats. Utöver att driva kunskapsuppbyggnad kring olika material och hantverk som förekommer

Hantverkslaboratoriet driver tillsammans med Linköpings och Västerås stift ett nationellt projekt som undersöker hur Svenska kyrkan kan bidra till att det börjar framställas furutjära i större omfattning i Sverige. Här testas småskaligt framställd tjära. FOTO: CHRISTINA PERSSON/IKON

mer i kyrkomiljöer, såsom tjära och tjärning, kyrkspån, kalkbruk och målning av plåt, har Hantverkslaboratoriet på flera sätt kunnat bidra till att aktuell kunskap har kommit den praktiska förvaltningen till godo. En särskild kyrkokoordinator har anordnat kunskaphöjande aktiviteter kring hantverk och materialfrågor både inom och utanför kyrkan.

Svenska kyrkans program för kunskapsutveckling och det nya sättet att bereda ansökningar om nationella projekt påverkar Hantverkslaboratoriets sätt att bedriva och initiera kunskapsutveckling relaterad till det kyrkliga kulturarvet. Efter 2022 kommer endast specifika kunskapsprojekt att tilldelas kyrkoantikvarisk ersättning. Svenska kyrkan kommer emellertid att tillsammans med till exempel Riksantikvarieämbetet fortsatt sitta med i Hantverkslaboratoriets verksamhetsråd. Hantverkslaboratoriet är genom sin unika kunskapsprofil och sitt nätverk en aktör som har goda förutsättningar för att komma i fråga för nya kunskapsutvecklingsprojekt.

Tjära och spån

Hantverkslaboratoriet driver sedan 2021 projektet Småskalig framställning och förmedling av furutjära tillsammans med Linköpings och Västerås stift. Det bekostas av kyrkoantikvarisk ersättning och kulturmiljövårdsanslaget genom Länsstyrelsen i Dalarnas län. Projektet syftar till att återinföra produktion av furutjära i Sverige, lämplig för kyrkor, klockstaplar och andra historiska träbyggnader. I projektet pågår utveckling av metoder för småskalig framställning av tjära i avsikt att möjliggöra företagande. Stiftelsen bidrar bland annat genom att utreda möjligheterna att använda råvara från kyrkans skogar för tjärtillverkning och att bygga upp en organisation som kan garantera att tjäran som tillverkas köps upp.

Det nordiska tjärnätverk som startade efter att Hantverkslaboratoriet på kyrkokansliets uppdrag 2016 anordnat ett seminarium med föredrag från Norge, Finland och Sverige, utgör ett viktigt forum för att ta del av och byta erfarenheter och kunskaper. Hantverkslaboratoriet beviljades bidrag av Nordisk kulturkontakt till att bilda

nätverket. Under tre år genomfördes sex träffar i Norge, Finland och Sverige och nätverket har trots pandemin fortsatt leva. Under 2021 genomfördes en digital träff där de tre länderna presenterade aktuella initiativ och aktiviteter som genomförts. 2022 genomfördes först en digital träff och på hösten träffades nästan 100 personer på Åland. Flera kulturarvsinstitutioner i de tre nordiska länderna enades om att dela på ansvaret för att vartannat år bjuda in till en träff i det egna landet och Svenska kyrkan är en av dem.

Gotlands museum och Visby stift har drivit ett projekt om metoder för bränning och applicering av tjära, utgående från förhållanden på Gotland. Projektet inleddes 2018 och har systematiskt byggt upp en kunskapsbas genom att delta i och dokumentera tjärbränningar, prova olika metoder för att applicera tjära som både framställts och tillretts på olika sätt och med olika metoder. Denna kunskap sprids vidare till församlingar och pastorat över hela Sverige liksom till kulturmiljövården i övrigt genom bland annat seminarier anordnade av Hantverkslaboratoriet. För alla etapper finns projektrapporter att ta del av på stiftets och läns museets hemsidor.

I ett för Strängnäs och Västerås stift gemensamt projekt har spåntaken i samtliga kyrkomiljöer inventerats. Denna inventering har kompletterats med efterföljande fördjupningar, vilket har gett intressanta resultat till nytta för förvaltningen. Projektet har ökat kunskapen om hur äldre spån tillverkats och behandlats för lång hållbarhet. Samtidigt visar sig spåntak från 1980-talet och framåt ofta inte hålla mer än några årtionden. De medeltida spånbeklädnader som finns bevarade i undanskymda lägen är tjärstrukna precis som taken och väggarna i senare tid. Men tjäran är inte hela anledningen till att spånen kunnat bevaras. Kvaliteten på det trä som spånet tillverkats av har stor betydelse för motståndskraften mot sol och fukt.

Byggnadsvården har behov av trä av specifika kvaliteter, vilket inte självklart finns att tillgå på marknaden. Detta problem rör hela kulturmiljövården och är en fråga som under lång tid engagerat såväl

Hantverkslaboratoriet som Svenska kyrkan och andra förvaltare av kulturhistoriskt värdefulla byggnader. I Sverige dominerar sedan årtionden ett skogsbruk baserat på traktthygesbruk vilket gör problemställningen nationellt övergripande.

Hantverkslaboratoriet har för år 2023 beviljats medel till ett nationellt projekt som utgår från denna problembild. Projektet syftar till att utöka den kyrkliga förvaltningens möjligheter att utveckla strategier och metoder för att säkerställa tillgång av kvalitativt virke och trämaterial för Svenska kyrkans förvaltning av kyrkobyggnader. Vidare avser man utveckla möjliga samverkanskanaler mellan Svenska kyrkans skogliga förvaltningar och fastighetsförvaltningar med syfte att kyrkan i högre grad ska kunna använda material från egenproducerat skog.

Frågan om skogsförvaltningen är högaktuell inom Svenska kyrkan och kyrkomötet beslutade år 2022 att utreda hur kyrkoordningens skrivningar angående förvaltningen av prästlönetillgångarna ska utformas för att säkerställa en ekologiskt, ekonomiskt, socialt och andlig hållbar skogsförvaltning. Hösten 2022 publicerades också en kunskapshöjande film Kyrkan och skogen – om virke, värderingar och vägval på uppdrag av Egendomsförvaltningarnas samarbetsorgan.

Mur och puts

Många åtgärder finansierade med kyrkoantikvarisk ersättning handlar om putsarbeten på murade fasader, vilket kräver utveckling av kunskap för att uppnå beständiga resultat som inte heller skadar byggnaderna. Mellan åren 2002–2020 har putsen på cirka 40 medeltida kyrkor i Visby stift åtgärdats med hantverksmässiga metoder och traditionellt framställd kalk, under ledning av forskare vid institutionen för kulturvård på Gotland, Uppsala universitet. Svenska kyrkans församlingar har på detta sätt bidragit till en långsiktig kunskapsuppbyggnad där erfarenheter från restaureringar och underhåll av kyrkobyggnader utgjort en förutsättning. En utvärdering av detta arbete skedde 2020–2021, vilken är värdefull inte bara för de gotländska kyrkorna utan generellt för materialtillverkare, mur- och putshantverkare, Svenska kyrkan och hela kulturmiljövården. Kunskap har också byggts upp under många år om den lokalt använda kalken i Västra Götaland och trakten runt Kinnekulle. Även här har putsrestaureringar av kyrkor ingått i det forskningsarbete som bedrivs vid institutionen för kulturvård vid Göteborgs universitet i Mariestad.

Forskare från avdelningen Byggnadsmaterial vid Lunds tekniska högskola undersöker de komplexa och omfattande fukt- och saltproblemen i murade kyrkobyggnader från sekelskiftet 1900, i det nationella projektet Materialegenskaper hos fogbruk i nygotiska murverk som startade 2021. Här är fokus på västra Sverige men problemet finns också på andra platser i landet. Målet är att definiera materialegenskaper hos de historiska fogbruken och framställa bruk som är lämpliga för reparationer som bevarar både kulturhistoriska och estetiska värden.

Användning och tillgängliggörande av det kyrkliga kulturarvet

Det kyrkliga kulturarvet är en resurs i samhället som engagerar många, både inom Svenska kyrkan och utanför. Det har bland annat blivit tydligt vid utlysningarna av nationella kunskapsutvecklingsprojekt där många ansökningar haft huvudfokus på användning och tillgängliggörande av kulturarv. 2021 startade tre förstudier som på olika sätt berör detta tema. Kyrkan i lokalsamhället under ledning av Karlstad stift har haft som syfte att utveckla metoder för att öka kunskapen om det kyrkliga kulturarvet genom samverkan med civilsamhälle, kommun och näringsliv. Förstudien Liv i kyrkan handlar om att skapa mer levande, demokratiska och välkomnande kyrkorum genom undersökningar i tre kyrkor som varit stängda men som nu befinner sig i en omvandlingsfas. Arbetet leds av forskare vid institutionen för kulturvetenskaper vid Lunds universitet och utgår från etnologiska perspektiv. I den tredje förstudien undersöker Örebro länsmuseum hur församlingarna med stöd av olika experter och museipedagoger kan berätta om föremål i kyrkorna. I förstudien ställs också föremål ut i Digitalt museum. Ytterligare en förstudie som genomförts 2022 handlar om kyrkor som Mötesplats - kulturarv, lärande och besöksnäring. Förstudien leds av Uppsala domkyrkoförsamling och har domkyrkan som utgångspunkt och samlingsplats för studiens tre fokusområden.

FÖRÄNDRINGAR I SAMHÄLLE OCH OMVÄRLD Klimatkris och energiomställning

Klimatkrisen är sannolikt den största gemensamma utmaningen som mänskligheten stått inför. Vi tvingas alla att ompröva vårt sätt att tänka kring skapelsen, livsstil, välfärd, hållbarhet och rättvisa. Det är ett arbete som behöver få genomslag och påverka varje del av samhällsutvecklingen. Sveriges klimatmål är klimatneutralitet 2045, det vill säga den tidpunkt då inget nettobidrag längre ska lämnas till den globala uppvärmningen. Sverige har både hög kapacitet att ställa om och en historisk klimatskuld. Utifrån ett rättviseperspektiv säger forskningen att Sverige behöver uppnå klimatneutralitet redan till 2030. Det är också en målsättning som är förenlig med Parisavtalet och ambitionen att bidra till att den globala uppvärmningen håller sig inom 1,5 °C.

Klimatförändringarna kan på flera sätt utgöra ett hot mot det långsiktiga bevarandet av de kyrkliga kulturminnena. Alla fastighetsägare har en skyldighet att själv vidta förebyggande åtgärder för att skydda sin egendom mot bland annat översvämning, värme, storm samt ras och skred. Därför behöver församlingar och pastorat arbeta systematiskt med riskanalys och klimatanpassning i fastighetsförvaltningen. Olika nivå av risk beror bland annat på geografiskt läge, platsens förutsättningar och byggnadens utformning.

Frågor om uppvärmning och inomhusklimat har på flera sätt betydelse för den vardagsnära förvaltningen av de kyrkliga kulturminnena. Höjda elpriser är och har varit ett orosmoment för många

församlingar och pastorat under de senaste åren. Sänkning av inomhustemperaturen, intermitterent uppvärmning eller kallställning har varit en fråga för alla församlingar i spåren av ökade elpriser. En förändring av klimatet med mer frekventa perioder av värmeböljor och torka, parallellt med perioder av ökad nederbörd och högre luftfuktighet kan ge skador på byggnader och föremål i form av bland annat torrspäck, fukt, mögel och skadedjur.

Geopolitisk oro och stärkt totalförsvaret

Den 24 februari 2022 inleddes Rysslands oprovocerade invasion av Ukraina. Utgången är fortsatt osviss och konsekvenserna på kort och lång sikt är svåra att förutse. Bedömningarna av Sveriges säkerhetsläge har radikalt förändrats under det senaste decenniet. Invasionen av Ukraina har påskyndat arbetet med att stärka Sveriges totalförsvaret, det vill säga både det militära och civila försvaret.

Planering för att möta kriser, höjd beredskap och krig hänger samman. Under det kalla kriget var samhällets beredskapsplanering i huvudsak inriktad på hot om krig och krigsfara. Under det sena 1900- och tidiga 2000-talet omvärderades hot- och riskbilden, vilket gav en ökad betoning av beredskap för och hantering av samhällskriser i fredstid, till exempel pandemier, angrepp mot människor och samhällsfunktioner från extremistiska organisationer och enskilda, stora olyckor, haverier och naturkatastrofer. Händelserna i Ukraina har orsakat en omsvängning och frågor kring totalförsvarets uppbyggnad står nu åter i fokus. Beredskap för det värsta, det vill säga väpnad konflikt inom eget territorium, innebär också en förberedelse för att hantera andra typer av samhällskriser med anpassat tillvägagångssätt.

Kriget i Ukraina har kastat en blyttbelysning på kulturarvets betydelse, men också utsatthet i väpnad konflikt. I krig utgör kulturarvet både måltavla och slagträ. I Ryssland förbereddes invasionen av Ukraina till exempel med historie-filosofiska reflektioner från Putin, där det ryska kulturarvet som geografiskt ligger på ukrainskt territorium användes som förevändning för anfall. Ett år efter krigets utbrott har UNESCO verifierat nästan 250 fall av skador på kulturarvet i Ukraina. Mer än hundra av dem är kyrkobyggnader och andra religiösa platser, träffade medvetet eller genom nonchalans. Vid andra konflikter i Europa har religiösa byggnader utgjort avsiktliga måltavlor. Religiösa byggnader är inte bara praktiska lokaler, det vill säga byggnader för gudstjänstbruk, de är också viktiga markörer för samhället i sig. De omsluter både det individuella och det gemensamma, vilket innebär att de kan utgöra en strategisk måltavla för att rubba samhället i grunden.

Svenska kyrkans verksamhet är viktig för samhällets samlade motståndskraft. Existentiell hälsa, i bemärkelsen förmåga att tro på och ta vara på livet, är del av psykiskt välbefinnande och kan motverka ohälsa i tider präglade av oro. Kyrkans immateriella och materiella kulturarv är oupplösligt förenade. Kyrkobyggnaden är förbunden med riterna som förutsättning och mening. Riterna med dess symboler markerar sammanhang och mening i tillvaron och markerar över-

gångsperioder i människors liv. Händelserna manifesteras i en social gemenskap där livets olika skiftningar och faser delas med andra. När det sker ökar känslan av att vara omsluten och finnas med i ett sammanhang.

För att skydda det allra viktigaste av det materiella kulturarvet finns ett flertal internationella konventioner som styr hur man ska förhålla sig till kulturogendom vid väpnad konflikt. I Sverige finns därutöver särskilda bestämmelser och preciserade ansvar och roller för skydd och omhändertagande av de kulturmiljöer som omfattas av kulturmiljölagen. Samhällsintresset av att det finns en mångfald av kulturmiljöer och att de skyddas och bevaras för framtiden framgår av kulturmiljölagen. Svenska kyrkans samlade församlingar är civilsamhällets största förvaltare av skyddade kulturmiljöer och kulturogendom genom det markinnehav, byggnadsbestånd och de kulturhistoriskt värdefulla föremål som församlingarna äger och förvaltar.

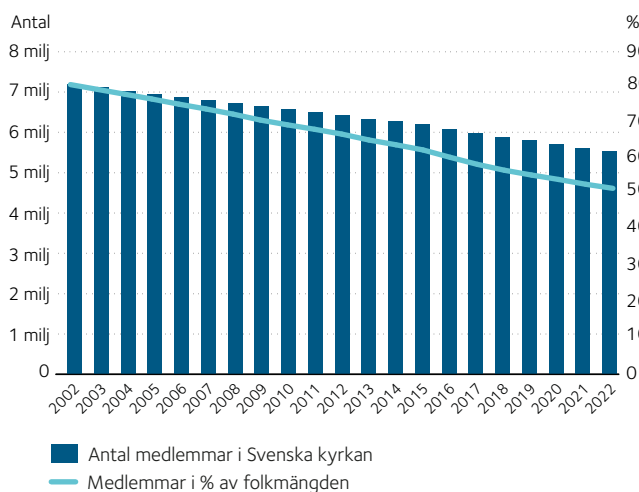
Svenska kyrkans medlemsutveckling och ekonomi

Demografiska förändringar och ett fortsatt minskande antal medlemmar ger församlingarna minskade inkomster från kyrkoavgiften och alltmer olika förutsättningar över landet. Antalet medlemmar i Svenska kyrkan har minskat med 23 procent från 2002 till 2022, från drygt 7,2 miljoner medlemmar 2002 till knappt 5,6 miljoner medlemmar 2022, se figur 14. År 2002 var 80,9 procent av Sveriges medborgare medlemmar av Svenska kyrkan och 2022 hade andelen sjunkit till 52,8 procent.

Det är de lokala församlingarna som bestämmer hur stor kyrkoavgiften ska vara och det handlar om omkring en procent av en medlems inkomst. Kyrkoavgiften motsvarar ungefär 60 procent av Svenska kyrkans totala verksamhetsintäkter. 23 procent utgörs av begravningsavgift och återstående delar kommer från gåvor, kollekt, avkastning på tillgångar och riktade bidrag, till exempel Sida-bidrag till biståndsarbetet. Sedan kontrollstationen 2019 har Svenska kyrkan genomfört förändringar i utjämningsystemet som innebär en omfördelning av ekonomiska resurser. Förändringarna i systemet innebär en rimligare utjämnning mellan församlingarna men tillför däremot inga nya medel till verksamheten, eftersom nämnda ändringar enbart har resulterat i ett annat sätt att omfördela befintlig intäkt från kyrkoavgiften jämfört med tidigare omfördelning. Regionala och lokala skillnader som påverkar förutsättningarna att vara kyrka i olika delar av landet kvarstår ändå.

Det finns en stor osäkerhet i att prognostisera den globala, svenska och även Svenska kyrkans ekonomi. Prognosriskerna beror på många svåranalyserade faktorer så som kriget i Ukraina, utvecklingen av energipriserna, samspelet mellan finans- och penningpolitiken, ränteläget och centralbankernas avvägningar mellan inflationsbekämpning och tillväxtstöd. Det aktuella osäkra ekonomiska läget för befintliga medlemmar, med ökat inflationstryck och höjda räntor, medför ökade kostnader och dessutom en överhängande risk för större andel utträden ur Svenska kyrkan.

FIGUR 14. Svenska kyrkans medlemsutveckling, antal medlemmar och i procent av befolkningen

Svenska kyrkans medlemmar bekostar idag genom kyrkoavgiften ungefär hälften av de kulturhistoriskt motiverade kostnader som är förknippade med förvaltningen av de kyrkliga kulturminnena. Förhållandet mellan församlingarnas egeninsats och den andel kyrkoantikvarisk ersättning som utgått för vård- och underhålls-åtgärder har legat förhållandevis konstant över tid. Denna enhetlighet har sannolikt främjats av Svenska kyrkans arbete med rekommenderade riktvärden vid olika typer av åtgärder, som nu finns inarbetade i de villkor och den handbok som reviderades i samband med introduktionen av den nya fördelningsmodellen för kyrkoantikvarisk ersättning.

Vissa församlingar får allt svårare att genomföra vård och underhåll av kyrkliga kulturminnen, som kan vara mycket angeläget ur ett kyrkoantikvariskt perspektiv, till följd av att de inte kan stå för den egenfinansiering som krävs för att erhålla kyrkoantikvarisk ersättning. Intäkten från kyrkoavgiften påverkas negativt av medlemsutvecklingen och ansvaret för landsbygdens och glesbygdens kyrkor vilar på allt färre medlemmar. I storstäderna finns också stora kyrkobyggnader med ett omfattande och kostnadskrävande underhållsbehov. Utöver Svenska kyrkans andel av de kulturhistoriskt motiverade kostnaderna för vård- och underhåll står medlemmarna också för fastighetsförvaltningens alla övriga kostnader.

Kyrkostyrelsen menar i skrivelsen *Gemensamt ansvar* (KsSkr 2016:6) att det på sikt är ohållbart att så stor del av de kyrkotillhörigas avgiftsmedel går till förvaltning av byggnader, inte minst i förhållande till de ökade kostnaderna och den prognosticerade utvecklingen av inkomster från kyrkoavgiften. Kyrkomötets samlade beslut om åtgärder för ökad överblick, effektiviseringar av förvaltningen och översyn av fastighetsbeståndet ska ses mot denna bakgrund. Svenska kyrkan strävar efter en långsiktigt hållbar förvaltning som gör att de kyrkliga kulturminnena kan bevaras, användas och utvecklas även av kommande generationer. Det

kyrkliga kulturarvet är också en viktig resurs för kyrkans grundläggande uppdrag och verksamhet inom alla de fyra hållbarhetsområdena. Den lokala församlingen har emellertid idag som genom århundradena, att fatta beslut utifrån ett fastighetsägarperspektiv som väger in såväl kulturhistoriska värden som andra faktorer. Ytterst handlar det om att det i framtiden ska vara möjligt att bedriva verksamhet utifrån det uppdrag som församlingen har.

Praxis i förändring

De delar av den kyrkliga kulturmiljön som är skyddade enligt kulturmiljölagen utgörs av kyrkobyggnader, kyrkotomter, begravningsplatser och kyrkliga inventarier, så kallade kyrkliga kulturminnen. Svenska kyrkans församlingar har enligt 4 kap § ett preciserat vård- och underhållsansvar för de kyrkliga kulturminnen de äger och förvaltar. Enligt 4 kap. 3, 9 och 13 §§ kulturmiljölagen ska dessutom tillstånd sökas hos länsstyrelsen vid ändringar som kan påverka de kulturhistoriska värdena. Exempel på sådana ändringar, som alltid ska sökas tillstånd för, är exemplifierade i lagen.

Bestämmelserna i 4 kap. kulturmiljölagen är förhållandevis tydliga när det gäller vilka objekt som omfattas och för vilka typer av åtgärder som tillstånd ska sökas. Däremot står ingenting i lagen om hur tillståndsprövningen ska gå till, det vill säga hur vägningen ska ske mellan de skäl sökanden anför och de kulturhistoriska värden som påverkas. Till kulturmiljölagen har fogats en förordning (1988:1188) och en föreskrift (KRFS 2012:2) som preciserar bestämmelserna inom lagens ram. En av Riksantikvarieämbetet utarbetad vägledning, reviderad senast 2014, ger anvisningar om hur bestämmelserna bör tolkas.

För tillämpningen av lagen är också de ärenden som prövas i domstol viktiga. Den församling som söker tillstånd till väsentlig ändring har möjlighet att överklaga beslut som går den emot. Riksantikvarieämbetet får utifrån sin överinseenderoll överklaga beslut av domstol eller annan myndighet. Några domstolsärenden som avgjorts eller i skrivandes stund ligger i domstol kan på ett mer övergripande sätt komma att påverka förvaltningen av de kyrkliga kulturminnena.

Avgränsning av kyrkotomt

Enligt 4 kap. § 2a kulturmiljölagen, ett tillägg som trädde i kraft 2017, har länsstyrelserna möjlighet att avgränsa kyrkotomt, det vill säga ett område kring en kyrkobyggnad som hör samman med byggnadens funktion och miljö och som inte är begravningsplats. Få kyrkotomter är ännu fastställda med beslut. Ett mer systematiskt arbete med att avgränsa kyrkotomter har emellertid påbörjats i Stockholms stift i anslutning till att befintliga vård- och underhållsplaner uppdateras. Två domar avseende kyrkotomts utbredning kom 2018 från Högsta förvaltningsdomstolen, dels angående Vreta klosterkyrka, dels Mikaelkyrkan i Uppsala, två väsentligt olika kyrkomiljöer. Bägge domarna innehåller formuleringar som är likartade och avser vägleda tillämpningen generellt.

Särskilt viktig är slutsatsen att det vid en kyrkobyggnad kan finnas både begravningsplats och kyrkotomt, det vill säga att det utanför begravningsplatsen kan finnas ytterligare ett område som omfattas av bestämmelserna om kyrkotomt i 4 kap. 3 §. Detta utgör en materiell utvidgning av tidigare praxis och kan komma att innebära att fler byggnader som hör till kyrkomiljön kan omfattas av kulturmiljölagens bestämmelser och alltså är berättigade kyrkoantikvarisk ersättning. Riksantikvarieämbetet arbetar för närvarande med att revidera föreskrift och vägledning för att utifrån domarna ge stöd för tillämpningen.

Väsentlig ändring av kyrkobyggnad

Såväl den kyrkliga användningen som olika samhällskrav kan innebära att församlingarna söker tillstånd till väsentliga ändringar av kyrkobyggnad. Under 2020 kom domar i två sådana tillståndsärenden från Högsta förvaltningsdomstolen, dels avseende liturgiskt betingade förändringar i Fliseryd kyrkas kor, Växjö stift, dels avseende ny entré för funktionshindrade i Söderfors kyrka, Uppsala stift. I Fliseryd har församlingen önskat avlägsna en altarring för att kunna fira högmässa och andra gudstjänster med kören placerad i koret och prästen vänd mot församlingen bakom ett flyttbart altare. I Söderfors har församlingen önskat göra en ny och tillgänglighetsanpassad entré genom ett genombrott i kyrktornets norra mur.

Av domarna framgår att även om kulturmiljölagen i princip syftar till att kulturhistoriska värden ska bevaras intakta, är det inte uteslutet att vidta ändringar som påverkar dem. Samhällsutvecklingen, liksom förändrade sätt att fira gudstjänst, kan innebära önskemål om ändringar. Här måste en intresseavvägning ske, som sätter åtgärden i relation till vilken påverkan den innebär på den specifika kyrkobyggnadens kulturhistoriska värden. Denna bedömning måste ske i varje enskilt fall. Med hänvisning till tidigare domar så menar Högsta förvaltningsdomstolen att teologiska och liturgiska behov, det vill säga skäl förknippade med sättet att fira gudstjänst, ska ges särskild tyngd vid denna prövning. Enligt Högsta förvaltningsdomstolen medger de angivna skälen till ändringarna i Fliseryds kyrka att de kan godkännas, medan ändringarna i Söderfors nekats med hänvisning till påverkan på kulturhistoriska värden.

Tillståndsprövning vid väsentlig ändring av gravanordning

Svenska kyrkans nationella nivå tillsammans med Svenska kyrkans arbetsgivarorganisation (SKAO) utarbetade 2017 en gemensam skrivelse för att tydliggöra gränserna mellan begravningsavgiften och den kyrkoantikvariska ersättningen. Sedan förra kontrollstationen har en diskussion förts mellan Svenska kyrkan och kulturmiljövårdens myndigheter om kulturmiljölagens räckvidd då det gäller begravningsplatserna, särskilt beträffande de enskilda gravanordningarna. Riksantikvarieämbetet remitterade i slutet av 2020 ett förslag till föreskrift, som bland annat förtydligade att bestämmelserna om tillståndsplikt generellt även ska omfatta väsentlig ändring av gravanordning, till exempel borttagande. Förslaget har

sedan dragits tillbaka, men de frågor som då väcktes är fortfarande aktuella genom ärenden som ligger för prövning på olika nivåer i förvaltningsdomstol. Det handlar i huvudsak om ändringar eller borttaganden av gravanordningar som enligt länsstyrelsen skett utan att nödvändiga tillstånd inhämtats. I ett av ärendena har länsstyrelsen förelagt pastoratet att återställa ett stort antal gravanordningar, som förändrats eller tagits bort under en längre tidsperiod. För vissa av gravplatserna finns fortfarande gällande gravrätter, medan andra tillfallit upplåtaren.

Ärendena väcker principiella frågor såväl utifrån begravningslagens som kulturmiljölagens bestämmelser och är viktiga att få prövade i högsta instans. Länsstyrelsernas tillämpning i de aktuella ärendena innebär enligt Svenska kyrkan en materiell utvidgning av kulturmiljölagens bestämmelser och den praxis som tidigare gällt. Utvecklingen av denna fråga är betydelsefull även i ekonomiskt hänseende. Om länsstyrelserna får rätt i högre instans så att ny rättspraxis etableras, kommer det att innebära en väsentlig inskränkning i den enskildes rätt enligt begravningslagen och att varje borttagande av gravvård i praktiken blir tillståndspliktig enligt kulturmiljölagen. Detta innebär också ökad administration och väsentligt ökade kostnader för skötselåtaganden för huvudmännen, det vill säga församlingar och pastorat. Enligt Kammarrättens ställningstaganden ska skötsel av gravanordning inte bekostas med begravningsavgiften, såvida den inte tillfallit huvudmannen och vid inventering bedömts som kulturhistoriskt värdefull.

Solcellsinstallationer

Några få församlingar och pastorat har efter länsstyrelsens tillstånd kunnat förverkliga sin önskan om installation av solceller på kyrktak. Säffle pastorat ansökte och fick i december 2019 tillstånd att lägga solceller på Säffle kyrka, en högre tegelbyggnad från 1965 som skyddas av 4 kap. 3 § kulturmiljölagen genom särskilt beslut av Riksantikvarieämbetet. Inför ansökan gjorde pastoratet en analys av samtliga kyrkor och Säffle kyrka bedömdes som den mest lämpliga, bland annat med hänvisning till det flacka takfallet som endast är synligt från ett fåtal blickpunkter i tätorten. Riksantikvarieämbetet överklagade länsstyrelsens beslut och fick rätt i förvaltningsdomstolen i Karlstad. Pastoratet överklagade till kammarrätten i Karlstad, som dock meddelade att man inte medgav prövningstillstånd till ärendet. Det innebär att domen i första instans står fast, med bifall till Riksantikvarieämbetets överklagande. Vid en vägning mellan pastoratets skäl för ändringen respektive kyrkobyggnadens kulturhistoriska värden samt arkitektoniska och estetiska kvaliteter fann förvaltningsrätten att ändringen inte skulle tillåtas.

OMRÅDEN I BEHOV AV UTVECKLING

Ett förändrat säkerhetsläge och ekonomisk instabilitet påverkar hela samhället och även Svenska kyrkans kulturarvsförvaltning. Nedgången i svensk ekonomi inverkar på skatteunderlaget som är grunden för beräkning av kyrkoavgift, vilket på sikt innebär

minskade intäkter för Svenska kyrkans församlingar och pastorat, stift och den nationella nivån. Detta gör det också allt svårare att finansiera den ekonomiska egeninsats som krävs för att kunna tillgodogöra sig den kyrkoantikvariska ersättningen. Samtidigt medför inflation och generella prisökningar att kulturhistoriskt motiverade åtgärder måste prioriteras hårt och också väljas bort, vilket innebär att en vård- och underhållsskuld byggs upp. Statens ambition vid relationsändringen var att bibehålla möjligheterna för Svenska kyrkan att långsiktigt vårda och underhålla det kyrkliga kulturarvet. Samhällsförändringar i form av demografiska förändringar, Svenska kyrkans vikande medlemstal och kostnadsökningar har förändrat förutsättningarna för den överenskommelse som träffades mellan staten och Svenska kyrkan år 2000.

Samtliga här nämnda förändringar i samhälle och omvärld påverkar den praktiska förvaltningen. De utmanar på olika sätt hållbarheten i de juridiska och ekonomiska styrmedlen och ett kulturmiljöarbete som ska främja ett kulturarv som bevaras, används och utvecklas. I detta avsnitt lyfter Svenska kyrkan fram några övergripande utvecklingsområden där staten har ett tydligt ansvar, eller sådana områden där staten och Svenska kyrkan måste samråda och samverka för att möta förändringarna.

Ökad kyrkoantikvarisk ersättning

Statens utgångspunkt vid relationsändringen var att möjligheterna till att bevara det kyrkliga kulturarvet inte skulle försämrats. Den överenskommelse som träffades mellan staten och Svenska kyrkan år 2000 gäller tills vidare och syftar till att skapa stabila och långsiktiga förutsättningar för förvaltningen av de kyrkliga kulturminnena. Kulturmiljölagen förblev vid relationsändringen i stort sett oförändrad, med vissa tillägg. Bland annat tillfogades i 4 kap. 16 § kulturmiljölagen att Svenska kyrkan har rätt till viss ersättning av staten för vård och underhåll av de kyrkliga kulturminnena. En rimlig kompensation för kulturmiljölagens inskränkningar och fördyringar bedömdes enligt de förarbeten som föregick relationsändringen vara 460 miljoner kronor i 1996 års penningvärde. Efter en upptrappning fram till 2009 har den årliga kyrkoantikvariska ersättningen uppgått till 460 miljoner kronor årligen.

Statens anspråk på Svenska kyrkans förvaltning, då det gäller omfattningen av vård- och underhållsansvaret och de inskränkningar som följer av kulturmiljölagens bestämmelser, är därefter i allt väsentligt oförändrade. Svenska kyrkans förutsättningar för att bära sin del av överenskommelsen har däremot i grunden förändrats. Ökade kostnader för fastighetsförvaltningen och vikande medlemstal påverkar församlingarnas ekonomi och innebär ett tyngre ekonomiskt ansvar för ett minskat antal medlemmar. Ett troligt framtidsscenario är att denna utveckling kommer att fortsätta.

Svenska kyrkan äger sammanlagt cirka 20 000 byggnader och över 11 000 markobjekt. Det kyrkliga kulturarvet är en viktig resurs för

församlingarna och de byggnader som Svenska kyrkan hittills avyttrat utgörs främst av andra typer av byggnader än kyrkobyggnader och andra byggnader som omfattas av kulturmiljölagens bestämmelser. Den rådande situationen med kostnadsökningar, en ersättning som minskar i värde och ett oförändrat vård- och underhållsansvar enligt kulturmiljölagen, innebär sammantaget en ökad ekonomisk press på församlingarna att med egna medel finansiera förvaltningen av de byggnader som omfattas av den statliga skyddslagstiftningen, oavsett om verksamheten har bruk för dem eller inte.

Konsekvenserna av ökade kostnader och en utebliven uppräknings av den kyrkoantikvariska ersättningen kan bland annat leda till att lågutnyttjade kyrkor kallställs och endast underhålls på en miniminivå. Församlingarnas ansökningar har under en rad av år mer än dubbelt överstigit den kyrkoantikvariska ersättning som stiftet disponerar, vilket innebär hårda prioriteringar och att angelägna åtgärder får avslag eller måste skjutas upp. Att vänta med åtgärder leder till att en underhållsskuld byggs upp och att fördyringar eller i värsta fall skador kan uppstå.

Problemen ser olika ut i olika regioner beroende på kyrktäthet, kyrkornas ålder och komplexitet, men har ändå generella drag. Farhågor uttalas av såväl från stift som länsstyrelser om att resurssvaga församlingar har allt svårare att vidta nödvändigt underhåll och att ett minskat eller obefintligt bruk skapar svaga incitament när resurserna är knappa. Detta kan gälla såväl det enkla, avlägset belägna kapellet i glesbygd, men också kyrkor i till ytan stora, sammanslagna församlingar i de centrala slättbygderna. En sådan församling kan förvalta ett tjugotal äldre församlingskyrkor, vilket gör kulturarvsansvaret oproportionerligt stort i förhållande till församlingens medlemmar och ekonomiska förutsättningar.

Svenska kyrkan arbetar kontinuerligt med effektivisering av fastighetsförvaltningen. Det inbegriper strategisk fastighetsplanering, att förtydliga roller och ansvarsfördelning och att se över fastighetsinnehavet. Svenska kyrkans utjämningsbidrag, generellt, och kyrko- och underhållsbidraget, specifikt, verkar för att även ekonomiskt svagare enheter ska ha rimliga möjligheter att bära den egenfinansiering som krävs för att erhålla den kyrkoantikvariska ersättningen.

Samtidigt kan Svenska kyrkan konstatera att staten låtit minska den kyrkoantikvariska ersättningen trots att omfattningen av ansvaret i allt väsentligt är densamma. Den kyrkoantikvariska ersättningen ligger idag kvar på den nivå som motsvarar det uppskattade beloppet enligt 1996 års penningvärde, vilket innebär att den i realiteten successivt sjunkit i värde om hänsyn tas till pris- och löneutvecklingen. En uppräknings av anslaget i förhållande till konsumentprisindex finns redovisat i kapitel 1, avsnittet Statens bidrag till de kyrkliga kulturminnena. En långsiktig förvaltning kräver ett proaktivt bemötande av de utmaningar som församlingarna står inför. Den kyrkoantikvariska ersättningen måste höjas och därefter följa kostnaderna

för förvaltningen om intentionen med det delade ansvaret och överenskommelsen fortsatt ska vara giltig.

Den kyrkoantikvariska ersättningen är idag en nödvändig, men inte tillräcklig kompensation för det ansvarstagande Svenska kyrkan tar för de kyrkliga kulturminnena. Att ersättningen ska reduceras om omfattningen av Svenska kyrkans ansvar för de kyrkliga kulturminnena på något väsentligt sätt minskas, antyder att även det omvända bör vara aktuellt. Om den kyrkoantikvariska ersättningen tillåts fortsätta minska i reellt värde, bör rimligen statens anspråk på de kyrkliga kulturminnena också minska.

En kulturmiljölagen i takt med tiden

Med hänsyn till det kyrkliga kulturarvets betydelse i och för samhället är det relevant med en lagstiftning som tar tillvara de kulturhistoriska värdena så att människor i nutid och framtid kan ta del av dem, men också ge möjlighet att tillfoga nya värden. Kulturmiljölagen, överenskommelsen mellan staten och Svenska kyrkan och den kyrkoantikvariska ersättningen utgår från detta allmänintresse. Aktuella statliga målskrivningar om kultur, kulturarv och kulturmiljö framhåller att det offentliga arbetet med dessa frågor ska främja en mångfald av kulturarv och kulturmiljöer som bevaras, användas och utvecklas. Dessa målskrivningar ger också riktning för Svenska kyrkans förvaltning av de kyrkliga kulturminnena.

Kulturmiljölagen är ett verktyg i det offentliga kulturmiljöarbetet. Avsnittet om forskning och ny kunskap i kapitel 3 visar att det idag finns en aktuell diskussion och reflektion om hur lagstiftningen och dess tillämpning svarar mot samtidens utmaningar. Behov av att anpassa byggnader till ett mer flexibelt nyttjande, finna former för att sambruka låganvända byggnader med andra samhällsaktörer eller att avyttra byggnader som inte längre behövs för den egna verksamheten, är frågor som Svenska kyrkans församlingar står i eller inför. Alltmer frekvent kommer det också resultera i ärenden för prövning enligt kulturmiljölagen.

Svenska kyrkan vill ur ett förvaltarperspektiv peka på möjliga vägar att möta denna utveckling med befintlig eller förändrad lagstiftning. Staten som lagstiftare och myndigheterna med ett kulturmiljöansvar har ett stort ansvar att initiera och bidra till den diskussion som behövs, samt att allsidigt bedöma konsekvenserna av de handlingsalternativ som är framkomliga.

En förändrad tillämpning

I rapporten *Kulturmiljövårdens regionala organisation. En historisk analys av roller och ansvar i förändring* (Jensen Wolfhechel och Petersson 2021) kartläggs historiska och nutida roller och ansvar i kulturmiljövården. Analysen visar att ansvaret för kulturmiljön successivt har vidgats. Aldrig förr, framhåller författarna, har så många enskilda aktörer varit engagerade i frågor om kulturmiljövård, vilket ställer stora krav på transparens och en än tydligare roll- och ansvarsfördelning. Trenden idag ger vid handen att anta-

let privata och civila aktörer även fortsättningsvis kommer att bli fler. Det ökar också kraven på samverkan och samråd.

Kulturmiljölagen i sin nuvarande form utfärdades 1988 och har därefter förändrats i marginell omfattning då det gäller bestämmelserna om de kyrkliga kulturminnena. Lagen härrör alltså från den tid då Svenska kyrkan fortfarande var en del av staten. Svenska kyrkan är idag ett enskilt trossamfund, om än med särställning bland annat genom överenskommelsen om de kyrkliga kulturminnena. Kulturmiljölagen är förhållandevis tydlig i flera avseenden, men lämnar också ett stort mått av tolkningsutrymme, då det gäller skyddets omfattning och hur tillståndsprövningen ska ske. Sannolikt skulle lagstiftaren idag ställa större krav på tydlighet och förutsägbarhet i en lag som träffar, enskilda lokala fastighetsägare. Svenska kyrkans församlingar skiljer sig också sinsemellan mycket i storlek och tillgången på egen fastighetskompetens, vilket för den lilla församlingen kan innebära svårigheter att orientera möjligheter och begränsningar av gällande regelverk.

Detta utrymme för tolkning inom lagens ram kan beskrivas i både positiva och negativa termer. Avsaknaden av i lag uttryckta principer för hur vägningen ska göras mellan olika intressen, det vill säga församlingarnas behov av ändringar i relation till bevarandet av kulturhistoriska värden, ger möjligheter att låta omständigheterna i det enskilda fallet påverka utfallet. Denna flexibilitet kan emellertid uppfattas som negativ för den enskilda församlingen. Intrycket av oförutsägbarhet ökar då Svenska kyrkan är en av få förvaltare som genom sina stiftsorganisationer kan få inblick i flera länsstyrelserns arbete.

Kulturmiljölagens 4 kap. förutsätter ett levande samtal mellan företrädare för statens intressen (kulturmiljövården) och Svenska kyrkan, vilket också är bakgrunden till den betydelse som läggs vid samverkan i överenskommelsen mellan parterna från 2000. Fördelningen av ansvar och formerna för samråd är troligen också en av förklaringarna till att arbetet med det kyrkliga kulturarvet sedan relationsändringen framstått som ett mycket dynamiskt fält inom kulturmiljövården. Flexibiliteten ger också utrymme för en tillämpning som förändras över tid och de förutsättningar som då råder. Enligt Riksantikvarieämbetets *Vägledning för tillämpning av Kulturminneslagen – Kyrkliga kulturminnen*, 2014, ska varje kyrkobyggnad vid tillståndsprövningen hanteras utifrån sina specifika förutsättningar och strategiska överväganden kan ibland vara nödvändiga. Ibland, framgår av vägledningen, kan länsstyrelsen avslå en ansökan om ändring för att påverkan på kulturhistoriska värden blir för stor. I andra fall är det motiverat att ge tillstånd till en ändring, trots att åtgärden innebär att kulturhistoriska värden påverkas. Genom att ändringen tillåts kan ett befintligt bruk upprätthållas eller ett nytt möjliggöras, så att byggnaden på lång sikt får förutsättningar för att bevaras.

Avgöranden i domstol ger viktiga ramar för tillämpningen. Aktuella domstolsärenden enligt 4 kap. kulturmiljölagen lägger särskild vikt vid de behov som bottnar i teologi och liturgi. Förändringar av denna

För några år sedan stängde Sankt Lars kyrka i Linköping för en omfattande renovering. In i arbetet gick man med en kyrka som var överdimensionerad för de flesta gudstjänsterna och kostsamma hyreskontrakt för församlingslokaler som inte var så välbesökta. Ett år senare hade man kombinerat de båda, och skapat ett flexibelt kyrkorum som enkelt kan anpassas efter behov. FOTO: ROYNE MERCURIO

typ utgår från kyrkobyggnadens grundläggande funktion och det den ursprungligen utformats för. Domstolarnas ställningstaganden hänvisar i denna del till förarbeten som går tillbaka till den tid då nuvarande kulturmiljölag tillkom, det vill säga 1980-talet.

Teologiska och liturgiska perspektiv är fortsatt viktiga men församlingarna står idag inför andra slags utmaningar som påverkar deras förmåga att överhuvudtaget bedriva verksamhet. De ekonomiska förutsättningarna är än mer centrala och sätter villkoren för församlingarnas förvaltning. Detta leder till att andra typer av utvecklingsbehov blir vanligare, till exempel för att kunna använda kyrkorummet på ett mer flexibelt sätt och till andra funktioner och aktiviteter än de som hör till det traditionella bruket. Den tidigare påtalade obalansen mellan kulturarvsansvar, antalet medlemmar och församlingens ekonomiska förutsättningar finns också i stadsförsamlingar. Här finns emellertid en viktig skillnad. När det i avfolknings- och glesbygd kan vara svårt eller till och med omöjligt att finna en alternativ användning till en låganvänd kyrkobyggnad eller att avyttra den till en annan ägare, finns en helt annan efterfrågan i större städer. En sätt att behålla kulturhistoriska värden kan vara att anpassa byggnaden för ett helt eller delvis nytt bruk i egen eller annans regi. Då det gäller andra kategorier av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse är detta förhållningssätt vanligt, till exempel beträffande industriminnen. Byggnaden kan fortfarande berätta sin historia, men genom att nya funktioner och nytt liv tillförs skapas också förutsättningar för ett långsiktigt bevarande. Exempel på förändring av kyrkorum för annan användning är i

Sverige fortfarande relativt fåtaliga, men förekommer frekvent i andra europeiska städer.

För närvarande pågår ett arbete i församlingar och pastorat med lokalförsörjningsplaner. Lokalförsörjningsplanen är ett redskap för förvaltaren att som en del av sitt strategiska arbete överväga sitt fastighetsinnehav i syfte att säkerställa tillgången till ändamålsenliga lokaler och en långsiktigt hållbar resursanvändning. Kyrkostyrelsen har fastställt grundläggande bestämmelser om lokalförsörjningsplanerna (SvKB 2018:8). Av dem framgår att kyrkobyggnadernas särställning ska beaktas vid planernas utformning. Detta markerar kyrkobyggnadernas betydelse för församlinglivet, men också det särskilda ansvar som vilar på Svenska kyrkan och kulturhistoriska hänsynstaganden utifrån överenskommelsen med staten.

Lokalförsörjningsplanerna kan utgöra väsentliga underlag också för andra att bedöma och strategiskt förhålla sig till de utmaningar och möjligheter som finns i församlingens och pastoratets förvaltning av de kyrkliga kulturminnena. Översynen av fastighetsinnehavet kan leda till väl motiverade åtgärder eller förslag till ändringar för att en byggnad ska kvarstå i Svenska kyrkans ägo, men med en ny och mer flexibel användning. I andra fall kan det vara nödvändigt att avyttra byggnader för att det överhuvudtaget ska vara möjligt att bedriva verksamhet.

Församlingarnas behov av användning och utveckling av sina kyrkobyggnader är en viktig utgångspunkt också vid bedömningar av vad som är möjligt och genomförbart ur ett kulturmiljöperspektiv.

Redan under 1990-talet bedrevs samverkansprojekt mellan kulturmiljövården och Svenska kyrkan med denna inriktning, bland annat i Tidaholms pastorat i Skara stift. I detta projekt var frågeställningen hur ett differentierat nyttjande, det vill säga hur ofta och till vad kyrkorna användes, kunde samspela med de kulturhistoriska värdena i det enskilda fallet.

Lokalförsörjningsplanerna innebär en systematisk genomlysning av verksamhetens behov som tillsammans med de karaktäriseringar och kulturvärdesbedömningar som finns för flertalet kyrkor i landet, skulle kunna ligga till grund för metodutveckling och strategier. Denna typ av samverkansprojekt i församlingar eller större pastorat skulle kunna bidra till att avvägningarna i det enskilda fallet blir mer transparent och beslut lättare kan fattas, när en förändring väl ska tillståndsprövas. Ett sådant arbete skulle sannolikt främja både kyrklig verksamhet och kulturmiljö på ett mer långsiktigt sätt än vad som uppnås genom att enbart hantera ärende för ärende.

Ökad samverkan kring strategiska frågor mellan Svenska kyrkan och kulturmiljövårdens myndigheter på nationell, regional nivå och lokal nivå kan möjliggöra en rimlig balans mellan bevarande, användning och utveckling. Ett sådant arbetssätt kräver gemensamma ansträngningar för att förena målbilder och fördjupat samråd och samverkan kring möjliga vägar fram. Svenska kyrkan bedömer att befintliga arenor och samrådsförfaranden kan användas för diskussioner, överläggningar och förslag om hur utmaningarna kan mötas och hur tillståndsprövande myndigheter och förvaltare kan nå de gemensamma målen. Inriktningen för ett sådant arbete kan dock behöva preciseras i regeringsskrivelse eller genom regeringsuppdrag till berörda myndigheter.

Nödvändigheten av att öka den kyrkoantikvariska ersättningen för att församlingarna ska ha realistiska förutsättningar för att vårda och underhålla enligt kulturmiljölagens krav, gäller oberoende av ovanstående förslag. På sikt kan en förändrad tillämpning möjligen leda till effektiviseringar och besparingar. Huvudsyftet med att arbeta medvetet och framåtsyftande inom ramen för befintlig lagstiftning är omsorgen om det kyrkliga kulturarvet som genom historien haft förmåga att följa med och förändras i takt med kyrka och samhälle, hela tiden i nära samband med de förutsättningar som funnits lokalt och regionalt. Nu som då innebär det förändringar och ibland förluster av kulturhistoriska värden. Om lagstiftningen i ett strikt bevarandesyfte kraftigt inskränker eller omöjliggör förändringar som svarar mot församlingarnas behov, finns emellertid en risk att förutsättningarna och incitamenten för den lokala förvaltningen äventyras med omfattande negativa konsekvenser för kulturarvet.

En översyn av lagstiftningen

Svenska kyrkan bedömer att det inom befintlig kulturmiljölag finns utrymme för en förändrad tillämpning som bättre hanterar de samhällsförändringar som påverkar förvaltningen av de kyrkliga kulturminnena. Om inte detta kan komma till stånd, kan det i stället vara nödvändigt med en översyn av bestämmelserna i sin helhet.

Det är regeringen som har att bedöma behovet av en omarbetning av kulturmiljölagen och annan angränsande lagstiftning samt formerna för ett sådant arbete. Kulturmiljölagen sammanför ett flertal kapitel med gemensamma utgångspunkter, men också med påtagliga skillnader i regleringen. En tänkbar förändring av bestämmelserna om kyrkliga kulturminnen finns redan nämnd i prop. 1998/99 s. 140, som svar på en möjlig ambitionssänkning inom det kyrkoantikvariska området. Här föreslås att skyddet för de kyrkliga kulturminnena i stället skulle kunna utformas likt byggnadsminnena, det vill säga att lagen skulle omfatta ett snävare urval av kyrkobyggnader som får individuella skyddsbestämmelser.

En översyn med denna inriktning skulle på flera sätt bidra till en större tydlighet. Kulturmiljölagens 3 kap. 3 § säger att byggnadsminnets skyddsbestämmelser måste utformas i samråd med byggnadens ägare, att skyldigheter och inskränkningar ska vara rimliga och att hänsyn ska tas till byggnadens användning samt ägarens skäliga önskemål. Bestämmelserna om enskilda byggnadsminnen ger också länsstyrelsen möjlighet att jämka skyddsbestämmelserna eller häva en byggnadsminnesförklaring om den framstår som ändamålslös. Konstruktionen kan vara intressant för att möta en framtid där kyrkobyggnader i ökad utsträckning kan få en annan användning och förändringarna det medför är så långtgående att skyddsbestämmelserna behöver jämkas eller innebär att ett fortsatt skydd är ändamålslost. Redan idag finns exempel på kyrkobyggnader med tillståndsplikt enligt 4 kap. 3§ kulturmiljölagen som med länsstyrelsens tillstånd tagits i bruk som privatbostäder.

I relation till nuvarande bestämmelser skulle en översyn med denna inriktning öka förutsägbarheten kring skyddets omfattning och vad inskränkningarna betyder. Detta skulle sannolikt effektivisera såväl förvaltning som myndighetsarbete. Ett urval baserat på kulturhistoriska värden i ett regionalt eller nationellt perspektiv riskerar emellertid att bli expertdrivet och få en svag koppling till församlingarnas verksamhet och de lokala omständigheter som format det kyrkliga kulturarvet. En utredning med sådan inriktning kräver därför en bred medverkan från Svenska kyrkan. En eventuell översyn av lagstiftningen i sin helhet skulle få stora konsekvenser för Svenska kyrkan på alla nivåer och noggranna konsekvensanalyser av samtliga förslag är nödvändiga.

Smärre översyner av lagstiftningen kan bli nödvändiga på grund av aktuella frågor. Det finns exempel på områden där en förändring av praxis innebär utökade kulturmiljöanspråk på den egendom som församlingarna förvaltar. Det rör framför allt begravningsplatserna med sina gravanordningar. Gällande föreskrifter (KRFS 2012:2) tillkom som del av ett regeringsuppdrag (Ku 2010/624/KT) som bland annat syftade till att Svenska kyrkan, inom ramen för gällande bestämmelser, skulle ges ökade möjligheter att disponera de kyrkliga kulturminnena i enlighet med församlingarnas behov. En utveckling som går i motsatt riktning är inte önskvärd. Den lagstiftning som berör förvaltningen av de allmänna begravningsplatserna måste göra det möjligt för huvudmännen att bedriva en rättssäker och ändamål-

senlig begravningsverksamhet, där finansieringen också motsvarar statens anspråk. Beroende på utfallet av aktuella domstolsärenden kan såväl kulturmiljölagen som begravningslagen (1990:1144) behöva förändras.

En ny syn på tillgänglighet

Svenska kyrkans kulturarvsarbete har en stadig teologisk förankring i tro och tradition. Samtidigt gestaltar det kyrkliga kulturarvet det gemensamt mänskliga. Kyrkligt kulturarv ger plats åt människor, miljöer, byggnader, konst, traditioner och minnen. Det är rum där ständiga förändringar skett och där historien är levande och meningsfull. Svenska kyrkan vill göra det kyrkliga kulturarvet tillgängligt och angeläget för alla.

Enligt överenskommelsen ska Svenska kyrkan svara för att de kyrkliga kulturminnena är tillgängliga för var och en i minst samma utsträckning som år 2000. En uttolkning av denna formulering måste ske mot bakgrund av prop. 1998/99:38, som låg till grund för riksdagens beslut om överenskommelsens innehåll. Propositionen beskriver det kyrkliga kulturarvet som något som är tillgängligt för alla, oberoende av exempelvis kyrkotillhörighet, ålder, kön och medborgarskap. Var och en ska ha möjlighet att uppleva kyrkobyggnaderna och deras inventarier som historiska och antikvariska minnesmärken, att ta del av konst och arkitektur, att lyssna på kyrkomusik eller att söka en stund av stillhet och ro.

Vid den första kontrollstationen 2009 fick Riksantikvarieämbetet i uppdrag av regeringen att analysera och redovisa effekterna av den kyrkoantikvariska ersättningen för vården och bevarandet av det kyrkliga kulturarvet (Ku2008/172/KT). Inom uppdraget skulle också frågan om de kyrkliga kulturminnenas tillgänglighet behandlas. Riksantikvarieämbetet konstaterar i rapporten att det vid relationsändringen framstod som angeläget att fortsättningsvis säkra allmänhetens tillgång till det kyrkliga kulturarvet. Medan Svenska kyrkan som enskilt samfund äger och förvaltar dessa miljöer och byggnader ska allmänheten i oförändrad grad ha möjlighet att ta del av dem, till exempel genom öppethållande och aktiviteter i samband med kulturevenemang. Denna allmänna tolkning av begreppet tillgänglighet togs som utgångspunkt för Riksantikvarieämbetets analys. Svenska kyrkan har också i sina rapporter till regeringen kontinuerligt använt öppethållande och aktiviteter tillgängliga för allmänheten som ett mått på tillgänglighet.

Riksantikvarieämbetet framhåller emellertid i rapporten att begreppet tillgänglighet kan rymma väsentligt mer än öppethållande och möjlighet till besök. Nationella mål för funktionshinderpolitiken beslutades 2000 och satte ny fokus på tillgänglighet för funktionshindrade, till exempel till kulturhistoriska miljöer (nuvarande mål härrör från 2017). Ny lagstiftning hade också ställt krav på Svenska kyrkan att som ägare och förvaltare bidra till denna process. Plan- och bygglagen (1987:10) fick 2001 ett tillägg som innebar att i befintliga miljöer och lokaler dit allmänheten har till-

träde ska sådana enkelt avhjälpna hinder undanröjas som motverkar lokalernas och platsernas tillgänglighet och användbarhet för personer med nedsatt rörelse- eller orienteringsförmåga.

I denna betydelse syftar tillgängligheten till att det ska vara möjligt för alla att arbeta i eller besöka publika lokaler och miljöer oavsett funktionsnedsättning. Anpassningskraven gäller generellt för lokaler med publik verksamhet, till vilka exempelvis kyrkorumen samt kyrkotomter och begravningsplatser hör. Arbetet med att undanröja hinder handlar bland annat om att utjämna nivåskillnader inom- och utomhus, installera dörrautomatik och hörslinga, erbjuda tillgänglig WC och generöst tilltagna parkeringsplatser i nära anslutning till huvudentréer och stråk, men också om åtgärder för att säkra frångänglighet vid evakuering. Dessa krav på anpassning vilar på församlingarna som fastighetsägare, men utgör självklara förutsättningar också för att alla ska kunna ta del av församlingarnas verksamhet.

Behov av och möjligheter till digital dokumentation och digitalt tillgänggörande har under de senaste decennierna blivit en central fråga i samhället och i kulturarvsarbetet. Förlusten av kulturarv i brand och krig har gjort det uppenbart att allt för mycket av det vi bedömer som ovärderligt är bristfälligt dokumenterat. Sedan 2021 rekommenderar EU alla medlemsländer att storskaligt 3D-dokumentera sitt kulturarv. Riksantikvarieämbetet genomför för närvarande en förstudie för att klargöra urvals- och metodfrågor för Sveriges del. Även Svenska kyrkan har under de senaste decennierna genomfört digitala dokumentationer i form av 3D-skanningar i samband med olika restaurerings- och dokumentationsprojekt. De är framtagna och använda för specifika ändamål och är i nuläget inte allmänt tillgängliga.

Tillgänglighet och delaktighet är nära förbundna. Svenska kyrkan har i rapporterna till kontrollstationerna 2014 och 2019 lyft fram betydelsen av tillgänglighet i form av digitala medier, förmedling och kommunikation för ökad förståelse av och delaktighet i samhället. De statliga målskrivningarna för kultur och kulturmiljö lägger stor vikt vid tillgängligheten som en medborgerlig rätt för var och en, oavsett var i landet man bor. Riksantikvarieämbetet förespråkar i en aktuell satsning tillsammans med Sveriges centralmuseer en storskalig digitalisering av kulturarvet med hänvisning till dess roll för demokrati och delaktighet. Eftersom kulturarvet är allas, framhåller Riksantikvarieämbetet, ska också alla ha samma möjligheter att ta del av och bidra till detta kulturarv.

Tillgängligheten till det kyrkliga kulturarvet är avgörande för det kyrkliga kulturarvet samhällsrelevans och för att vidmakthålla allmänhetens intresse. Efter relationsändringen har nya synsätt vidgat begreppet, samhällskrav och ambitioner tillkommit och tidigare okända verktyg utvecklats. Överenskommelsen anger tiden för relationsändringen som utgångspunkt från vilken tillgänglighet ska mätas. Med hänvisning till hur tillgänglighet tolkats i prop. 1998/99:38 är det rimligt att utgå från i vilken mån som kyrkorum-

men är tillgängliga för allmänhetens besök i samband med aktiviteter och genom öppethållande.

Tillgängligheten, mätt utifrån publika aktiviteter och öppethållande, har hittills hållits på en god nivå, se kapitel 4 och avsnittet Tillgänglighet. När aktiviteterna kraftigt inskränktes i pandemitid, höll församlingarna i ökad utsträckning kyrkorumen öppna och tillgängliga. Samtidigt är det viktigt att sätta också tillgängligheten i relation till de samhällsförändringar som under de senaste decennierna bland annat lett till större förvaltningsenheter och begränsade ekonomiska resurser för att bemanna öppna kyrkorum. Möjligheterna att hålla kyrkorummet öppet och tillgängligt varierar med de lokala förutsättningarna och påverkas också av faktorer som församlingarna inte råar över, till exempel risker för stöld eller skadegörelse. Sett i detta perspektiv är det viktigt att vid framtida bedömningar av måluppfyllelse inbegripa också andra former av tillgänglighet och tillgängliggörande, som komplement till den fysiska. Genom att se och erkänna betydelsen också av dem skapas förutsättningar för att fler och delvis andra målgrupper kan ta del av de kyrkliga kulturminnena. Utvecklingen lägger idag allt större vikt vid digital dokumentation och kommunikation, vilket framgår också av aktuella satsningar. Om nya samhällskrav ställs på digital dokumentation av kulturarv, åtföljda av nationella eller europeiska finansieringsstöd, så bör Svenska kyrkan inkluderas i proportion till de kyrkliga kulturminnenas omfattning och betydelse.

Samverkan om kulturarvet i det civila försvaret

Den överenskommelse som träffades mellan staten och Svenska kyrkan år 2000 innebar ett förtydligande av roller och ansvar för de kyrkliga kulturminnena. Svenska kyrkan ska vårda och underhålla de kyrkliga kulturminnena och ha den kompetens som krävs för att förvalta dem enligt kulturmiljölagens krav. Av den då tillkomna paragrafen 4 kap. 15a § kulturmiljölagen framgår att Svenska kyrkan som en del av sitt förvaltaransvar ska vidta de beredskapsförberedelser som under höjd beredskap behövs för vård och underhåll av de kyrkliga kulturminnena. Svenska kyrkans organisatoriska delar, det vill säga församlingar/pastorat, stift och den nationella nivån, ska alltså vidta sådana förberedelser så att man kan bära sitt lagenliga ansvar för de kyrkliga kulturminnena även vid höjd beredskap och under krig. Se kapitel 4 och avsnittet om Svenska kyrkans fortsatta arbete.

En tydlig utgångspunkt för överenskommelsen var att staten och Svenska kyrkan ska samarbeta och samverka i övergripande frågor. Inte minst kommer det att krävas i frågor som rör skyddet av kulturarv vid hot eller i händelse av krig. Hot om krig har överstatliga orsaker och lämpliga åtgärder bör därför också grundas i statliga eller samhälleliga åtaganden.

För skydd av kulturegendom vid krig finns flera internationella konventioner. Konventionerna inbegriper i olika delar både krigförande parter samt alla de stater som ratificerat dem. Den så kallade Haagkonventionen från 1954 gör det möjligt att med en blåvit sköld (blue-

shield) markera kulturegendom som ska skyddas i väpnad konflikt. I definitionen av kulturegendom ingår ”fast och lös egendom av stor betydelse för varje folks kulturarv, såsom minnesmärken, kyrkliga eller profana” (Haag 1954, kap 1:1). De 130 stater som ratificerat konventionen förbinder sig att inte använda viss kulturegendom för militära ändamål och att avhålla sig från fientlig handling riktad mot sådana. Detta gäller både inom egna och andras territorier.

Riksantikvarieämbetets föreskrifter om utmärkning av kulturegendom (KRFS 2022:1) styr arbetet med utmärkningen. Det är länsstyrelserna som gör urvalet av kulturegendomarna och Riksantikvarieämbetet ger tillstånd till att använda det specifika märket. Gotlands län är när detta skrivs ännu det enda län som genomfört detta urval i samband med ett mer omfattande utvecklingsarbete angående totalförsvaret. Erfarenheterna finns dokumenterad i rapporten *Totalförsvaret för ett starkare Gotland*, 2022, som också utgör en viktig grund för fortsatt arbete i andra län. De byggnader som valts ut för märkning med blue-shield utgör ett urval av de kyrkliga kulturminnena. För urvalet har länsstyrelsen samrått med stiftet. Enligt föreskriften ska länsstyrelsen bereda Forsvarsmakten samt den som äger och förvaltar egendomen möjlighet att yttra sig över utmärkningen.

I händelse av krig i Sverige gäller även andra lagar och förordningar, bland annat om undanförelse av kulturhistoriska föremål (SFS 1992:1402, 1993:243 och 2008:1008). Av bestämmelserna framgår att regeringen, eller den myndighet som regeringen bestämmer, får förelägga den som äger eller innehar egendom av stor historisk eller kulturell betydelse och som kan antas komma i fråga för undanförelse, att medverka vid planläggning och andra förberedelser. Den som ålagts att vidta åtgärder har rätt till ersättning av staten för sina kostnader, såvida de inte är ringa.

Förordningen namnger ett antal statliga myndigheter, däribland de statliga museerna, som inom sitt ansvarsområde ska planera hur till exempel konst och kulturhistoriska föremål ska undanförelsa. Varje länsstyrelse har motsvarande ansvar för att planlägga undanförelse i det egna länet, samt att meddela eventuella förelägganden. Bestämmelserna har ännu inte tillämpats, men länsstyrelserna har i några län påbörjat ett förberedande arbete. Ett urval av de inventarier som genom sitt kulturhistoriska värde förts upp i församlingarnas inventarieförteckningar och därmed omfattas av bestämmelserna i 4 kap. 9 § kulturmiljölagen, hör sannolikt till den egendom som kan komma i fråga för undanförelse.

Skyddet av det kyrkliga kulturarvet vid en väpnad konflikt är ändå beroende av civilsamhällets engagemang och åtgärder, oavsett det ansvar som faller på stater och myndigheter. Arbetet med urval för blue-shield och undanförelse har bara påbörjats, så urvalet är ännu inte känt. 22 av de 56 kulturegendomar som valts ut på Gotland för märkning med blue-shield är kyrkobyggnader. Det utgör cirka en fjärdedel (22/97) av de kyrkobyggnader som är skyddade med tillståndsplikt enligt 4 kap. 3 § kulturmiljölagen.

Troligen blir bara en bråkdel av de flera hundra tusen kyrkliga inventarier som finns i landets kyrkobyggnader aktuella för undanförelse.

De utmaningar som Svenska kyrkans församlingar står inför vid höjd beredskap och hot om krig är inte unika. Även efter utmärkning och undanförelse kommer insatser att krävas för att skydda och omhänderta kulturhistoriskt värdefulla byggnader och föremål på plats. Frågorna om hur detta ska ske på ett bra sätt är giltiga för förvaltare av olika slags kulturmiljöer och kulturföremål. Svenska kyrkans församlingar är enligt 4 kap. 7 § kulturmiljölagen skyldiga att föra en förteckning över kyrkliga inventarier av kulturhistoriskt värde, samt ska som fastighetsägare bedriva ett systematiskt brandskyddsarbete enligt 2 kap. 2 § lagen om skydd mot olyckor (2003:778). Detta ger goda utgångspunkter för församlingarnas arbete med beredskapsplaner och för samråd och samverkan med ansvariga myndigheter, se kapitel 4 och avsnittet Svenska kyrkans fortsatta arbete.

Myndigheten för samhällsskydd och beredskap kom i november 2022 med rapporten *Civilt försvar mot 2030 – ett totalförsvar i balans*, som redogör för ett regeringsuppdrag att konkret stärka det civila försvarets förmåga. I redovisningen beskrivs ett antal områden, som på ett tydligare sätt än idag behöver omfattas av arbetet med civilt försvar. Hit hör bland annat kulturarvsområdet. Myndigheten föreslår bland annat att ett nationellt råd inrättas med företrädare för Riksantikvarieämbetet, Myndigheten för samhällsskydd och beredskap, länsstyrelserna eller civilområdescheferna och ytterligare ett antal statliga museer, bibliotek, arkiv samt Svenska kyrkan.

Rapporten har tillkommit genom kontakter med ett sjuttioal myndigheter, som också har uppskattat de resursförstärkningar som behövs för att realisera åtgärderna. Det konstateras också att uppskattningen av kostnader kommer att vara högre än den som redovisas i utredningen, bland annat de som kommer att krävas för åtgärder till skydd av de kyrkliga kulturminnena. Svenska kyrkans kostnader för skydd av de kyrkliga kulturminnena, som inte ryms inom kyrkans ansvar enligt kulturmiljölagen och andra bestämmelser, ska rimligen också inkluderas i de budgetförstärkningar som aviserats för uppbyggnaden av det civila försvaret.

Svenska kyrkan har i flera sammanhang påtalat behovet av samordning och utvecklingsinsatser för att bistå såväl myndigheter som civilsamhälle i frågor som rör skydd av kulturmiljöer och kulturföremål. Svenska kyrkan välkomnar förslaget från Myndigheten för samhällsskydd och beredskap att inrätta ett kulturskyddsråd. Med anledning av detta förslag har också Riksantikvarieämbetet fått ett regeringsuppdrag som ska redovisas tidig höst 2023.

Ökade möjligheter till energiomställning i kulturmiljöer

Svenska kyrkan delar regeringens uppfattning i skrivelsen från 2019 att det kyrkliga kulturarvet är en delvis outnyttjad resurs i det offentliga kulturarvsarbetet med sikte på en hållbar samhällsut-

veckling. Det finns goda exempel på samverkan mellan Svenska kyrkan, myndigheter, kommuner och andra delar av civilsamhället, men inte minst inom klimat- och energiområdet finns utrymme att höja ambitionerna.

Åtgärder för klimatanpassning och energiomställning måste ske parallellt. Viljan och nödvändigheten av att bidra till Sveriges och Svenska kyrkans åtaganden för klimatet är en samhällsfråga som påverkar församlingarna i grunden. Svenska kyrkans klimategemang är teologiskt motiverat, med utgångspunkt i omsorg för skapelsen. I Svenska kyrkans Färdplan för klimatet konstateras att alla i klimatkrisens tid tvingas ompröva sin livsstil och syn på skapelsen, välfärd, hållbarhet och rättvisa. Det är ett arbete som måste få genomslag och påverka varje del av samhällsutvecklingen.

Solceller är idag en vedertagen och allmänt spridd installation som bidrar till en växande andel av den förnybara energin. Enligt det andra etappmålet för färdplanen ska den relativa ökningen av installerad effekt sol i Svenska kyrkan år 2027 överstiga ökningen för Sverige i stort. Genom initiativ från prästlöneförvaltningarna i olika stift genomförs för närvarande studier för storskalig produktion av el från större, effektiva och uthålliga solkraftsanläggningar genom ökad kyrklig samverkan.

Svenska kyrkans innehav av mark och byggnader ingår i eller berör ofta kulturmiljöer. Storskaliga markinstallationer är en kostnadseffektiv lösning som vanligen innebär färre restriktioner än byggnadsanknutna anläggningar. Även kyrkobyggnader bör emellertid kunna vara aktuella för solceller efter analys av församlingens eller pastoratets behov och förutsättningar, samt önskvärda eller möjliga lösningar. I de fall skydd finns för kulturhistoriska värden bör tidigt i processen också ingå samråd med tillståndsprövande myndighet. Det gäller oavsett om installationen rör mark eller byggnad.

Svenska kyrkans kyrkobyggnader uppvisar stor variation i ålder och utformning och det är rimligt och nödvändigt att ta hänsyn till varje enskilt fall i bedömningen av nya installationer. Det finns exempel på solcellsinstallationer som tillägg i kulturhistoriska miljöer, och i takt med att installationerna blivit fler har också byggnadsintegrerade alternativ utvecklats. Statens fastighetsverk, vars innehav av mark och byggnader har likheter med Svenska kyrkans, har under flera år haft regeringens uppdrag att utöka andelen sol. Arbetet har haft som fokus att med varsamhet och innovation hitta lösningar som är förenliga med de så kallade bidragsfastigheterna, varav många omfattas av kulturhistoriskt skydd. Kammarrätten i Karlstad medgav inte prövningstillstånd till ärendet om solceller på Säffle kyrkas tak, men det är orimligt att exkludera kyrkobeståndet i sin helhet från sådana lösningar. I stället behövs fler goda exempel samt fördjupad dialog och samråd med tillståndsprövande myndigheter och andra förvaltare av kulturfastigheter.

I St. Jacobs kyrka i Stockholm planeras ny och utökad användning. Kyrkans unika akustik är en aspekt att ta hänsyn till vid en eventuell ombyggnation eftersom man tänkt fortsätta med den stora musikverksamheten. FOTO: RICKARD ISAKSSON

”Kulturmiljölagen skulle behöva ses över”

S:t Jacobs kyrka i Stockholm övergick 2019 från domkyrkoförsamlingens ägo till Stockholms stift. Nu pågår arbetet med att ta fram en plan för hur kyrkan ska kunna byggas om och anpassas till verksamhet framåt. Förhoppningen är bland annat att gudstjänster och konserter ska kunna samsas med möteslokaler för stiftskansliet och för uthyrning.

Stockholms stift är idag ägare till fastigheten Lantmätaren 2 som omfattar både S:t Jacobs kyrka, kyrkogården och det före detta församlingshuset som numera byggts om för att husera stiftsorganisationens kansli.

– Efter många turer slog stiftsstyrelsen till och köpte fastigheten av Stockholms domkyrkoförsamlingen 2019. Domkyrkoförsamlingen är ganska liten med för få medlemmar för att kunna äga tre katedraller som de tidigare gjorde. Förutom S:t Jacob även Storkyrkan i Gamla stan och S:t Clara kyrka, säger Rickard Isaksson, stiftsantikvarie.

Rickard Isaksson berättar att de inledde arbetet genom att uppdatera vård- och underhållsplanen för kyrkan och kyrkogården, och att de sedan delade upp projektet i två delar.

– Den ena delen har handlat om att bygga om och anpassa S:t Jacobsgården så att den ska fungera långsiktigt och hållbart utifrån stiftets verksamhet. Där har vi nu skapat ett aktivitetsbaserat kontor som stiftskansliet flyttade in i september 2022. Den andra delen handlar om själva kyrkobyggnaden. Där jobbar vi med ett förslag på hur vi skulle kunna bygga om själva kyrkorummets för att passa den verksamhet som ska bedrivas där framåt. Stiftsstyrelsen med biskopen i spetsen vill skapa en plats för möten mellan kyrkan och samhällets olika aktörer men även kunna exponera stiftets

och församlingarnas goda arbete. Vi ser de kulturhistoriska värdena som en resurs och försöker utnyttja potentialen att tillgängliggöra platsens, samhällets och kyrkans historia för att skapa en attraktiv plats i stadens centrum.

Kulturhistoriska värden och en unik akustik utmanar

S:t Jacobs kyrka är känd både för stora kulturhistoriska värden och en unik akustik, vilket gör att det finns många aspekter att ta hänsyn till vid en eventuell ombyggnation. Planen är också att den stora musikverksamheten i kyrkan ska fortsätta framåt.

– S:t Jacobs kyrka är ett helt unikt projekt. Man har byggt om kyrkor förr, i till exempel Högalids kyrka i Stockholm har man skapat rum i rummen och så även i Sofia kyrka. Men det som gör det extra utmanande här är att vi samtidigt behöver ta hänsyn till den unika akustiken som finns i kyrkan, säger Rickard Isaksson.

Det handlar bland annat om att välja material så att akustiken påverkas så lite som möjligt. Glas som är ett vanligt material för att skapa mindre rum, går till exempel bort på grund av det.

– Här är förslaget istället att jobba med massivt trä. Dels på grund av just akustiken, dels för att det ska kunna pågå möten samtidigt som kyrkan är öppen för andra besökare som vill ha en lugn miljö.

Vilka är de största utmaningarna när det handlar om att bygga om en kyrka?

– Kyrkobyggnader har ett starkt lagskydd genom kulturmiljölagen. Det är ofta positivt, men kan också skapa hinder när det gäller att få tillstånd att anpassa kyrkobyggnader till den verksamhet man vill ha. För att stiftet ska ha råd att ha kyrkan kvar krävs en del inkomster och efter ombyggnaden hoppas vi kunna hyra ut kyrkan i högre grad än tidigare. Stockholm stift har tagit fram ett förslag över S:t Jacobs kyrka som ska presenteras för länsstyrelsen i Stockholm, säger Rickard Isaksson och fortsätter:

– Här skulle lagen behöva ses över. Om Svenska kyrkan inte kan anpassa och använda kyrkor till verksamheten så begränsas möjligheterna att nyttja kyrkorna rejält.

– I det här projektet började vi med att identifiera alla kulturhistoriska värden och har sedan kopplat in en arkitekt som är van att arbeta med kyrkobyggnader. Vi har dessutom involverat antikvarier redan från början. Både jag själv och en antikvarie utifrån. Vi har gjort hemläxan, tittat på alla kulturhistoriska värden och tagit maximal hänsyn till dem. Det blir spännande att se vart allt detta landar. ■

S:t Jacobs kyrka i Stockholm. FOTO: RICKARD ISAKSSON

Technomässa i S:t Jacobs kyrka i Stockholm. FOTO: MAGNUS ARONSON/IKON

4. MÅLUPPFYLLELSE

Svenska kyrkan redovisar årligen till regeringen hur den kyrkoantikvariska ersättningen använts och vilka resultat som uppnåtts. I denna rapport sammanfattas iakttagelserna sedan relationsändringen år 2000, med särskilt fokus på tiden sedan den förra kontrollstationen 2019. Analysen utgår från ett urval resultatindikatorer och kvalitativa bedömningar av utvecklingen i relation till överenskommelsen, samt iakttagelser och rekommendationer i den senaste regeringsskrivelsen. Slutligen redogörs för Svenska kyrkans fortsatta arbete för fortsatt god måluppfyllelse eller ytterligare förbättringar.

VÅRD OCH UNDERHÅLL

Svenska kyrkans vård- och underhållsansvar för de kyrkliga kulturminnena är detsamma idag som när överenskommelsen träffades. Den kyrkoantikvariska ersättningen har fördelats enligt statens intentioner, till kulturhistoriskt motiverade vård- och underhållskostnader som följer av kulturmiljölagens krav, eller till förebyggande åtgärder som har samband med och bidrar till de kyrkliga kulturminnenas långsiktiga bevarande.

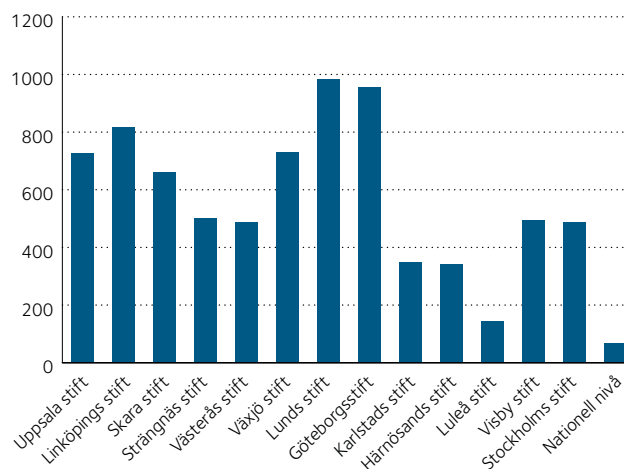
Svenska kyrkan har utifrån statens mål och intentioner utarbetat ett regelverk för användningen av den kyrkoantikvariska ersättningen. Ersättningen får användas till vård- och underhållsåtgärder som ingår i en långsiktig vård- och underhållsplan. Kyrkoantikvarisk ersättning får även beviljas till insatser av övergripande och generell karaktär inom stift eller på den nationella nivån, till exempel tillgängliggörande av kulturhistoriska värden. Införandet av en nyckeltalsbaserad fördelningsmodell tillsammans med reviderade villkor och handbok för kyrkoantikvarisk ersättning ger förutsättningar för en mer likartad bedömning över landet vid handläggning och fördelning. Detta har minskat regionala obalanser och givit stiftens verktyg att strategiskt motverka variationer som uppkommer mellan ramåren.

Förbrukning 2002–2022

Under perioden 2002–2022 har staten anslagit 7 880 miljoner kronor i kyrkoantikvarisk ersättning. Av dessa har 7 740 miljoner

kronor betalats ut och 140 miljoner kronor återstod vid 2022 års utgång. Därmed har minst 98,2 procent av anslaget 2002–2022 förbrukats. Dispositionstiden för varje ramår är två år, vilket gör att det först under första kvartalet 2024 går att fastställa den faktiska förbrukningen för perioden 2002–2022. Till detta kommer att projekt vid särskilda omständigheter kan beviljas förlängd dispositionstid om ytterligare ett år.

FIGUR 15. Förbrukning av kyrkoantikvarisk ersättning under perioden 2002–2022, miljoner kronor

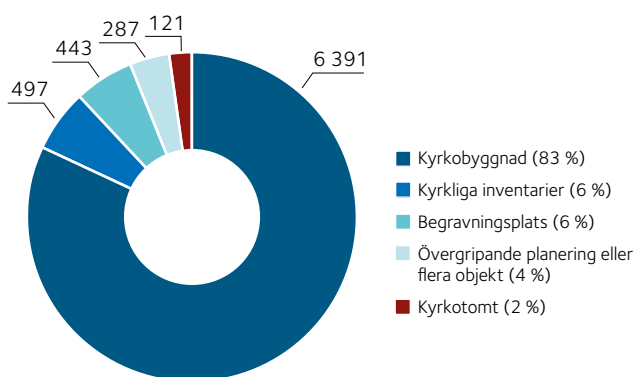

Vid kontrollstationerna 2014 och 2019 konstaterades en obalans mellan stiftens i fördelningen av kyrkoantikvarisk ersättning. Svenska kyrkan har sedan dess arbetat aktivt för att fördelning och ersättningsnivåer ska bli mer likartade över landet och reviderat villkor och handbok för kyrkoantikvarisk ersättning i samverkan med stift och i samråd med den offentliga kulturmiljövården. Skillnader i byggnadsbestånd och metoder för att förvalta och bedriva projekt kan dock motivera fortsatta variationer mellan stiftens. Kostsamma åtgärder vid domkyrkor och större stadskyrkor bidrar också till regionala variationer under den tid som sådana projekt

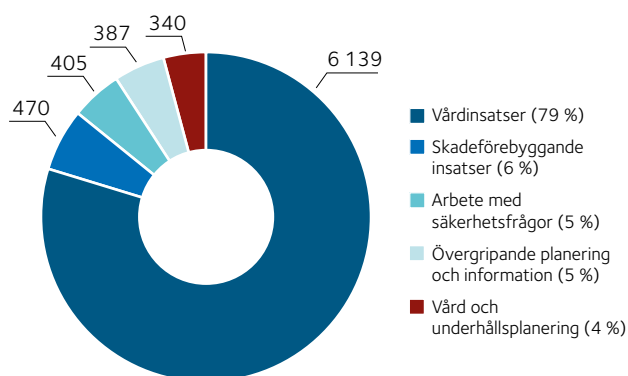
pågår. Införandet av den nya fördelningsmodellen för kyrkoantikvarisk ersättning var en annan viktig åtgärd för att motverka obalans såväl geografiskt som över tid.

För de projekt som avslutats 2002–2022 har kyrkoantikvarisk ersättning täckt i genomsnitt 51 procent av den totala redovisade kostnaden. För vårdinsatser ligger den genomsnittliga ersättningen på 49 procent och för skadeförebyggande åtgärder på 44 procent. Störst andel av den utbetalade ersättningen har gått till kyrkobyggnader och vårdinsatser. Se figur 16 och 17, samt bilaga 2 tabell 2:5–9.

FIGUR 16. Förbrukning av kyrkoantikvarisk ersättning under 2002–2022 per objektstyp, miljoner kronor

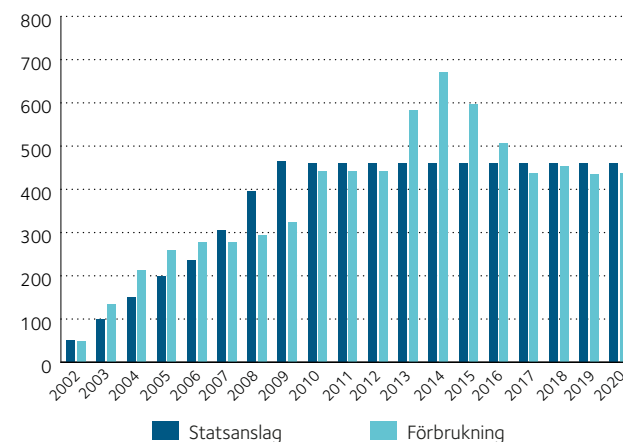
FIGUR 17. Förbrukning av kyrkoantikvarisk ersättning under 2002–2022 per åtgärdskategori, miljoner kronor

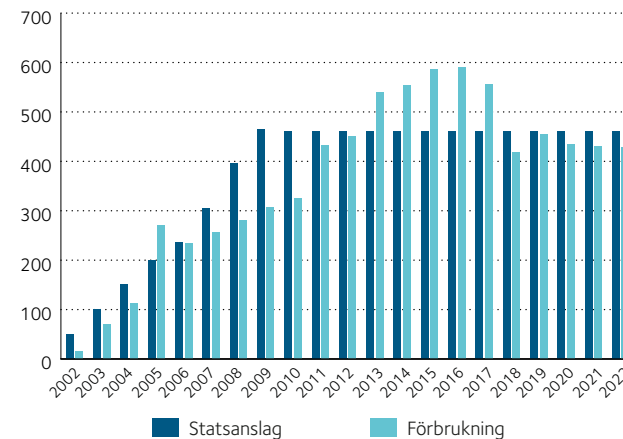
Kyrkostyrelsen beslutar om fördelning av kyrkoantikvarisk ersättning utifrån ramår och förbrukningen för ett ramår kan pågå under upp till tre år. För att mäta hur förbrukningen förhåller sig till ett visst års statsanslag återförs den därför till respektive ramanslag. Redovisning av förbrukningen per bokföringsår ger en bild av ett enskilt års genomförda projekt, men kan inte ställas i relation till vare sig kyrkostyrelsens fördelningsbeslut eller ett visst års statsanslag. Sett till förbrukning per ramår har Svenska kyrkan sedan 2002 sammantaget förbrukat 104 procent av erhållet statsan-

slag när ramår 2020 avslutades. För mer information se kapitel 1 och avsnittet Anslag, fördelning och rekvisering i balans. Sett till förbrukning per bokföringsår uppgår i stället förbrukningen till 98 procent vid utgången av bokföringsår 2022.

FIGUR 18. Statsanslag och förbrukade medel per ramår under perioden 2002–2020, miljoner kronor

FIGUR 19. Statsanslag och förbrukade medel per bokföringsår under perioden 2002–2022, miljoner kronor

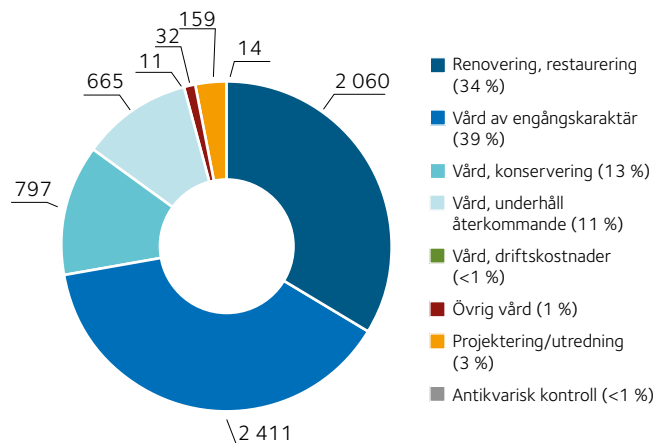

För perioden 2002–2022 har 6 391 miljoner kronor (mnkr) (83 procent) av den totalt förbrukade kyrkoantikvariska ersättningen fördelats till objektstypen kyrkobyggnader, 497 mnkr (6 procent) till kyrkliga inventarier, 443 mnkr (6 procent) till begravningsplatser och 121 mnkr (2 procent) till kyrkotomter. Övriga 287 mnkr (4 procent) har gått till övergripande planering och insatser som inkluderar flera objekt.

För samma period har 6 139 mnkr (79 procent) gått till åtgärdskategori vårdinsatser. Figur 20 visar fördelningen inom underkategorier till vårdinsatser under perioden. 2 411 mnkr (39 procent) har fördelats till den största underkategorin, vård av engångskaraktär. Underkategorin renovering/restaurering är näst störst med 2 060

mnkr (34 procent). Siffrorna kan komma att öka då den faktiska förbrukningen för perioden blir möjlig att sammanställa 2024.

FIGUR 20. Förbrukning av kyrkoantikvarisk ersättning under 2002–2022 inom åtgärdskategori vårdinsatser, miljoner kronor

Planering av vård och underhåll

Svenska kyrkans församlingar har genom bestämmelserna i 4 kap. kulturmiljölagen ett vård- och underhållsansvar för de kyrkliga kulturminnen de äger och förvaltar. Tusentals vård- och underhållsåtgärder genomförs av församlingar och pastorat varje år. Ramår 2022 har exempelvis 1 173 åtgärder beviljats ersättning över hela landet. Vård- och underhållsplanerna är verktyg för en långsiktig fastighetsförvaltning där nya vårdbehov identifieras och avklarade projekt läggs till handlingarna. Vård- och underhållsplanerna bidrar inte bara till kvalitetssäkring av genomförda åtgärder utan också till kostnadseffektivitet på längre sikt. De belyser också de kompetenser som behöver kopplas till åtgärden, tillstånd som behöver sökas och kulturvärden som ska värnas. De syftar till att förvalta det enskilda objektet utifrån dess individuella värden och förutsättningar och ger ingen möjlighet till överblick. Det finns stora variationer i vård- och underhållsplanerna, beroende bland annat på objektens egenart men också på hur arbetet med vård- och underhållsplanerna organiserats och vilka utförare som anlitas.

I vård- och underhållsplanerna ska församlingen eller pastoratet redovisa kommande behov för de kyrkliga kulturminnena. En revidering av planen ska enligt föreskriften ske minst vart tionde år. Stiften kan bidra till arbetet genom uppdraget om främjande och tillsyn över församlingens liv och förvaltning. Stiften har haft olika strategier för att få överblick över de framtida vård- och underhållsbehoven för sina respektive bestånd. Karlstad stift har till exempel en god bild av framtida behov för de flesta kyrkobyggnader genom att årligen uppdatera vård- och underhållsplanerna i ett stiftsgemensamt fastighetssystem. I Visby och Göteborgs stift pågår ett utvecklingsarbete för systematisk överblick

över framtida vård- och underhållsåtgärder och kostnader. I Luleå stift pågår en revidering av vård- och underhållsplanerna i form av ett stiftsövergripande projekt sedan 2022. I en förstudie studerades vård- och underhållsplaner i andra stift. Projektet pågår till 2025 och genomförs i samarbete med regionala museer och en antikvarisk konsult.

Kyrkobyggnadsregistret är Svenska kyrkans nationella register för kyrkor, kyrkotomter, begravningsplatser och därpå belägna byggnader. Registret är gemensamt för hela Svenska kyrkan och ger överblick över de kyrkliga kulturminnena. Det utgör ett centralt underlag för fördelningen av den kyrkoantikvariska ersättningen. Ur kyrkobyggnadsregistret tas också de uppgifter om kyrkornas tillgänglighet och eventuella förändringar i kyrkobyggnadsbeståndet som redovisas i Svenska kyrkans rapporter till regeringen.

Av Riksantikvarieämbetets föreskrifter om kyrkliga kulturminnen framgår att ägaren ska ansvara för att en vård- och underhållsplan finns för de kyrkobyggnader, kyrkotomter och begravningsplatser som avses i 4 kap. 3–4 och 13–14 §§ kulturmiljölagen. För att kunna beviljas kyrkoantikvarisk ersättning ställer Svenska kyrkan sedan 2006 kravet att åtgärden ingår i en vård- och underhållsplan som antagits av kyrkorådet och registrerats i Kyrkobyggnadsregistret. I april 2023 hade 95 procent av Svenska kyrkans skyddade kyrkobyggnader en vård- och underhållsplan registrerad i Kyrkobyggnadsregistret. Kyrkobyggnadsregistret är därmed ett väsentligt underlag i handläggningen av den kyrkoantikvariska ersättningen.

För begravningsplatserna är uppgifterna om vård- och underhållsplaner i Kyrkobyggnadsregistret inte tillräckligt kvalitetssäkrade för att kunna användas som ett rättvisande underlag. Svenska kyrkan bedömer att de flesta församlingar och pastorat har en antagen vård- och underhållsplan också för begravningsplatsen men de omfattar ibland såväl kyrkobyggnad som omgivande begravningsplats eller begravningsplatser, utan att detta särredovisats. Incitament saknas för särredovisning eftersom endast en mindre del av den kyrkoantikvariska ersättningen fördelas till begravningsplatser. För begravningsverksamheten gäller också helt andra juridiska och ekonomiska förutsättningar, vilket påverkar möjligheten att nyttja Kyrkobyggnadsregistret som underlag.

I nuläget har Svenska kyrkan ingen möjlighet till systematisk överblick eller sammanställning av vård- och underhållsbehoven för helheten av det kyrkliga kulturarvet. Svenska kyrkans förvaltning av kyrkliga kulturminnen och handläggningen av den kyrkoantikvariska ersättningen bygger på det lokala ansvar som församlingarna bär enligt kulturmiljölagen. Stiftets uppgift enligt kyrkoordningen är att främja och ha tillsyn över församlingens liv och förvaltningen. Möjligheten att identifiera antikvariska behov utöver de som resulterar i ansökningar om kyrkoantikvarisk ersättning är beroende av länsstyrelsernas myndighetsutövning och metodutveckling. Länsstyrelsernas myndighetsutövning när det

gäller kyrkliga kulturminnen avser förutom tillståndsprovning även tillsyn av efterlevnaden av kulturmiljölagen inom länet, inklusive vård- och underhållsansvaret enligt 4 kap. 2 § kulturmiljölagen. Riksantikvarieämbetet ansvarar för överinseende av kulturmiljöarbetet i landet.

KOMPETENS

Svenska kyrkan svarar enligt överenskommelsen för att ha tillgång till den kompetens som krävs för att förvalta de kyrkliga kulturminnena. Det innefattar både kompetens kring fördelning och handläggning av den kyrkoantikvariska ersättningen samt förvaltarcompetens.

Den kyrkoantikvariska ersättningen ska inte användas till att bedriva kyrklig verksamhet eller administration och den ska inte gå till allmän kompetensutveckling. Detta framgår i Svenska kyrkans villkor för den kyrkoantikvariska ersättningen och är närmare beskrivet i handboken. Här förtydligas att löpande tjänster inte är ersättningsberättigade. Inventeringar, konsultarbete, projektledning, kontroller och besiktningar kan däremot vara ersättningsberättigat oavsett var tjänsten organisatoriskt är belägen. Kostnaderna för arbetet ska då belasta det aktuella projektet.

Svenska kyrkan utvecklar sin organisation och sin kompetens för att bemöta de utmaningar som kan finnas för tillfoga komma: resurssvaga, lokala enheter. Problematiken har uppmärksammats av regeringen, som sammantaget ändå konstaterar att kompetensen tydligt stärkts genom att kyrkan utvecklat sin organisation för att bemöta detta. Stiftskanslierna har under perioden fortsatt stärkt sin kompetens i förvaltningsfrågor. Antalet årsarbetskrafter har i jämförelse med 2017 ökat, för att därefter ligga på en stabil nivå. Stiftens inrättande av samordnande förvaltarcompetenser och servicebyråer med uppdragstjänster bidrar till att stödja mindre och mer resurssvaga enheter att genomföra vård- och underhållsrelaterade projekt.

Den nya fördelningsmodellen har inneburit viss effektivisering av arbetet med kyrkoantikvarisk ersättning på den nationella nivån, vilket givit större utrymme för exempelvis beredningen av nationella kunskapsutvecklingsprojekt. Den nationella nivåns stöd till stift och församlingar i förvaltningsfrågor har under perioden inriktats på att genomföra och vägleda implementeringen av *Gemensamt ansvar*. Fastighetsregistret och lokalförvaltningsplanerna skapar överblick och bidrar till en mer effektiv och hållbar fastighets- och kulturarvsförvaltning i hela Svenska kyrkan.

Förvaltningskompetens i stift och församlingar

Svenska kyrkans förvaltningskompetens fortsätter att förändras och utvecklas för att möta de behov som finns inom organisationen. Stiftskanslierna och kyrkokansliet arbetar strategiskt för att stödja församlingarna och pastoraten till en hållbar förvaltning.

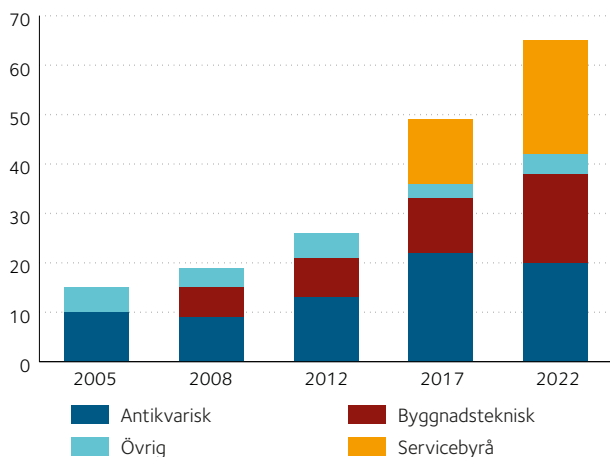
Den nedåtgående medlemsutvecklingen och de minskande intäkterna från kyrkoavgiften påverkar alla nivåer inom Svenska kyrkan. Samverkan och samordning är centralt för att kunna bedriva en kostnadseffektiv, kvalitativ och hållbar verksamhet och skapa förutsättningar för ett långsiktigt hållbart kyrkoliv där förvaltningen av kulturarvet är integrerad. Det kyrkliga kulturarvet är en viktig tillgång för Svenska kyrkan. Det är därför angeläget att kunskapen och förståelsen för kulturvärdenas innehåll och innebörd är väl förankrad hos Svenska kyrkans personal, både för att förvalta befintliga kulturvärden och att använda och utveckla dem till nytta för kyrka och samhälle.

Stiftens resurser för att stödja församlingarna i deras förvaltning har stärkts sedan senaste kontrollstationen, bland annat som en konsekvens av genomförandet av besluten i utredningen *Gemensamt ansvar*, se kapitel 3 och avsnittet Svenska kyrkans arbete sedan kontrollstationen 2019. Ett gemensamt fastighetsregister och lokalförvaltningsplaner i alla pastorat/församlingar har medfört förstärkningar på stiftet på både kort och lång sikt, framför allt genom att den byggnadstekniska kompetensen ökat. Stiftsbidraget innehåller från och med 2018 ett stöd till främjande av fastighetsförvaltningen på lokal nivå, eftersom beslutet om att hålla fastighetsregister och genomföra lokalförvaltningsplan är obligatoriska för trossamfundets samtliga enheter. Under 2018 betalades också ett extra bidrag ut till stiftet för att stärka förutsättningarna att färdigställa fastighetsregistret.

De årsarbetskrafter som läggs på stöd och främjande av förvaltning av kyrkliga kulturminnen har under de senaste fem åren legat på en tämligen stabil nivå bland stiftet. Nivån har under hela perioden legat högre än 2017, men variationer finns till följd av olika uppdrag, vilket också påverkats av besparingskrav på stiftskanslierna. Insamlingen av uppgifter om förvaltningskompetens har efter förra kontrollstationen standardiserats ytterligare vilket gjort stiftens svar mer likvärdiga och jämförbara, men de bygger fortsatt på bedömningar och uppskattningar. Arbetsuppgifterna är ibland svåra att definiera, då de varierar både i innehåll och över tid. Stiftens och kansliernas förutsättningar, strategier och arbetssätt varierar också, vilket komplicerar jämförelser ytterligare.

Personal med antikvarisk och byggnadsteknisk kompetens lägger störst andel tid på att stödja församlingarnas förvaltning av de kyrkliga kulturminnena. År 2022 var det cirka 50 personer som helt eller delvis arbetade med detta, till en sammanlagd omfattning av 38 årsarbetskrafter, se figur 21. Byggnadsteknisk kompetens innefattar i huvudsak ingenjörer, fastighetsförvaltare, fastighetsstrateger och fastighetssamordnare. De två senare yrkesgrupperna har blivit vanligare på stiftskanslierna till följd av arbetet med *Gemensamt ansvar*. Övriga kompetenser omfattar framför allt ekonomer och administratörer. Om dessa läggs till uppgår årsarbetstiden 2022 till nästan 42 årsarbetskrafter.

FIGUR 21. Årsarbetskrafter som arbetar med stöd till fastighets- och kulturarvsförvaltning på stiftskanslierna

Den administrativa och ekonomiska kompetens som knyts till förvaltningen rör i huvudsak handläggning av kyrkoantikvarisk ersättning. Enligt stiftens uppskattning har handläggningen under innevarande kontrollperiod omfattat mellan 30 och 37 procent av den totala nedlagda årsarbetstiden. Det nya IT-stödet för ansökan om kyrkoantikvarisk ersättning har inte märkbart ökat den sammanlagda tid stiftens lägger på administration och handläggning, även om de första åren krävt extra resurser i form av administrativt stöd. Variationer finns mellan stiftens. Under 2022 fanns i sju av stiftens en ekonomisk eller administrativ kompetens som delar av sin tid gav stöd för stiftsantikvariernas handläggning, medan tre stift i princip hade en ekonom på heltid.

Stiftens förutsättningar och strategier för att stärka regional och lokal förvaltningskompetens skiljer sig åt. Utöver den årsarbetstid som redovisas ovan erbjuder flera stift uppdragstjänster till församlingar via sina servicebyråer med både byggnadsteknisk och antikvarisk inriktning. När Göteborgs kyrkliga samfällighet upphörde vid årsskiftet 2017/2018 övergick flera anställda till stiftskansliets servicebyrå för att huvudsakligen arbeta med fastighetsstöd. I Västerås, Luleå och Härnösand har i stället fastighetssamordnare anställts av stiftens för att vara en resurs och stöd för församlingar och pastorat att driva och genomföra projekt. Fastighetssamordnarna är ofta utlokaliserade till en geografisk del av stiftet, exempelvis ett kontrakt, inom vilket de stödjer församlingarna. Fastighetssamordnarnas uppdrag är generellt bredare än att stödja och främja församlingarnas förvaltning av enbart de kyrkliga kulturminnena men eftersom arbetsuppgifterna varierar efter behovet är det svårt att särredovisa tiden.

Enligt kyrkoordningen ingår det i stiftens uppgifter att främja och ha tillsyn över förvaltningen i församlingar och pastorat. Biskopsvisitationerna föregås numera ofta av en förvaltningstillsyn som bland annat omfattar verksamhetsområdet fastigheter och kultur-

arv. Under pandemin påverkades stiftens förvaltningstillsyn påtagligt och fick ofta ställas in. Det gällde även de årliga fastighets- och kulturarvsdagarna som stiftens anordnar. I vissa fall genomfördes dessa dagar, liksom kurser och andra möten, digitalt under pandemin vilket fick effekten att fler personer kunde delta då det inte krävde någon resa. Kompetensutvecklingen har därför inte avstannat eller minskat på grund av pandemin utan nya arbetssätt har skapat andra möjligheter.

En mindre del av årsarbetstiden lägger stiftens i projekt finansierade med kyrkoantikvarisk ersättning. År 2022 var det totalt 8 procent. Flera stift har under perioden bedrivit projekt där församlingarnas inventarieförteckningar kvalitetssäkras och registreras i inventarieregistret Sacer med stöd av en konservator eller antikvarie. Projekten genomförs i samarbete med ansvariga inom församlingarna som därmed får bättre kunskap om inventarieförteckningarnas syfte och funktion, vilket ökar förutsättningar för ett varsamt omhändertagande av de kulturhistoriskt värdefulla inventarierna.

På samtliga stift finns numera handläggare inom miljö som bland annat arbetar med frågorna i det inomkyrkliga uppdraget Färdplan för klimatet. För att stödja stiftens främjandearbete i energifrågor har resurser till en nationell energisamordnare beviljats genom medel avsatta för att implementera färdplanen. Samordnarens roll är att underlätta och effektivisera främjandearbetet i energifrågor med ökad samordning och gemensamt arbete. Gruppen av handläggare bildade 2022 tillsammans teamet Energiforum i Svenska kyrkan med syftet att sprida och samla kunskap om energi.

Kompetensutveckling på Svenska kyrkans nationella nivå

Vid Svenska kyrkans nationella nivå finns enheterna för kulturarvsstöd och fastighetsstöd, som tillhandahåller övergripande stöd och samordning till stift och församlingar inom kulturarvs- och fastighetsområdet. Totalt är det elva heltidstjänster som arbetar med stöd till stift och församlingar i Sverige. Utöver detta finns på enheten för fastighetsstöd ytterligare fyra tjänster som svarar för lokalförsörjning och förvaltning av fastigheter och lokaler som ägs eller hyrs av Svenska kyrkans nationella nivå samt ger stöd i motsvarande frågor till Svenska kyrkan i utlandet.

Enheten för kulturarvsstöd bereder beslut om ramfördelning av kyrkoantikvarisk ersättning till stiftens och den nationella nivån, följer upp och utvecklar fördelningsmodellen, ger metodstöd till stift och församlingar samt främjar strategisk utveckling av det kyrkliga kulturarvet som en resurs för kyrka och samhälle. Ingen av tjänsterna bekostas av kyrkoantikvarisk ersättning. Den nya fördelningsmodellen har inneburit viss effektivisering av arbetet med kyrkoantikvarisk ersättning på den nationella nivån, vilket givit större utrymme för exempelvis beredningen av kunskapsutvecklingsprojekt och stöd i kulturarvsrelaterade frågor rörande begravningsplatser.

Enheten för fastighetsstöds primära uppgift har under perioden varit att verkställa kyrkomötets beslut 2016 om *Gemensamt ansvar*. Enheten har ansvarat för att dra upp riktlinjerna och ta fram handledningar, lathundar, utbildningsmaterial och utbildningar till stöd för stiftens och församlingarnas arbete med fastighetsregistret och för upprättandet av lokalförsörjningsplaner. För närvarande pågår arbetet med genomförandet av återstående delar av uppdraget, se avsnittet Svenska kyrkans fortsatta arbete.

SAMVERKAN

Överenskommelsen mellan staten och Svenska kyrkan reglerar i 4 § formerna för samverkan. Staten och Svenska kyrkan ska samarbeta och samverka i övergripande frågor som gäller de kyrkliga kulturvärdena och särskilda samrådsgrupper på regional och central nivå ska finnas. Samrådsgrupperna ska vara forum för kunskaps- och erfarenhetsutbyte och bestå av representanter för kulturmiljösektorn och Svenska kyrkan. Gruppernas sammansättning och närmare anvisningar för vilka uppgifter de bör ha framgår av prop. 1998/99:38 och Riksantikvarieämbetets redovisning av regeringsuppdrag Ku1999/2534/Ka. Diskussionerna i samrådsgrupperna ska vara av framåtsyftande karaktär och skapa förutsättningar för olika framtida samförstånds lösningar samt bidra till en ökad kunskap och förståelse för varandras organisationer och verksamhetsområden.

Fördelningen av den kyrkoantikvariska ersättningen ska enligt 4 kap. 16 § kulturmiljölagen ske efter samrådsförfarande med myndigheterna inom kulturmiljöområdet. Riksantikvarieämbetet och länsstyrelserna ska ges tillfälle att yttra sig över fördelningen i landet respektive inom länet.

Vid den förra kontrollstationen efterlystes såväl från länsstyrelsernas som Svenska kyrkans sida förtydliganden av de regionala samrådsgruppernas sammansättning och arbetssätt, utgående från den problematik som kan uppstå till följd av de regionala museernas konsultverksamhet. Regeringen framhöll i skrivelsen de regionala museernas viktiga roll som kunskapsinstitution i arbetet med det kyrkliga kulturarvet, men att det ändå var nödvändigt att utifrån givna ramar vidta åtgärder för att skapa ökad klarhet i samrådsgruppernas rollfördelning

Samrådsgrupper och konferenser

Samverkan mellan staten och Svenska kyrkan är en av hörnstenarna i överenskommelsen om den kyrkoantikvariska ersättningen. Den centrala och de regionala samrådsgrupperna utgör en förutsättning för arbetet och bidrar till större samsyn och förståelse för de roller och ansvar som parterna har. Samrådsgrupperna har fortsatt sitt kontinuerliga arbete enligt givna riktlinjer och bidrar till kunskaps- och erfarenhetsutbyte om de kyrkliga kulturvärdena. Av de protokoll som delas mellan samrådsgrupperna framgår att de är viktiga forum för diskussioner i angelägna bevarandefrågor, men också hur det kyrkliga kulturarvet kan användas och utvecklas utifrån dagens förutsättningar. Sådana principiella

och framåtsyftande diskussioner är en huvuduppgift för samrådsgrupperna.

Under den förra kontrollperioden vidtog den centrala samrådsgruppen förändringar i sin sammansättning och sina mötesformer samtidigt som en ny inriktning för arbetet fastställdes. Ett motsvarande arbete har under innevarande kontrollperiod skett i flera regionala grupper, inspirerade av de förtydliganden som lämnades i regeringskrivelsen 2019. Exempelvis har flera av de regionala samrådsgrupperna låtit upprätta en arbetsordning som förtydligar målen för arbetet, sammansättningen och ansvarsfördelningen i grupperna samt preciserar gemensamma aktiviteter, till exempel kulturarvsdagar eller andra arrangemang.

Arbetet i den centrala och de regionala samrådsgrupperna har under perioden fortsatt med i genomsnitt två till fyra möten per år. Den centrala samrådsgruppen följer kontinuerligt det regionala arbetet genom att som en stående punkt på dagordningen ta upp aktuella frågor från mötena i de regionala grupperna. Protokollen från den centrala samrådsgruppen tillgängliggörs också för de regionala grupperna, vilket kan berika arbetet mellan central och regional nivå. Det är tydligt att de frågor som varit uppe i den centrala samrådsgruppen speglas även i de regionala grupperna. Exempel på sådana övergripande frågor som varit aktuella under perioden är förändringarna av principerna för fördelning och handläggning av kyrkoantikvarisk ersättning från och med ramår 2021, Riksantikvarieämbetets arbete med föreskrifter till 4 kap. kulturmiljölagen, Svenska kyrkans arbete med lokalförsörjningsplanering samt information och diskussion om påverkan av pandemin. I flera av de regionala samrådsgrupperna har diskussioner förts om framtida utmaningar för vården och bevarandet av kyrkobyggnaderna, exempelvis utifrån mycket kostsamma åtgärder som tagit stora delar av beslutsramen för kyrkoantikvarisk ersättning i anspråk.

I de regionala samrådsgrupperna informerar parterna varandra om aktuell kunskapsutveckling relaterad till församlingarnas förvaltning av de kyrkliga kulturminnena. Under perioden har bland annat utrotningshotade arter av fladdermöss på kyrkvindar diskuterats, pågående arbete med insatskort i händelse av brand, kvalitetsssäkring av inventarieförteckningar, stöddokument till församlingarna för egenkontroll av textilier samt utbildningsfilmer angående hanteringen av metallföremål.

Den vart annat år återkommande kyrkliga kulturarvskonferensen är en viktig mötesplats för samrådsgrupperna. Arrangemanget har under perioden påverkats av pandemin. Den konferens som i maj 2020 var tänkt att anordnas i Skara stift fick ställas in. I stället erbjöds konferensen som ett digitalt event i maj 2021. En planeringsgrupp, bestående av representanter från Svenska kyrkans nationella nivå, värdstiftet, Riksantikvarieämbetet och den regionala kulturmiljövården anpassade det redan fastställda programmet till det nya formatet. Konferensen fokuserade på flexibla kyr-

korum och kyrkogårdar i en tid av förändring. Kulturminister Amanda Lind inledde konferensen. Föredrag och diskussioner behandlade olika perspektiv på hur kyrkorum och begravningsplatser kan användas och utvecklas som en hållbar resurs för samhälle och kyrka. Presentationer skedde i form av livesända föreläsningar, men också i form av förinspelade inslag. Delar av materialet gjordes allmänt tillgängligt via Skara stifts externa hemsida.

Nästa kyrkliga kulturarvskonferens äger rum i Uppsala 22–24 maj 2023. Den säkerhetspolitiska situationen har satt fokus på frågor om kulturarvets betydelse i det civila försvaret. Temat för konferensen är Kyrkligt kulturarv – beredskap och ett motståndskraftigt samhälle. Programmet sätter frågorna i en samhällelig kontext, belyser roller och ansvar för det kyrkliga kulturarvet i det civila försvaret, behovet av samverkan mellan olika aktörer, samt kyrkornas och den kyrkliga verksamhetens betydelse för samhällets motståndskraft.

Svenska kyrkans nationella nivå arrangerar varje höst ett samråd på handläggarnivå under medverkan av stiftet, Riksantikvarieämbetet och den regionala kulturmiljövården. Höstsamrådet samlar vanligen cirka 50–60 deltagare och innehåller presentationer och diskussioner i gemensamma, kyrkoantikvariska frågor. Hösten 2019 innehöll dagen bland annat en workshop om flexibla kyrkorum och hur församlingarnas behov av förändring kan förverkligas med utgångspunkt i parternas gemensamma uppdrag att bevara, använda och utveckla kulturarvet. Höstsamrådet 2020 genomfördes för första gången digitalt, huvuddelen som ett live-event, med inslag av interaktivitet. Antalet anmälda till dagen var rekordstort och översteg 110 personer. Temat för dagen var säkerhetsarbete, dels frågor om förebyggande av stöld, dels avseende brand och utrymningsvägar.

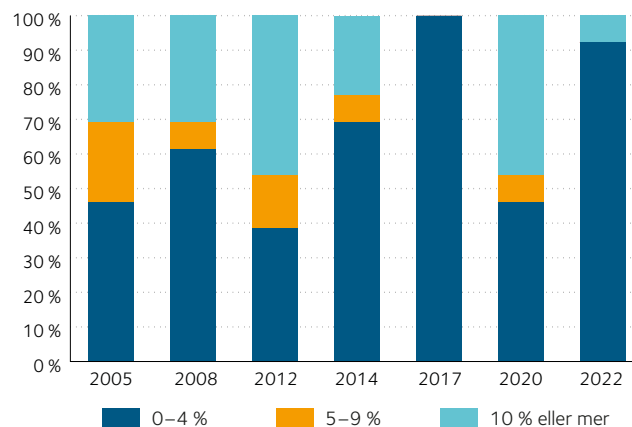
Det digitala formatet möjliggör att fler kan delta, men samtidigt är det tydligt att det inte fullt ut möter behovet av nätverkande och partssammansatta diskussioner. Med hänsyn till utvecklingen av pandemin sköts höstsamrådet 2021 upp till en tidpunkt då det var möjligt att bjuda in till ett fysiskt möte, vilket skulle dröja ända fram till efterföljande höst. Denna gång var temat lokalförsörjningsplanering. Med utgångspunkt från två exempel med sinsemellan olika förutsättningar och byggnadsinnehav diskuterades lokalförsörjningsplanernas möjliga betydelse för det kyrkoantikvariska arbetet. Dagen avslutades med information från Svenska kyrkan och berörda myndigheter om pågående arbete med beredskapsförberedelser samt utmärkning och undanförelse av kulturregndom.

Formella samråd i handlägningsprocessen

Svenska kyrkans regelverk för den kyrkoantikvariska ersättningen har under perioden genomgått en revidering med anledning av den nya fördelningsmodellen, se kapitel 3 och avsnittet Svenska kyrkans arbete sedan kontrollstationen 2019. Beslut om tilldelning av kyrkoantikvarisk ersättning sker genom beslut av kyrkostyrelsen och stiftsstyrelserna, efter formella samråd med Riksantikvarieämbetet och länsstyrelserna, som ska ges tillfälle att yttra sig över för-

delningen i landet respektive inom länet. Syftet med handboken är att tydliggöra förutsättningarna för fördelningen av ersättningen och öka samsynen mellan stiftet i handläggning och bedömning av ansökningar. I den reviderade handboken har ersättningsberättigade åtgärder tydligt knutits till respektive villkor och vissa riktvärden setts över. Handboken med rekommenderade procentsatser och riktvärden bidrar till en fortsatt god samsyn mellan stiftet och länsstyrelserna i bedömningen av ersättning till enskilda åtgärder, se figur 22.

FIGUR 22. Antal stift grupperade efter differenser i föreslagna ersättningsnivåer mellan stift och länsstyrelser, projekt med prioritet 1

Länsstyrelserna har ansvar för tillsyn och tillståndsprövning enligt kulturmiljölagen, medan stiftet ansvarar för beslut om fördelning av kyrkoantikvariska ersättning, två handlägningsprocesser som är ömsesidigt beroende av varandra. Regeringen understryker i regeringsskrivelsen från 2019 betydelsen av att länsstyrelserna ges möjligheter att besluta och yttra sig över adekvata och kompletta underlag. Svenska kyrkan bör arbeta för att församlingarna avsätter den tid som krävs för att först ansöka om tillstånd och därefter, när tillstånd beviljats, ansöka om kyrkoantikvarisk ersättning för de åtgärder som är ersättningsberättigade.

Svenska kyrkan har i sin översyn av villkoren skärpt skrivningarna i detta avseende. Församlingen ska ansöka om tillstånd i god tid innan processen att söka ersättning påbörjas. Enligt villkor 18 ska länsstyrelsens tillstånd föreligga vid ansökningstillfället och bifogas ansökan. I undantagsfall kan en kopia på tillståndsansökan godtas som underlag vid ansökan om ersättning. Om länsstyrelsens tillstånd krävs för ett projekt ska enligt villkor 20 c tillståndet vara beviljat innan stiftsstyrelsen beslutar om tilldelning av ersättningen.

Den nya fördelningsmodellen innebär att beslut tas av kyrkostyrelsen vart femte år och att fördelningen gäller för nästkommande femåriga fördelningsperiod. Kyrkostyrelsen beslutar om anslagens fördelning i två olika ramar, stiftsramen och den nationella ramen. Stiftsramens fördelning baseras på indikatorer och nyckeltal. Stifts-

styrelsens årliga beslut om fördelning sker utifrån församlingarnas och pastoratens ansökningar och, som tidigare, efter det att berörd länsstyrelse givits möjlighet att yttra sig över fördelningen i länet.

Då det gäller den nationella ramen gör den nya fördelningsmodellen och handlägningsprocessen det möjligt att till Riksantikvarieämbetet remittera ett förslag i enlighet med 4 kap. 16 § kulturmiljölagen, det vill säga utifrån fördelningen i landet. Remissunderlaget till Riksantikvarieämbetet inför kyrkostyrelsens beslut för ramåren 2021–2025 innehöll förslag på principer för fördelningen, val av indikatorer och nyckeltal, viktningen av dem och ett utfall för stiftens beslutsramar och den nationella beslutsramen, under förutsättning av statsanslaget förblir oförändrat. Den nationella ramen utgör en procent av anslaget och används uteslutande för kunskapsutvecklingsprojekt. Det formella samrådet om förslag till fördelning av nationella kunskapsutvecklingsprojekt sker fortsett genom en årlig remiss till Riksantikvarieämbetet.

Kunskapsutveckling i samverkan

Svenska kyrkan har under perioden förnyat arbetet med nationella kunskapsutvecklingsprojekt, se kapitel 1 och avsnittet om Nationellt program för kunskapsutveckling inom det kyrkliga kulturarvet. Avsikten är att skapa förutsättningar för en kunskapsutveckling i takt med tiden, större transparens i bedömningar av ansökningar samt att stimulera samverkan mellan Svenska kyrkan, den offentliga kulturmiljövården, universitet och högskolor.

Den nationella ramen är avsedd för nationella kunskapsutvecklingsprojekt och beslutades för fördelningsperioden 2021–2025 årligen uppgå till 4,6 miljoner kronor. En första utlysning av medel från den nationella ramen gjordes i november 2019 avseende ramår 2021. Därefter har årliga utlysningar gjorts för respektive ramår.

De övergripande målsättningarna för de nationella kunskapsutvecklingsprojekten framgår av *Villkor för kyrkoantikvarisk ersättning 2.0*, villkor 10. De nationella projektens inriktning, principerna för fördelning och precisering av beredningsprocessens olika delar framgår av *Nationellt program för kunskapsutveckling inom det kyrkliga kulturarvet*, som fastställdes av kyrkostyrelsen 2017. I programmet tydliggörs att de nationella kunskapsutvecklingsprojekten ska bidra till samverkan mellan flera parter som företräder olika organisationer och verksamheter, och att projektets resultat ska tillgängliggöras brett och utan vinstintresse. Alla styrande och stödjande dokument som Svenska kyrkan tagit fram för utlysning och beredning av nationella projekt finns tillgängliga via Svenska kyrkans externa hemsida. Här finns också en förteckning över pågående projekt som beviljats medel. För att bidra till ökad kunskap om möjligheterna att söka medel har informationsmöten anordnats riktade till Svenska kyrkan, offentliga och privata aktörer inom kulturmiljöområdet, forskningsstiftelser, universitet och högskolor.

Riksantikvarieämbetet har i enlighet med villkoren för kyrkoantikvarisk ersättning inkommit med yttranden över ett förslag till fördelning till nationella kunskapsutvecklingsprojekt, vilka legat

till grund för den slutliga beredningen inför kyrkostyrelsens beslut. Riksantikvarieämbetet har bedömt huvuddelen av projekten som angelägna, men inte alltid gjort samma prioriteringar. Avsteg från Riksantikvarieämbetets synpunkter framgår och motiveras i det slutliga beslutsunderlaget.

Samverkan i kunskapsutveckling mellan Svenska kyrkan och myndigheterna på kulturmiljöområdet, forskningsfinansierare, universitet och högskolor sker därutöver inom en rad olika sakområden av relevans för de kyrkliga kulturminnena. Svenska kyrkan deltar i det nätverk för stöld- och brandskyddsarbete som Riksantikvarieämbetet samordnar. Kommittén för kyrkoforskning, i vilken Svenska kyrkan ingår tillsammans med Riksantikvarieämbetet och Kungl. Vitterhetsakademien, initierade 2019 projektet Kyrkomusiken i Sverige, förlagt till Uppsala universitet. Svenska kyrkans nationella nivå bidrar till projektet såväl med kyrkoantikvarisk ersättning som med egna verksamhetsmedel. Kyrkomusiken är av stor vikt för immateriella och materiella kulturarv vilket motiverar att kyrkoantikvarisk ersättning kan stå för en delfinansiering av projektet. Projektet samfinansieras av Kungl. Vitterhetsakademien, Uppsala universitet, Riksantikvarieämbetet och fonder. Det pågår 2020–2023 och ska resultera i en översikt i två volymer över kyrkomusiken i Sverige genom tiderna. Fördjupningsavsnitt kommer att lyfta fram bland annat kyrkklockor, ringningsseder, orglar och musikaler, det vill säga handskrifter och tryck innehållande musik.

TILLGÄNGLIGHET

Enligt överenskommelsen ska Svenska kyrkan svara för att de kyrkliga kulturminnena är tillgängliga för var och en i samma utsträckning som år 2000 när överenskommelsen tecknades. För att mäta tillgängligheten i detta avseende använder Svenska kyrkan kvantitativa analyser av några indikatorer för tillgänglighet, dels sammankomster i och utanför egen verksamhet, dels kyrkornas öppethållande utöver sammankomsterna. Statistiken som presenteras kommer främst från uppgifter lämnade av församlingar från 2009 till 2022. Svarefrekvensen är mellan 86 till 92 procent, vilket gör att det statistiska underlaget varierar något från år till år och kan i vissa fall påverka utfallet, särskilt när svaren grupperas. Statistiken omfattar öppethållande och användning av de kyrkor som finns registrerade i Svenska kyrkans kyrkobyggnadsregister. I registret definieras en kyrka som en byggnad invigd för gudstjänst enligt kyrkoordningen, vilket innebär att cirka 3 400 kyrkor ingår i underlaget.

Uppgifter om digitalt tillgängliggörande av verksamheten har hämtats från Svenska kyrkans årliga enkäter till kyrkoherdar. Svenska kyrkan har även genomfört två undersökningar av allmänhetens syn på det kyrkliga kulturarvet, vilka på olika sätt belyser betydelsen av tillgänglighet. Svenska kyrkans årliga enkät till allmänheten genomfördes 2022 av Norstats panel med cirka 5 000 svarande. Novus utförde en enkät på beställning av Svenska kyrkan i mars 2023 och baseras på 1 500 webintervjuer riktade till en panel sammansatt för att vara representativ för allmänheten i Sverige.

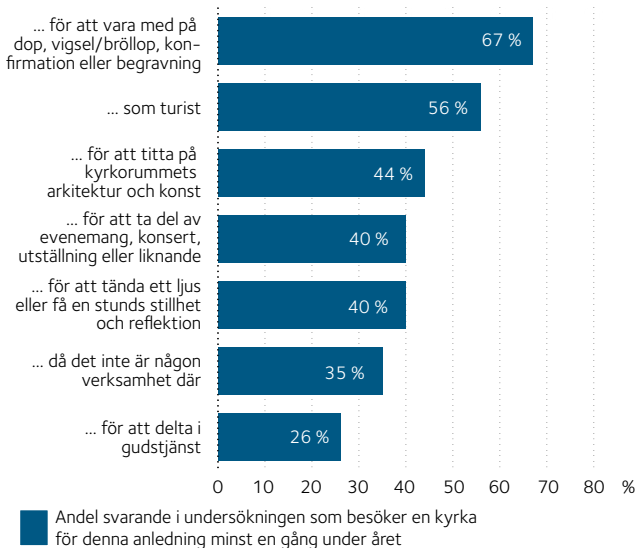
Pandemiåren 2020–2022 har ställt församlingarna inför utmaningar men också medfört utveckling av nya metoder för tillgängligheten till kyrkligt kulturarv. Variationerna i tillgänglighet under kontrollperioden har påverkats av pandemin, men genom att anpassa och ställa om har en god tillgänglighet till de kyrkliga kulturminnena kunna upprätthållas även i tider av kris, se kapitel 2 och avsnittet Social hållbarhet. Många församlingar arbetar fortsatt för att på olika sätt ta tillvara erfarenheterna från pandemiåren och att göra verksamhet och kyrkorum digitalt tillgängliga. Svenska kyrkan arbetar aktivt för att tillgängliggöra de kyrkliga kulturvärdena för olika målgrupper i och i samverkan med andra aktörer. Genom detta arbete skapas kunskaper och relevans för att fortsatt bevara, använda och utveckla kulturarvet.

Tillgänglighet genom användning

Svenska kyrkans olika verksamheter bedrivs i kulturhistoriskt värdefulla miljöer. Verksamheterna berikas av kulturmiljöerna, som i sin tur berikas av verksamheterna. Denna rapport redovisar tillgänglighet i form av besök i kyrkorummen. Verksamheten i sig, i form av gudstjänster och kyrkliga handlingar, är emellertid en väsentlig del av det kyrkliga kulturarvet och ger upplevelser samt mening till och förståelse för kyrkorummens användning och utformning. Aktuella enkätundersökningar visar att den vanligaste anledningen till att besöka ett kyrkorum är ta del av kyrkliga handlingar, det vill säga dop, vigsel, konfirmation eller begravning. Enligt Novus undersökning svarade 67 procent av de tillfrågade att de besöker en kyrka någon gång per år av denna anledning, se figur 23.

Årligen under perioden 2019–2022 har i genomsnitt totalt cirka 265 000 sammankomster skett i kyrkorna. Under 2022 genomförde församlingarna 66 000 visningar av kyrkorna och arrangerade cirka 8 400 konserter, vanligen genomförda i kyrkan.

FIGUR 23. Anledningar till att allmänheten besöker en kyrka

Kyrkobyggnadsstatistiken från 2022 visar att en stor majoritet av landets kyrkor (95 procent) huvudsakligen används till gudstjänster och andakter. Fem procent av kyrkorna används huvudsakligen till så kallade kyrkliga handlingar. En procent har hög besöksfrekvens som sevärd och kulturhistoriskt intressanta kyrkor och används i mindre utsträckning för det dagliga församlingsarbetet. En procent av kyrkorna används huvudsakligen för konserter, utställningar och andra evenemang. De huvudsakliga användningsområdena utesluter inte annan verksamhet. De organiserade verksamheterna i kyrkorna består förutom gudstjänster och kyrkliga handlingar av en mängd olika aktiviteter. Figur 24 visar aktiviteter i kyrkorna utöver gudstjänster och kyrkliga handlingar, och hur stor andel av kyrkorna i vilka dessa verksamheter sker.

FIGUR 24. Kyrkornas användning utöver gudstjänst och kyrklig handling 2022

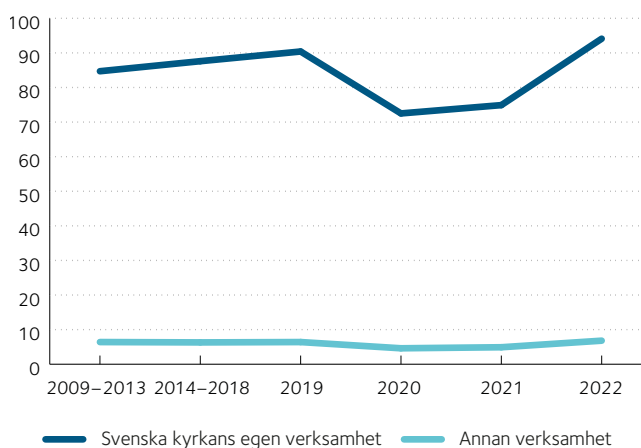

Svenska kyrkan följer årligen upp antalet sammankomster i kyrkorna fördelade på egen verksamhet och andra sammankomster utanför den egna verksamheten. Annan verksamhet kan exempelvis vara konserter eller liknande evenemang anordnade av annan arrangör än Svenska kyrkan. Figur 25 visar antal sammankomster som skett i kyrkorna under perioden 2019–2022 i jämförelse med det genomsnittliga antalet sammankomster under tidigare kontrollperioder.

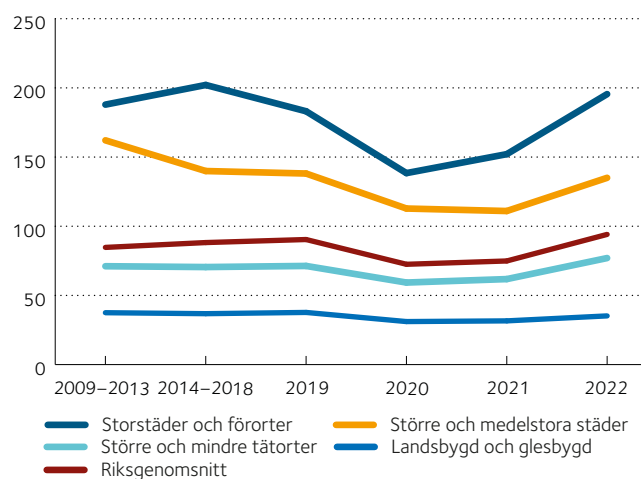
Sammankomster i egen verksamhet utgörs av gudstjänster, kyrkliga handlingar och andra verksamhetsrelaterade sammankomster som Svenska kyrkan ansvarar för. De begränsade möjligheterna för församlingarna att bedriva verksamhet i kyrkorummen under främst 2020 och 2021 återspeglas i den statistik som samlats in från

församlingarna. I jämförelse med 2019 års medelvärde på 90 kyrkliga sammankomster sjönk antalet 2021 till i genomsnitt 75 per kyrka. När restriktionerna för antal deltagare per sammankomst och krav på avstånd mellan sällskap upphörde under 2022, började församlingarna åter starta upp ordinarie verksamhet. Kyrkobyggnadsstatistiken för år 2022 visar värdet 96 sammankomster i Svenska kyrkans egen verksamhet, en signifikant ökning jämfört med både pandemiåren 2020 och 2021 men även en liten ökning jämfört med tiden innan pandemin. Andelen kyrkor utan några sammankomster alls ökade under pandemiåren 2020 och 2021 för att under 2022 minska till samma nivå som innan pandemin, se redovisning i bilaga 3:1.

FIGUR 25. Förändring genomsnittligt antal sammankomster per kyrka

FIGUR 26. Förändring antal sammankomster i egen verksamhet grupperat efter tätortstyp

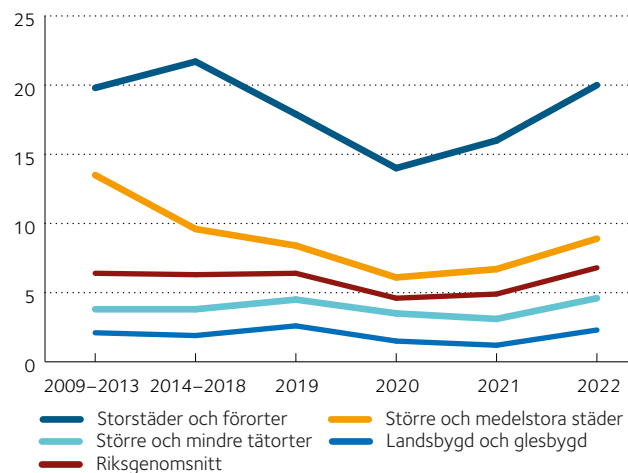
Antalet sammankomster per kyrka varierar stort mellan olika tätortstyper. Det gäller såväl sammankomster i Svenska kyrkans egen

verksamhet som andra sammankomster i kyrkorna. Det genomsnittliga antalet sammankomster i egen verksamhet i storstäder under 2019 var cirka 266 per kyrka medan det på landsbygd var 35 per kyrka. Dock är det statistiska underlaget för storstadskyrkorna litet jämfört med andra tätortstyper och skillnader i antal enkät-svar från år till år kan ge stor påverkan på statistiken. För att få större grupper och minska den statistiska osäkerheten har storstäder och förorter grupperats tillsammans, de stora och medelstora städerna, de större och mindre tätorterna respektive landsbygd och glesbygd. Figur 26 visar förändringen under kontrollperioden 2019 till 2022 av antal sammankomster grupperade efter de sammanlagda tätortstyperna jämfört med medelvärdena för tidigare kontrollperioder. Av bilaga 3 framgår de principer som Statistiska centralbyrån tillämpar för tätortsindelningen.

Nedgången i antal sammankomster under pandemiåren är större för de kyrkor som ligger i tätortsgrupperingar, som tidigare hade det största antalet sammankomster per kyrka. Generellt kan dock konstateras att kyrkor i samtliga tätortsgrupperingar under 2022 återgått till de nivåer som gällde före pandemin.

Statistiken för de sammankomster som skett i kyrkorummen då de upplåtits till annan arrangör än Svenska kyrkan visar samma trend som för sammankomsterna i Svenska kyrkans egen verksamhet. Figur 27 visar förändringen under perioden samt hur stor spridningen är för hur många sammankomster som sker i kyrkorna i relation till tätortstyp.

FIGUR 27. Förändring antal sammankomster i annan verksamhet grupperat efter tätortstyp

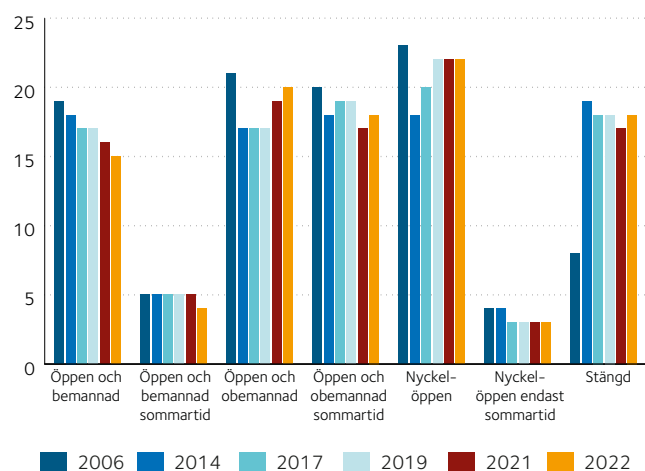
Jämfört med tidigare kontrollperiod är det under 2022 något färre kyrkor som inte redovisat några sammankomster alls i annans regi. Det har skett en procentenhets minskning jämfört med det genomsnittliga värdet för perioden 2014–2018 på 57 procent, se bilaga 3:2.

Öppethållande för spontanbesök

Den organiserade verksamheten i kyrkorna är tillfällen då kulturmiljöerna görs tillgängliga för besökare, men utöver detta hålls kyrkorna även öppna för spontanbesök. Två vanliga orsaker till sådana besök är turism samt för att titta på kyrkorummets arkitektur och konst. Enligt Novus intervjuundersökning svarade 56 procent respektive 44 procent att de någon gång per år besökte en kyrka av denna anledning, se figur 23.

Eftersom kyrkorummen till stor del hålls öppna utan bemanning och det inte tas entréavgifter för enskilda besök är det svårt att samla in och redovisa relevant statistik. Det finns viss besöksstatistik för domkyrkor och andra större kyrkor, men det är inte möjligt att utifrån denna dra slutsatser för hela kyrkobeståndet. Svenska kyrkan samlar in uppgifter om på vilket sätt kyrkorummen hållits öppna samt hur ofta rummen varit möjliga att besöka med hjälp av termerna öppethållande samt öppetdag. Dessa mått på kyrkornas tillgänglighet för besök utöver gudstjänster och kyrkliga handlingar samlas in regelbundet och redovisas i de årliga rapporter som Svenska kyrkan lämnar till regeringen. Figur 28 illustrerar utvecklingen av på vilket sätt kyrkorna hållits öppna under perioden 2006 till 2022.

FIGUR 28. Förändring av kyrkornas öppethållande utöver gudstjänster och kyrkliga handlingar

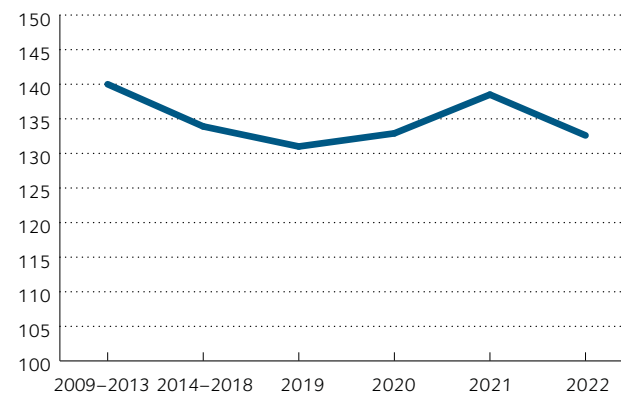

Andelen kyrkor som dagligen är öppna och bemannade har en svagt nedåtgående trend sedan 2006. Under pandemiåret 2021 märktes en ökad andel kyrkor som hölls öppna och obemannade. En stor del av kyrkorna är så kallat nyckelöppna, det vill säga kyrkan är låst då det inte pågår organiserad verksamhet, men det finns möjlighet att kontakta en person som läser upp kyrkan för besök. Under perioden 2019–2022 har andelen kyrkor som är nyckelöppna ökat med två procentenheter till 22 procent av beståndet. I övrigt har det inte skett några signifikanta förändringar i hur öppethållandet skett under den senaste kontrollperioden.

Ett annat sätt att mäta och redovisa öppethållandet är statistik för de dagar då kyrkan varit öppen för besök utöver gudstjänster och kyrkliga handlingar. En öppetdag definieras som kyrka öppen mer än fem timmar per dag utöver gudstjänster och kyrkliga handlingar. Det kan tyckas att det är ett högt krav på öppethållande att en kyrka ska definieras som öppen endast utöver den verksamhet som är kyrkornas huvudsakliga användningsområde. Är kyrkan öppen och tillgänglig tre timmar per dag har det ju ändå varit möjligt att besöka den. Statistiken för öppethållandet bör därför ses som ett komplement till allt det övriga öppethållande av kyrkorna som Svenska kyrkan erbjuder allmänheten genom de verksamheter som frekvent sker i kyrkorna.

Figur 29 redovisar utvecklingen av det genomsnittliga antalet öppetdagar per kyrka under kontrollperioden 2019–2022 och kan jämföras med motsvarande medelvärde från tidigare kontrollperioder.

FIGUR 29. Förändring antal öppetdagar per kyrka under kontrollperiod 2019–2022

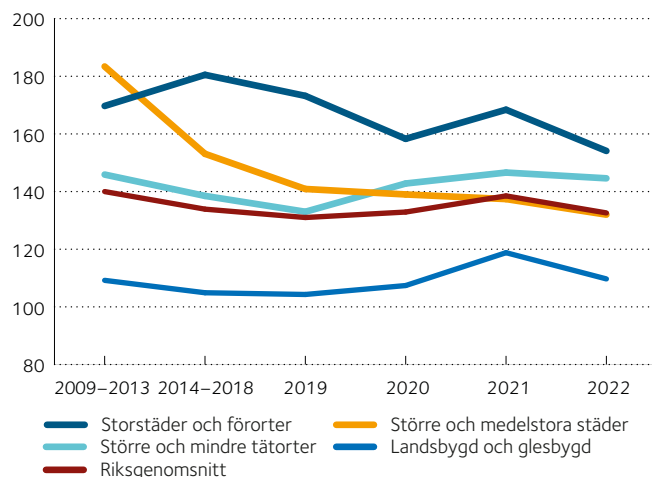
Resultatet visar att kyrkorna under pandemiåren, i större utsträckning än tidigare år, hållits öppna för allmänheten. Detta kan tolkas som ett sätt att tillgängliggöra kyrkorummet i en tid då ordinarie verksamhet fick ställa in eller söka nya former på grund av samhällets restriktioner. När den ordinarie verksamheten i kyrkorna under 2022 startade upp igen minskade öppethållandet något men inte helt till de nivåer som gällde innan pandemiåren.

Detta gäller som genomsnitt för alla kyrkor i landet. En analys av utvecklingen för antal öppetdagar för kyrkor uppdelade per tätortsgruppering visar under perioden 2019 till 2022 minskade skillnader i antal öppetdagar mellan de olika tätortsgrupperingarna jämfört med tidigare kontrollperioder. Figur 30 visar utvecklingen per tätortstyp under perioden 2019 till 2022 och för jämförelse medelvärdet från de förra kontrollperioderna.

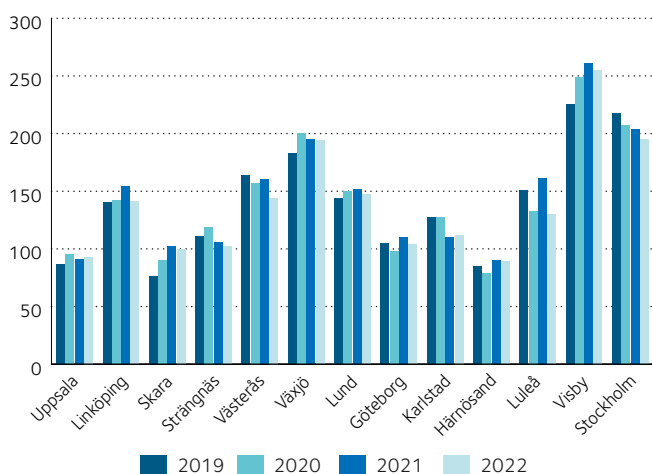
De flesta kyrkorna ligger i lands- och glesbygd. Under 2022 hade dessa kyrkor nära 110 öppetdagar per kyrka, vilket är något fler än kontrollperioden 2009–2013 då medelvärdet låg på 109 öppetdagar. Samtliga tätortsgrupperingar följer i stort sett samma

trend, med ökat öppethållande under pandemiåren 2020 och 2021. De större och medelstora städerna står för den största förändringen då antalet öppettid dagar minskade stort under perioden 2014–2018. Under perioden 2019 till 2022 har antalet öppettid dagar för denna grupp minskat ytterligare från 141 till 132 öppettid dagar per kyrka. Riksgenomsnittet uppvisar dock en plan och stabil kurva över tid.

FIGUR 30. Förändring kyrkornas antal öppettid dagar grupperat efter tätortstyp

FIGUR 31. Förändring kyrkornas genomsnittliga antal öppettid dagar grupperat per stift

Under pandemiåren kunde märkas regionala skillnader i det ökade öppethållandet av kyrkorna, se figur 31. Visby stift, som redan innan pandemin hade en högre öppethållandegrad än andra stift, visar en tydlig ökning under 2020 och 2021. Även under 2022 redovisar Visby högst antal öppettid dagar av alla stift. Stockholms stift, med generellt högt antal öppettid dagar per kyrka, visar en motsatt utveckling.

I rapporten *Mötesplatser i tiden* som lämnades av Svenska kyrkan inför kontrollstation 2019 uppmärksammades förändringen av andelen kyrkor som hållits öppna mindre än fem timmar per dag eller inte alls under perioden 2009–2013. Bilaga 3 tabell 3:3 visar förändringen i andel öppettid dagar per kyrka grupperade i intervall. Tabellen visar att andelen kyrkor som hållits öppna mindre än fem timmar per dag eller inte varit öppna alls under 2021 och 2022 sjunkit till 18 procent från att ha varit 19 procent under de senaste två kontrollperioderna.

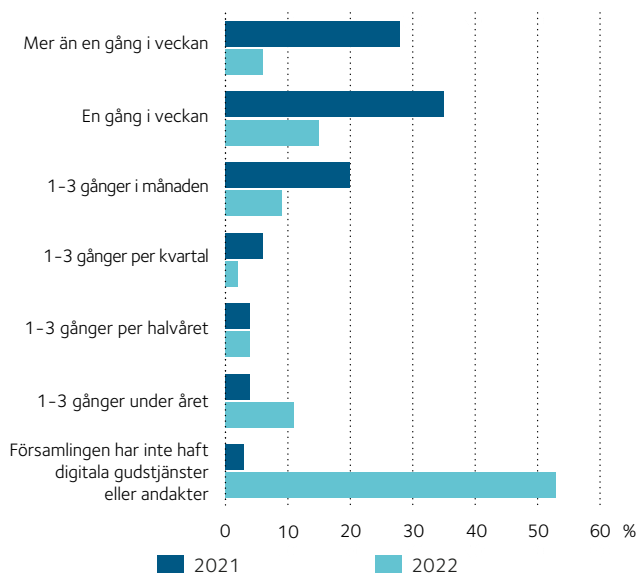
Digitalt tillgängliggörande av kyrkorumen

Församlingarna har under pandemiåren genomfört en snabb omställning till alternativa lösningar för att kunna upprätthålla verksamheten i en tid då behovet av gemenskap varit stort, se kapitel 2 och avsnittet Social hållbarhet. Anpassningarna har ibland skett med stöd av digitala medier, ibland genom att nyttja stora, glesbefolkade lokaler, eller genom att förlägga verksamheten utomhus. Nästan åtta av tio församlingar uppger att de "ställde om" verksamheter med anledning av pandemin. Det var vanligare att församlingar i större städer och förorter ställde om till digital verksamhet, jämfört med församlingar på landsbygden. I många landsbygdsförsamlingar valde man ofta att i stället anpassa den vanliga verksamheten utifrån gällande restriktioner. Det är framför allt gudstjänster, andakter och bön som församlingarna tillgängliggjort i digital form. De plattformar som användes 2021 för att publicera digitala gudstjänster eller andakter var främst Facebook, 91 procent, samt Youtube 74 procent, och Instagram 32 procent. Dessa digitala verksamheter är inte inkluderade i redovisningen av organiserad verksamhet och sammankomster i kyrkorumen.

Omställningen till digitala verksamheter under pandemiåren skedde snabbt. Endast drygt en av tio församlingar hade innan mars 2020 någon gång haft en digital gudstjänst eller andakt. Vid 2021 års utgång svarade 97 procent av de tillfrågade kyrkoherdarna att de någon gång anordnat digitala gudstjänster eller andakter. Enkätundersökningen till kyrkoherdarna gällande 2022 års verksamhet ger en inblick i vilken mån digitaliseringen påverkat kyrkans verksamhet efter pandemirestriktionerna upphört. Figur 32 redovisar frekvensen av digitala former för gudstjänstlivet pandemiåret 2021 och efter det att restriktionerna togs bort 2022.

Diagrammet visar att digitala former av gudstjänster och andakter fortsatt. Inte i samma omfattning som under 2021, men det digitala arbetssättet finns ändå kvar som ett väsentligt inslag i den ordinarie verksamheten. Ungefär hälften av de tillfrågade kyrkoherdarna svarar att församlingarna under det kommande året 2023 troligtvis eller helt säkert kommer att arbeta med digitala gudstjänster. De plattformar som kyrkoherdarna anger för sin digitala närvaro 2022 är framför allt Facebook 97 procent, Teams/Zoom 68 procent, Instagram 63 procent, Youtube 38 procent.

Figur 32. Jämförelse andel församlingar som erbjudit digitala former för gudstjänst- och andaktslivet 2021 och 2022

I Svenska kyrkans rapport *Kyrka i digitala rum, ett aktionsforskningsprojekt om församlingarnas liv online i Svenska kyrkan*, utforskas frågor som väckts av den snabba digitala omställningen av församlingarnas liv och vad det innebär teologiskt att vara kyrka och församling i digitala rum. Rapporten fångar upp några församlingarnas erfarenheter av digital verksamhet och ger svar på hur det digitala rummet kan bli ett komplement till kyrkorumen. Det fram-

går tydligt i rapporten att framtiden inte primärt handlar om ifall församlingen ska vara närvarande i digitala rum eller inte – det handlar snarare om hur.

Tillgänglighet genom kunskap

Idag är det viktigt att se och främja en vidare förståelse av begreppet tillgänglighet. Vid sidan av den fysiska tillgången till kyrkorumen handlar tillgänglighet till det kyrkliga kulturarvet också om kunskaper och upplevelser som kan fås på andra sätt och genom andra medier. Den kunskapsutveckling som sker på stiftsnivå och genom nationella projekt resulterar ofta i traditionella rapporter och böcker, men tillgängliggörs också på andra sätt. Denna typ av tillgängliggörande projekt kan finansieras delvis av kyrkoantikvarisk ersättning, men sker också till stor del inom Svenska kyrkans övriga verksamhet.

Växjö stifts inventering av församlingarnas kulturhistoriskt värdefulla inventarier av metall avslutades med utgivningen av boken *Metaller i helig tjänst* hösten 2020. I Västerås stift avslutades samma år en inventering av stiftets 250 orglar. De har undersökts, dokumenterats och fotograferats för att öka kunskapen om instrumentens kulturhistoriska, konstnärliga, musikaliska och hantverksmässiga värden. Inventeringen har också omfattat tekniskt utförande, disposition, skador och underhållsbehov. Inventeringsarbetet har genomförts av Föreningen för Göteborgs internationella orgelakademi FGIOA och resultaten tillgängliggörs nu för forskning i Göteborgs universitets orgeldatabas. Varje församling får en rapport att använda i sin vård- och underhållsplanering och en publik version av inventeringen utarbetas för stiftets hemsida.

Under pandemin genomfördes en snabb digital omställning för att fortsatt kunna erbjuda gudstjänster och konserter. Även arbetet med kulturavsfrågorna underlättades av möjlighet till digitala möten. FOTO: JOHANNES FRANDBEN/IKON

Längs norrlandskusten har fiskenäringen gett många avtryck i landskapet i form av bebyggelsemiljöer uppbyggda kring fisket. En viktig del i dessa miljöer är fiskarkapellen. Kulturhistorien kring dessa miljöer och byggnader har undersökts i två projekt i Uppsala och Härnösand stift, genomförda av Hälsinglands museum och Länsmuseumet Gävleborg. Studierna resulterade 2016 i en bok om fiskarkapellen i Gästrikland och Hälsingland och 2021 har motsvarande översikt publicerats om *Fiskarkapell i Medelpad och Ångermanland*.

Ett stort allmänt intresse finns för kyrkomusiken. Musikdokumentären Orgeln – musikaliska strövtåg premiärvisades i SVT den 5 september 2020, som introduktion till en kulturkväll med orgeln som tema. Det en timmes långa programmet följer orgelns och orgelmusikens betydelse i historia och nutid och som uttryck för både immateriella och materiella kulturarv. Programmet fanns åtkomligt via SVT Play fram till den mars 2021 och är därefter tillgängligt via Vimeo.

Svenska kyrkans nationella nivå och ett flertal församlingar bidrog 2019 till den välbesökta utställningen Se på mattorna – det är jag, som ägnades Märta Måås-Fjätterströms betydelse och produktion. Initiativet till utställningen togs av H.M. Konungen med anledning av hundraårsjubileet sedan konstnären startade sin textilverkstad i Båstad. Hon var en viktig föregångare och förnyare inom textilkonsten och har haft stor betydelse för utvecklingen av de kyrkliga textilierna. Utställningen pågick på Kungliga slottet i Stockholm fram till sommaren 2020 och visade textilier som hon skapat för kungafamiljen, offentliga institutioner, privatpersoner och Svenska kyrkan.

Att upptäcka och lära av kyrkorummets gestaltning, symbolspråk och funktion ger förståelse av och mening till det kyrkliga kulturarvet för alla åldrar. Växjö stift bedriver sommaren 2023 projektet Symboljakten för att uppmuntra till besök i kyrkorna och väcka nyfikenhet om vad det man ser vill förmedla. De kyrkor som ingår i symboljakten är märkta med ett särskilt sigill så att besökaren lätt kan se vilka kyrkor som deltar. I kyrkorna finns också samlarsymboler som man kan samla i en lädersnodd/armband. Till symboljakten finns också målarhäften med föremål från våra kyrkor. En särskild broschyr har tagits fram av stiftskansliet, där kyrkorna i projektet presenteras. Kyrkorna i projektet är öppna för besök under sommarmånaderna, oavsett om där pågår aktiviteter eller inte.

Kyrkguiden är Svenska kyrkans app för att hitta till kyrkorna och det kyrkliga kulturarvet. Med appen kan användaren lätt hitta en närliggande kyrka och klicka sig vidare för att läsa mer om byggnad, församling och aktiviteter. Under 2022 påbörjades ett arbete med att anpassa Kyrkguiden så att den lever upp till lagen om digital tillgänglighet. Det handlar bland annat om att se över läsbarhet, kontraster och storleken på klickbara ytor. I appen finns möjlighet att registrera sig som användare. Totalt är det 7 921 personer som har gjort det. Under 2022 har appen laddats ner 16 619 gånger och den har haft omkring 11 000 aktiva användare per månad, en ökning med 18 procent på årsbasis.

Svenska kyrkans Instagramkontot @kulturarvet överskred under 2022 mer än 12 800 följare, en fördubbling i jämförelse med 2019. Genom Instagramkontot berättar Svenska kyrkan i ord, bild och film om intressanta detaljer och företeelser ur vårt gemensamma kulturarv. Målet är att fler ska få större kunskap om det kyrkliga kulturarvet och förstå vikten av att det bevaras, används och utvecklas. Det som uppskattas mest av följarna är vackra bilder på kyrkor med en lång historia och intressanta berättelser. Engagemangsgraden har i genomsnitt legat på 8,3 procent, och bland män är kontot Svenska kyrkans populäraste sociala mediekanal.

Frågor som rör det kyrkliga kulturarvet kommuniceras även till anställda och förtroendevalda i Svenska kyrkan. Genom bland annat det digitala nyhetsbrevet Fastigheter och kulturarv erbjuds möjlighet att ta del av det omfattande och breda arbetet som handlar om vård och underhåll av kyrkobyggnaderna. Nyhetsbrevet utkommer årligen med cirka åtta nummer och har under 2022 haft drygt 2 100 prenumeranter. I oktober 2022 lanserades Svenska kyrkans nya intranätlösning i Microsoft 365. En del i detta är Kor-net, en gemensam plattform för inomkyrklig kommunikation där Fastigheter och kulturarv har ett eget område. Här hittar medarbetare nyheter, fördjupning, vägledning, tips och råd för att på ett bra sätt kunna arbeta med Svenska kyrkans fastighets- och kulturarvsfrågor. Här finns också möjlighet till dialog och nätverkande.

SVENSKA KYRKANS FORTSATTA ARBETE

Uppföljning och utveckling av fördelningsmodellen

Den kyrkoantikvariska ersättningen är en viktig förutsättning för förvaltningen av de kyrkliga kulturminnena. Svenska kyrkan arbetar kontinuerligt med att utveckla handläggning och verktyg för uppföljning så att den kyrkoantikvariska ersättningen används för rätt saker och på ett likartat sätt över landet. Som framgått har Svenska kyrkan under innevarande kontrollperiod vidtagit ett flertal åtgärder som syftar till att förtydliga rollerna i handläggningen, effektivisera fördelningen och göra stödet mer förutsägbart för stift och församlingar, se kapitel 3 och avsnittet Svenska kyrkans arbete sedan kontrollstationen 2019. Här framgår också nyckeltalen för fördelningen av stiftsramar och viktningen av dem. Som framgår av underlaget för kyrkostyrelsens beslut var valet av indikator C.1 inte optimal, men det enda som då framstod som möjligt. Av detta underlag framgår vidare att en övergång från indikator C.1, baserad på den historiska fördelningen, till en möjlig indikator C.2, som i stället ger ett mått på det framtida vård- och underhållsbehovet, bör ske så snart som möjligt.

Betydelsen av att Svenska kyrkan utarbetar metoder och rutiner för att få bättre överblick över vårdbehovet har belysts vid tidigare kontrollstationer. Enligt regeringens bedömning i skrivelsen från 2019 bör den nya fördelningsmodellen, vård- och underhållsplanerna och lokalförsörjningsplanerna på sikt skapa förutsättningar för en sådan utveckling. Eventuellt, bedömer regeringen, kan det behövas ytterligare insatser för att säkra att samtliga vårdbehov

identifieras och att ett enhetligt tillvägagångssätt används. Svenska kyrkans nationella nivå bör enligt regeringen ha en viktig roll att vid behov initiera och hålla samman sådana insatser.

Svenska kyrkans nationella nivå har tillsammans med stiftens utvecklat nya former för taktiskt och operativ samverkan i frågor som är gemensamma för hela Svenska kyrkan, däribland inom fastighets- och kulturarvsområdet. Inom ramen för detta arbete skickades 2020 en enkät till samtliga stift, angående församlingarnas vård- och underhållsplaner. Stiftens ombads bedöma huruvida församlingarna har vård- och underhållsplaner med planerat vård och underhåll för den närmaste femårsperioden och om de innehåller en kostnadsuppskattning av åtgärderna. Om inte, ombads stiftens bedöma hur arbetskrävande det skulle vara att uppnå ett sådant mål och hur lång tid en sådan omställning av arbetet skulle ta.

Resultatet av enkäten kan sammanfattas på följande sätt. Endast en mindre andel av stiftens uppger att flertalet av enheterna idag har en vårdplan med inplanerade underhållsåtgärder minst fem år framåt. Vård- och underhållsplaneringen styrs av Riksantikvarieämbetets föreskriftskrav om uppdatering minst vart tionde år. I och med att församlingarnas vård- och underhållsplanering befinner sig i olika faser, så finns inte i nuläget förutsättningar för ett helt uppdaterat underlag för hela stift på femårsbasis. Huruvida kostnadsberäkningar för planerade åtgärder finns är ojämnt och, om de finns, hanteras de vanligen i församlingens budgetprocess eller i digitala fastighetssystem. Karlstad stift har genom ett långsiktigt arbete idag en god bild av framtida kostnader för flertalet kyrkobyggnader och andra fastigheter, bland annat genom att vård- och underhållsplanerna årligen uppdateras i ett fastighetssystem som stiftet förvaltar. Ett utvecklingsarbete för att systematisera möjligheten att få överblick över framtida kostnader för vård- och underhållsåtgärder pågår för närvarande i andra stift. Flertalet stift betonar vikten av att församlingarna ansvarar för eventuella kostnadsberäkningar, samtidigt som det i många fall kommer att kräva stöd från stiftet och/eller konsulter.

De skilda förutsättningarna, avsaknaden av gemensamma riktlinjer för att bedöma kostnader och behovet av ett gemensamt systemstöd gör att flertalet stift bedömer det som orealistiskt att införa faktor C.2 i beräkningen av stiftsramar inför nästa fördelningsperiod. Ett mer långsiktigt och systematiskt arbete bör snarare ta sikte på nästkommande fördelningsperiod (2031–2035). För att utfallet ska vara användbart behöver ambitionsnivån vara rimlig, kostnadsbedömningarna ensas och digitala verktyg utvecklas. Ett arbete med denna inriktning planeras inom ramen för taktisk och operativ samverkan mellan Svenska kyrkans nationella nivå och stiftens. Att likformigt bedöma vård- och underhållsbehoven som grund för stiftens beslutsramar är emellertid en både ambitiös och komplex uppgift.

Gemensamt ansvar

Kyrkomötets beslut om *Gemensamt ansvar* innefattar flera delar, varav flera redan färdigställs, se kapitel 3 och avsnittet Svenska

kyrkans arbete sedan kontrollstationen 2019. Arbetet pågår under 2023 med en handledning i fastighetsägande och fastighetsförvaltning som planeras tillgängliggöras via Svenska kyrkans intranät. Syftet är att den ska stödja arbetet med fastigheter genom att vara praktisk och anpassad till förtroendevalda, verksamhets- och fastighetsansvariga inom församlingar och pastorat. Handledningen ska utgå från perspektiven att äga, förvalta och använda fastigheter. För delar av förvaltningen inom Svenska kyrkan finns viktiga kulturarvsperspektiv vilket särskilt beaktas vid utformningen av handledningen. Ett annat återstående uppdrag har samma målgrupper och handlar om att i samverkan med stiftens erbjuda kompetensutveckling och erfarenhetsutbyte i frågor rörande fastighetsförvaltning. Enligt en genomförd förstudie finns en risk för kommande personalbrist inom fastighetsyrken. Svenska kyrkan behöver därför arbeta strategiskt med kompetensförsörjning och utbildning.

Beslutet om Överlåtelse av kyrkobyggnad handlade från början om att pastorat och församlingar från den 1 januari 2022 skulle få möjlighet att ansöka om att överlåta utvalda kyrkobyggnader till den nationella nivån. Sedan början av 2023 arbetar projektet vidare utifrån en reviderad uppdragsbeskrivning och under namnet Kyrkobyggnadsprojektet. Arbetet har fått en bredare omfattning där fokus ligger på att utveckla lösningar med olika handlingsalternativ som kan vara både förebyggande och direkta för hantering av tillståndspliktiga kyrkobyggnader. Handlingsalternativen kan bland annat komma att innefatta förslag till förändring inom enstaka eller flertalet områden såsom ekonomi, arbetssätt, roller och ansvar, och regelverk. Syftet är liksom tidigare att ta fram lösningar som bidrar till goda förutsättningar för församlingar och pastorat att utföra sin grundläggande uppgift, samtidigt som Svenska kyrkan som organisation stärker det gemensamma ansvarstagandet för förvaltning av tillståndspliktiga kyrkobyggnader.

Beredskapsförberedelser

Svenska kyrkan och dess organisatoriska delar ska enligt 4 kap. 15 a § kulturmiljölagen vidta de beredskapsförberedelser som under höjd beredskap behövs för vård och underhåll av de kyrkliga kulturminnena.

Bestämmelserna i kulturmiljölagen syftar till att Svenska kyrkan ska förbereda sig så att man har förmåga och kapacitet att vårda och underhålla kyrkor även i händelse av höjd beredskap och i krig. Principen för det civila försvaret är att den som har ett ansvar för samhällsviktiga funktioner också ska bära den vid höjd beredskap och ytterst i krig. På den lokala nivån, där ägarskapet till de kyrkliga kulturminnena i regel ligger, kan det handla om att säkra regelbunden tillsyn över den egendom som kulturmiljölagen omfattar (kyrkobyggnader, kyrkotomter, begravningsplatser och kulturhistoriskt värdefulla inventarier), att ha bemanning och rutiner för att vidta nödvändiga och ibland akuta reparationer och att se till att kulturhistoriskt värdefulla inventarier förvaras så att inte skada uppstår eller förvärras.

Kyrkoordningens bestämmelser om beredskap ger de inomkyrkliga utgångspunkterna för fördelningen av ansvar. Inom Svenska kyrkan pågår ett arbete kring organisationsfrågor och möjligheten att krigsplacera personal, så att man kan upprätthålla samhällsviktiga funktioner, vilket inbegriper bland annat det lagreglerade ansvaret för de kyrkliga kulturminnena. Stiftens främjande och tillsyn i förvaltningsfrågor samt kyrkostyrelsens och lednings- och samordningsansvar är, tillika med församlingarnas förvaltningsansvar, viktiga delar i den helhet som skapar förutsättningar för förvaltningen av de kyrkliga kulturminnena.

Insatser för att stärka det civila försvaret pågår brett i samhället och det kommer att krävas en tydlig samverkan mellan myndigheter, kommuner, organisationer och frivilliga, inte minst då det gäller frågor relaterade till skydd av kulturarvet. Det är ett viktigt utvecklingsområde under de närmaste åren, se kapitel 3 och avsnittet Samverkan om kulturarvet i det civila försvaret. Det finns emellertid åtgärder som församlingarna kan och bör vidta redan nu. Stödmaterial, verktyg och mallar för arbetet med församlingens beredskapsplan finns att tillgå genom Svenska kyrkans intranät. Här finns också en vägledning för krigsplacering. Utmärkning och planering för undanförelse av de kulturhistoriskt mest värdefulla föremålen är myndighetsuppgifter, men även här kan församlingen förbereda sig och bidra till viktiga delar av arbetet.

Att följa upp och säkerställa att församlingen/pastoratet som fastighetsägare uppfyller kraven om till exempel inventarieförteckningar samt utrustning för brandsläckning har stor betydelse för att underlätta eventuell evakuering eller hindra eller begränsa skador till följd av brand. Ett flertal stift har i samarbete med den kommunala räddningstjänsten tagit fram insatskort som anger vilka lösa föremål och i vilken prioriteringsordning som de bör föras ut ur kyrkorummet i händelse av brand. Flertalet sådana projekt har samordnats av stiftet och till vis del finansierats av kyrkoantikvarisk ersättning.

Svenska kyrkan arbetar för att utveckla kunskapen om dessa frågor och hur man på bästa sätt samverkar. Under 2023 genomförs ett nationellt projekt finansierat av den kyrkoantikvariska ersättningen som syftar till att skapa ett kunskapsunderlag om hur hoten mot religiöst kulturarv sett ut i aktuella konfliktsituationer och hur tillämpningen av internationella konventioner fungerat i praktiken. Rapporten ska också tydliggöra hur ett effektivt och ändamålsenligt beredskapsarbete kan eller bör organiseras, baserat på de lagar och förordningar som styr verksamheten i Sverige. Utifrån denna bakgrund ska rapporten peka på ytterligare åtgärder som är möjliga och relevanta för församlingarna att vidta för att preventivt skydda kulturarvet i händelse av väpnad konflikt. De utmaningar som förvaltare av kulturområdet står inför vid hot om krig är inte unika för Svenska kyrkans församlingar. Svenska kyrkan har i dessa frågor anledning att samverka med andra förvaltare av kulturområdet och myndigheterna inom kulturmiljö- och kulturarvsområdet.

Främja tillgänglighet

Förvaltningen av kyrkorna och möjligheterna att hålla dem öppna påverkas av de genomgripande förändringar som ägt rum under de senaste årtiondena, exempelvis i form av utflyttning från glesbygden. Kyrkorna står inte längre självklart där huvuddelen av människorna bor. En krympande ekonomi har mötts med församlingssammanslagningar och effektiviserad förvaltning. För en säker öppenhet utöver verksamhetstid behövs inte bara tekniska säkerhetsinstallationer utan också personell uppsikt, något som församlingarna måste bekosta. Följden kan annars bli ödesdiger och kostsam i form av till exempel stöld och förstörelse. Under sommaren 2022 drabbades ett flertal kyrkor på norra Gotland av skadegörelse, vilket resulterade i omfattande och tidsödande saneringar. För att motverka fler incidenter hölls kyrkorna periodvis stängda.

Enligt 40 kap. 2 § kyrkoordningen ska kyrkobyggnaderna hållas tillgängliga för allmänheten. Formerna för hur detta kan ske varierar beroende på hur de lokala förutsättningarna ser ut. Ytterst är det också en fråga för varje församling eller pastorat att besluta om. Det finns många goda exempel på hur församlingarna utifrån sina förutsättningar arbetar med att göra kyrkorna tillgängliga, genom verksamhet som riktar sig såväl till kyrkligt aktiva som allmänheten. Kunskapen om kulturarvet förmedlas också genom visningar och via webben. Appen Kyrkguiden är ett sådant exempel, där församlingarna själva kontinuerligt informerar om aktuella aktiviteter. Här finns också kontaktuppgifter till församlingen som gör det möjligt att ta en kontakt i förväg.

Ett sätt att främja tillgängligheten till det kyrkliga kulturarvet är de mer övergripande projekt som bedrivs genom programmet för nationell kunskapsutveckling, se kapitel 3 och avsnittet Forskning och ny kunskap. Användning och tillgängliggörande av kulturarv är det programområde som tilldragit sig störst intresse från sökande. Förstudier och pågående projekt ger exempel på nya saksområden, perspektiv och metoder för tillgängliggörande.

Uppsala domkyrkoförsamling och enheten för kulturarvsstöd vid Svenska kyrkans nationella nivå har stått som sökande till en av de förstudier som avslutats. Förstudien Mötesplats – kulturarv, lärande och besöksnäring syftade till att undersöka möjligheter och utmaningar kopplade till områdena, och skärpunkterna dem emellan. Domkyrkorna är centrala redskap för att bära ansvaret för det kyrkliga kulturarvet och utgör några av Svenska kyrkans största kontaktytor. I domkyrkan möter besökaren ett unikt sammanhang som berikar besöket oavsett om det motiveras av ett historiskt intresse, för att njuta av det vackra rummet eller för att be en bön. Under 2024 planeras vidare aktiviteter för att utforska de inbördes beroenden som medför potentiella synergieffekter, med resultat som kan vara tillämpbara för hela Svenska kyrkan.

Linköpings domkyrka. FOTO: ROYNE MERCURIO

Växande underhållsskuld riskerar kulturhistoriska värden

I Linköpings stift tvingar större renoveringsåtgärder mindre insatser åt sidan. Det går inte att göra allt på en gång, men det finns tydliga baksidor med att vänta – och en underhållsskuld byggs sakta men säkert upp, menar stiftsingenjör Emelie Malmberg. "I de fall det leder till att kulturhistoriska värden riskeras känns det oerhört tråkigt", säger hon.

Linköpings domkyrka, Vadstena klosterkyrka och Vreta klostrets kyrka har kanske framför allt tre saker gemensamt. De tillhör Linköpings stift, de är gamla och de är stora. Två av dem riktigt stora.

– Tre nationalmonument brukade vår tidigare stiftsantikvarie säga, berättar den nuvarande stiftsingenjören Emelie Malmberg.

Och påståendet är verkligen inte fel. Linköpings domkyrka är landets näst högsta kyrka med sitt 107 meter höga torn. Vadstena klosterkyrka byggdes efter de, ganska generösa, mått och anvisningar som

Tim Ericsson och Stefan Gullberg undersöker vilka stenar som behöver bytas.. FOTO: ROYNE MERCURIO

heliga Birgitta mottog från Kristus själv, och i anslutning till Vreta klosters kyrka finns ruinerna efter Sveriges äldsta kloster, grundat i början av 1100-talet.

Men ytterligare en sak de har gemensamt är att de med sin rika och långa historia kräver en hel del underhåll och renoveringar, och kyrkoantikvarisk ersättning. Just nu renoveras domkyrkans torn – all kopparplåt på spiran och över 1 000 stenar i konstruktionen byts ut. Ett arbete som sträcker sig över två och ett halvt år, där bara uppförandet av byggställningar tagit närmare ett halvår i anspråk.

– I fjol renoverades tornet på Motala kyrka. Det är ovanligt högt med sina 57 meter, men det här är något helt annat och kostnaden blir många gånger så stor, säger Emelie och fortsätter:

– Historiskt har den kyrkoantikvariska ersättningen räckt ganska långt för oss, men som det är just nu tar renoveringen av domkyrkans torn ungefär hälften av stiftets totala ersättning per år, och då behöver andra åtgärder stå åt sidan.

Säkerhetsaspekten måste alltid gå först

Dessutom är man mitt uppe i att ta sig an renoveringen av Vadstena klosterkyrkas strävpelare och karakteristiska höga fönster – med infärgat glas och blyspröjs med medeltida masverk. Arbetet har fått delas upp i faser. Dels är inte alla fönster och pelare i samma skick, dels behöver metoder utvecklas och testas. Men framför allt finns det helt enkelt inte resurser att göra allt samtidigt.

– Vårt mål är inte att renovera stiftets alla kyrkor till toppskick på en gång. Det finns inget egenvärde i att de är jättefina under just den kommande femårsperioden – de ska ju stå många hundra år till. Men i de fall det leder till att kulturhistoriska värden riskeras känns det oerhört tråkigt, säger Emelie och utvecklar:

– Till exempel våra 79 kyrkor med spåntak. Där skulle vi verkligen vilja planera fler tjärstrykningar, men det går inte ihop.

Ny kopparplåt granskas av Börje Lindström och Niclas Bylund. FOTO: ROYNE MERCURIO

Hur avgör man då vad som behöver vänta och vad som faktiskt måste göras direkt? Generellt menar Emelie att säkerhetsaspekten alltid går först – ingenting får riskera att rasa eller skada någon. Därefter prioriteras tak och exteriörer medan invändiga och mer estetiska åtgärder ofta får stå tillbaka.

Planer för vård och underhåll krävs för kyrkornas överlevnad

Mer konkret handlar det om ett metodiskt arbete med vård- och underhållsplaner. Tillsammans med stiftsantikvarier och fastighetsansvariga i församlingar och pastorat upprättar Emelie de dokument som beskriver vad som behöver göras under den kommande tioårsperioden för att stiftets kyrkor ska kunna överleva både oss och kommande generationer.

– I arbetet har vi framför allt identifierat två nycklar: att upprätta enkla excelmallar som är lätta att arbeta i, och att komplettera åtgärderna med kostnadsuppskattningar, berättar Emelie.

Tillsammans går de igenom kyrka för kyrka och ser till behov. En takrenovering där och en puts som behöver avfärgas där. Allt listas och planeras i tid och med den samlade erfarenheten och kompetensen

kan kvalificerade kostnadsuppskattningar göras. Något som gör planering och prioritering betydligt enklare för alla.

– Att sätta en uppskattad kostnad gör att planerna faktiskt används. Både i dialog med kyrkoråd och i verksamheten. Det ger varje församling en tydlig överblick över sitt eget behov, och något att jämföra med vad som är rimligt sett till kostnad och möjlighet att genomföra i tid. Och inte minst mot vad de i normalfallet kan förvänta sig i form av kyrkoantikvarisk ersättning. Det är en uppgift som en inhyrd konsult inte kan uppskatta, förklarar Emelie.

Medan domkyrkans torn sakteliga får sitt nya yttre har fönster i Vadstena klosterkyrka säkrats med nät på bägge sidor glaset i väntan på sin tur att underhållas. Putsen lyser inte vit på stiftets alla kyrkor, men det ska den å andra sidan inte alltid göra heller. Verkligheten är att hårda prioriteringar behöver styra.

– Visst är en del putsväggar lite väl smutsiga, men vi har inga tak som står och läcker in. Däremot har vi byggt och fortsatt att bygga upp en underhållsskuld, framför allt genom de större och mer omfattande renoveringarna. ■

BILAGA 1

Förändringar i Svenska kyrkans kyrkobyggnadsbestånd 2000–2022

1:1 Sammanställning av kyrkor ägda eller förvaltade av svenska kyrkan 2022

STIFT	KYRKOBYGGNADER ENL. 4 KAP. KML			ÖVRIGA KYRKOR			TOTALT ** invigda kyrkorum 2022
	TOTALT	Därav skyddade med tillståndsplikt vid väsentliga ändringar enl. 4 kap. 3 § KML (inkl. utvalda enligt 4 kap. 4 §)*	Totalt antal kyrkobyggnader som omfattas av 4 kap. KML tagna ur bruk som kyrkor efter 2000-01-01	Totalt antal kyrkor där skyddet enl. 4 kap. KML ej är utrett	Totalt antal kyrkobyggnader som ej omfattas av 4 kap. KML	Därav nybyggda efter 2000-01-01	
Uppsala	293	261	1	1	7	2	300
Linköping	260	232	0	1	4	2	265
Skara	410	377	0	0	5	2	415
Strängnäs	190	174	2	1	6	3	195
Västerås	172	160	0	1	5	1	178
Växjö	332	292	0	3	6	1	341
Lund	512	481	1	0	1	0	512
Göteborg	363	314	1	0	9	5	371
Karlstad	165	148	1	0	0	0	164
Härnösand	207	181	1	1	5	2	212
Luleå	183	128	1	2	6	0	190
Visby	98	97	0	1	1	0	100
Stockholm	142	109	2	2	10	7	152
SUMMA	3 327	2 954	10	13	65	25	3 395

* Innefattar även kapellkrematorier skyddade enligt beslut av Riksantikvarieämbetet.

** Summan av antal kyrkobyggnader som omfattas enl. 4 kap. KML och övriga kyrkor minus de kyrkobyggnader som tagits ur bruk som kyrkor.

1:2 Kyrkor som omfattas av tillståndsplikt enligt 4 kap. 3 § i kulturmiljölagen genom särskilt beslut av Riksantikvarieämbetet efter 2000-01-01

NAMN	FÖRSAMLING	STIFT	BYGGÅR	ÄGARKATEGORI	BESLUTS-DATUM	ÄGD AV SVENSKA KYRKAN 2000-01-01
Adolfsbergs kyrka	Adolfsberg	Strängnäs	1970	Svenska kyrkan	2002-06-07	Ja
Avasjö kapell	Dorotea-Risbäck	Luleå	1950	Svenska kyrkan	2002-12-10	Nej
Birgittakyrkan i Sundsvall	Skön	Härnösand	1972	Svenska kyrkan	2002-12-10	Ja
Björksätra kyrka	Sandviken	Uppsala	1975	Svenska kyrkan	2002-12-10	Ja
Björneborgs kyrka	Visnum	Karlstad	1956	Svenska kyrkan	2001-10-22	Ja
Bodafors kyrka	Norra Sandsjö	Växjö	1940	Svenska kyrkan	2002-06-07	Ja
Charlottenborgskyrkan	Motala	Linköping	1988	Svenska kyrkan	2002-06-07	Ja
Franciscus kapell i Nyköping	Nyköpings Alla Helgona	Strängnäs	1972	Svenska kyrkan	2002-06-07	Ja
Friggeråkers kyrka	Mösseberg	Skara	1955	Svenska kyrkan	2001-06-15	Ja
Kaitumkapellet	Gällivare	Luleå	1964	Svenska kyrkan	2002-12-10	Ja
Lammhults kyrka	Aneboda-Asa-Berg	Växjö	1964	Svenska kyrkan	2002-06-07	Ja
Lerbergets kyrka	Väsby	Lund	1982	Kyrklig stiftelse etc, för kyrkligt ändamål	2002-06-07	Nej
Lextorpskyrkan	Lextorp	Skara	1971	Svenska kyrkan	2001-06-15	Ja
Mariakyrkan i Gävle	Gävle Maria	Uppsala	1971	Svenska kyrkan	2002-12-10	Ja
Mariakyrkan i Huddinge	Trångsund-Skogås	Stockholm	1987	Svenska kyrkan	2001-05-29	Ja
Mariakyrkan i Växjö	Växjö Maria	Växjö	1977	Svenska kyrkan	2002-06-07	Ja
Marielundskyrkan	Östersund	Härnösand	1969	Svenska kyrkan	2003-02-17	Ja
Resarö kapell	Vaxholm	Stockholm	1968	Svenska kyrkan	2001-05-29	Ja
Råslätts kyrka	Jönköpings Kristina-Ljungarum	Växjö	1974	Svenska kyrkan	2002-12-10	Ja
Råsunda kyrka	Solna	Stockholm	1966	Svenska kyrkan	2001-05-29	Ja
Rönnöfors kyrka	Offerdal	Härnösand	1953	Svenska kyrkan	2002-12-10	Ja
S:t Johannes kyrka i Våmb	Våmb	Skara	1987	Svenska kyrkan	2001-06-15	Ja
S:t Jörgens kapellkrematorium	Varbergs	Göteborg	1969	Svenska kyrkan	2001-10-22	Ja
S:t Mikael kyrka i Malmö	Kulladal	Lund	1978	Svenska kyrkan	2002-06-07	Ja
S:t Nicolai kapell i Malmö (Sjömanskyrkan)	Malmö S:t Petri	Lund	1969	Svenska kyrkan	2002-06-07	Ja
Siris kapell	Fryksände	Karlstad	1950	Svenska kyrkan	2001-10-22	Ja
Soutjärvi kyrka	Gällivare	Luleå	1963	Svenska kyrkan	2002-12-10	Ja
Staloluokta kyrkkåta	Jokkmokk	Luleå	1971	Svenska kyrkan	2002-12-10	Ja
Storviks kyrka	Ovansjö	Uppsala	1960	Svenska kyrkan	2002-12-10	Ja
Säffle kyrka	Säffle	Karlstad	1965	Svenska kyrkan	2001-10-22	Ja
Tibble kyrka	Täby	Stockholm	1971	Svenska kyrkan	2001-05-29	Ja
Vantörs kyrka	Vantör	Stockholm	1959	Svenska kyrkan	2001-05-29	Ja
Västerstrandskyrkan	Västerstrand	Karlstad	1977	Svenska kyrkan	2001-10-22	Ja
Åmotfors kyrka	Eda	Karlstad	1961	Svenska kyrkan	2001-10-22	Ja
Åsarne nya kyrka	Åsarne	Härnösand	1966	Svenska kyrkan	2002-12-10	Ja

1:3 Nybyggda kyrkor, invigda efter 2000-01-01 och ägda av Svenska kyrkan

NAMN	FÖRSAMLING	STIFT	BYGGÅR	SKYDD KML	KOMMENTAR
Kummelby kyrka	Sollentuna	Stockholm	2000	Nej	Distriktskyrka
Öjersjökyrkan	Partille	Göteborg	2000	Nej	Tidigare ägare Saronkyrkan, invigd för gudstjänst enligt Svenska kyrkan 2012
Furulundskyrkan	Partille	Göteborg	2001	Nej	Svenska kyrkan äger fastigheten, men samarbetar med EFS
Mariakyrkan i Ljungby	Ljungby Maria	Växjö	2001	Nej	Församlingskyrka
Skaga kapell	Undenäs	Skara	2001	Nej	Nybyggd stavkyrka som ersatte en äldre
Viskans kapell	Kinnarumma	Göteborg	2001	Nej	Sammanbyggd med församlingshem
Sjöstadskapellet	Sofia	Stockholm	2002	Nej	Stadsdelskyrka
Ljusets kyrka i Hallunda	Botkyrka	Stockholm	2004	Nej	Församlingskyrka
Sollyckans kyrka	Varberg	Göteborg	2005	Nej	Stadsdelskyrka
Viksjo nya kyrka	Järfälla	Stockholm	2005	Nej	Ersatte Viksjo kyrka byggd 1971
Vårfrukyrkan i Brännkyrka	Brännkyrka	Stockholm	2005	Nej	Kyrkorummet är en tillbyggnad till äldre kyrkobyggnad och ersätter Fruängens kyrka som tagits ur bruk
Ärla församlingshem med kyrkorum	Stenkvista-Ärla	Strängnäs	2006	Nej	Kyrkorum i församlingshem
Kristinelunds kapell och församlingshem	Husby-Rekarne	Strängnäs	2007	Nej	Kapell med församlingshem
Önsta Gryta Kyrka	Önsta	Västerås	2007	Nej	Ersatte Önsta kyrka byggd 1981
Solliden nya kapell	Örebro Olaus Petri	Strängnäs	2008	Nej	Ersatte Sollidens kapell
S:ta Maria kapell	Alsike	Uppsala	2009	Nej	Distriktskyrka
Turebergskyrkan	Sollentuna	Stockholm	2010	Nej	Distriktskyrka
Årsta kyrka	Enskede-Årsta	Stockholm	2011	Nej	Distriktskyrka
S:t Martin kyrka	Åkerbo	Linköping	2012	Nej	
Ubbhults kapell	Sätilla	Göteborg	2013	Nej	Ersatte Ubbhults kapell byggt 1915 som brann ner 2010
Krokoms kyrka	Rödön	Härnösand	2013	Nej	Ersatte Krokoms kyrka byggd 1957
Amhults kyrka	Torslanda-Björlanda	Göteborg	2014	Nej	
Alne Församlingsgård	Arnäs	Härnösand	2014	Nej	
Mariasalen i Mantorp	Veta	Linköping	2015	Nej	Är ett invigt kyrkorum i Kyrkans Hus i Mantorp
Katarinakapellet i Skyttorp	Tensta	Uppsala	2018	Nej	

1:4 Kyrkor som omfattas av tillståndspflicht enligt 4 kap. 3 § kulturmiljölagen och som avyttrats, rivits eller brunnit upp efter 2000-01-01

KYRKA	FÖRSAMLING	STIFT	BYGGÅR	AVYTT- RAD ÅR	TAGEN UR BRUK	SKYDD KML	KOMMENTAR
Allhelgonakyrkan på Ven	Landskrona	Lund	1898	2003	2003	4 kap. 3 §	Kyrkan ägs av Statens fastighetsverk för Tycho Brahe-museet
Istrums kapell	Eggby-Öglunda	Skara	1927	2003	2003	4 kap. 3 §	Kapellet avyttrat för bostadsändamål
Kyrketorps kapell	Törebo	Skara	1931	2004	2003	4 kap. 3 §	Kapellet avyttrat för bostadsändamål, fritidshus och ateljé
Stugsunds kyrka	Söderhamn	Uppsala	1925	2005	2005	4 kap. 3 §	Kyrkan avyttrad för bostadsändamål och verksamhet
Broddbo kapell	Sala	Västerås	1890-tal	2005	2005	4 kap. 3 §	Kapellet avyttrat till enskild ägare
Sörgårdens kapell	Stigsjö	Härnösand	1883	2005	2005	4 kap. 3 §	Kapellet avyttrat till enskild ägare
Viskafors kyrka	Kinnarumma	Göteborg	1918	2007	2007	4 kap. 3 §	Kyrkan avyttrad till enskild ägare för restaurang- och konferensändamål
Nacksta kyrka	Sundsvalls Gustav Adolf	Härnösand	1969	2007	2007	4 kap. 3 §	Kyrkan avyttrad till S:t Olofs Katolska församling
Jenny kapell	Västervik	Linköping	1933	2007	2007	4 kap. 3 §	Kapellet avyttrat till Västerviks katolska församling
Dalmarks kapell	Hammar	Strängnäs	1928	2007	2007	4 kap. 3 §	Kapellet överlåtet till Sörbygdeföreningen
Granbergsdals kapell	Karlskoga	Karlstad	1915	2007	2007	4 kap. 3 §	Kapellet avyttrat till enskild ägare
Maglars nya kyrka	Hammarlöv	Lund	1908		2006	Skydd hävt	Kyrkan riven 2007
Mjälhults kapell	Torup	Göteborg	1923	2008	2006	4 kap. 3 §	Kapellet avyttrat för bostadsändamål
Bergeforsens kapell	Timrå	Härnösand	1930	2008		4 kap. 3 §	Församlingen har avyttrat kapellet, men hyr det
Höglands kapell	Dorotea-Risbäck	Luleå	1939	2010	2007	4 kap. 3 §	Kapellet avyttrat till enskild ägare
Caroli kyrka	Malmö S:t Petri	Lund	1880	2010	2010	4 kap. 3 §	Kyrkan avyttrad till affärsföretag
Ubbhults gamla kapell	Sätilla	Göteborg	1915			4 kap. 3 §	Kapellet totalförstört i brand 2010
Idkerbergets kapell	Stora Tuna	Västerås	1904	2011	2010	4 kap. 3 §	Kapellet avyttrat till enskild ägare
Jävre kyrka	Hortlax	Luleå	1922	2011	2010	4 kap. 3 §	Kyrkan avyttrad till enskild ägare
Munkedals kapell	Foss	Göteborg	1939	2011	2011	4 kap. 3 §	Kapellet avyttrat till enskild ägare för kulturändamål
Örja kyrka	Landskrona	Lund	1838	2012	2005	4 kap. 3 §	Kyrkan avyttrad till enskild ägare för bostadsändamål
Norrmannebo kapell	Romelanda	Göteborg	1918	2012	2012	4 kap. 3 §	Kapellet avyttrat till enskild ägare för bostadsändamål
Skede kapell	Grundsunda	Härnösand	1936	2012	2012	4 kap. 3 §	Kapellet avyttrat till enskild ägare
Påbo kapell	Åsunden	Skara	1921	2013	2013	4 kap. 3 §	Kapellet avyttrat till enskild ägare
Lilla Alby kyrka	Sundbyberg	Stockholm	1892	2014	2013	4 kap. 3 §	Kyrkan avyttrad till ekonomisk förening för utbildning, folkbildningsändamål

KYRKA	FÖRSAMLING	STIFT	BYGGÅR	AVYTT- RAD ÅR	TAGEN UR BRUK	SKYDD KML	KOMMENTAR
Näsby kyrka	Kristianstads Heliga Trefaldighet	Lund	1937	2016	2011	4 kap. 3 §	Kyrkan avyttrad till enskild ägare
Landala kapell	Göteborgs Johannebergs	Göteborg	1885	2017	2017	4 kap. 3 §	Kapellet avyttrat till Ethiopian Evangelical Church
S:t Johanneskyrkan	Carl Johans	Göteborg	1866	2018	ej tagen ur bruk	4 kap. 3 §	Kyrkan avyttrad till Göteborgs kyrkliga stadsmission
Edane kapell	Brunskog	Karlstad	1928	2018	2018	4 kap. 3 §	Kapellet avyttrat till enskild ägare för bostadsändamål
Hillsands kapell	Ström-Alanäs	Härnösand	1930	2018	2015	4 kap. 3 §	Kapellet avyttrat till enskild ägare
Strömsbergs kapell	Torsås	Växjö	1918	2019	2018	4 kap. 3 §	Kapellet avyttrat till enskild ägare för fritidsboende
Nissaströms kyrka	Enslövs	Göteborg	1939	2019	2018	4 kap. 3 §	Kyrkan avyttrad till enskild ägare
Flemmingelands kapell	Madesjö	Växjö	1933	2020	2020	4 kap. 3 §	Kapellet avyttrat till enskild ägare
Gesunda bönhus	Mora	Västerås	1886	2020		4 kap. 3 §	Byggnaden överläten till Gesunda bygdegårdsförening
Tösse gamla kyrka	Åmåls	Karlstad	1200	2021	2019	4 kap. 3 §	Kyrkan avyttrad till enskild ägare
Mariakyrkan	Värnamo	Växjö	1977	2022	2022	4 kap. 3 §	Kyrkan avyttrad till Katolska församlingen i Värnamo
Strömfors kapell	Svenljunga- bygdens	Göteborg	1917	2019	2018	4 kap. 3 §	Kapellet avyttrat till enskild ägare
Sjösås nya kyrka	Sjösås	Växjö	1862			4 kap. 3 §	Kyrkan totalförstörd i brand 2022

1:5 Kyrkor som inte omfattas av tillståndsplikt 4 kap. 3 § kulturmiljölagen och som avyttrats, rivits eller brunnit upp efter 2000-01-01

KYRKA	FÖRSAMLING	STIFT	BYGGÅR	AVYTT- RAD ÅR	TAGEN UR BRUK	SKYDD KML	KOMMENTAR
Gåsö kapell	Skaftö	Göteborg	1800-tal	2001	2001	Ej utrett	Kapellet avyttrat till Gåsö samhällsförening.
Hällneborgs kapell	Oviken-Myssjö	Härnösand	1964	2004	2004	4 kap. 2 §	Kapellet avyttrat till byaförening
Söråkers kapell	Hässjö	Härnösand	1971	2004	2004	4 kap. 2 §	Kapellet ingår i Söråkers konferensanläggning
S:t Eskils kapell i Helsingborg	Helsingborgs Gustav Adolf	Lund	1970	2004	2003	4 kap. 2 §	Kapellet avyttrat till enskild ägare
Andreaskyrkan i Gävle	Gävle	Uppsala	1977	2004	2004	Inte skyddad	Kyrkan avyttrad till Gavlegårdarna
Edsåsens kapell	Undersåker	Härnösand	Ej uppgift	2005	2002	4 kap. 2 §	Kapellet avyttrat till enskild ägare
Vinlidens kyrka	Lycksele församling	Luleå	1959	2005	1996	Inte skyddad	Kyrkan avyttrat till privatperson. Kyrkan tagen ur bruk som kyrka innan år 2000.
S:t Olofs kyrka i Uppsala	Helga Trefaldighet	Uppsala	1980	2005	2003	Skydd hävt	Kyrkan avyttrad till bostadsbolag, senare riven
Viksjo kyrka	Järfälla	Stockholm	1971	Riven	2005	Skydd hävt	Kyrkan riven 2005, ersatt av Viksjo nya kyrka
Krångede kyrksal	Ragunda	Härnösand	Ej uppgift	2006	2006	Ej utrett	Byggnaden avyttrad till enskild ägare, kyrksalen var en del av Krångede skola
Svanavattnets kapell	Dorotea-Risbäck	Luleå	Ej uppgift	2006	2006	Ej utrett	Kapellet avyttrat till enskild ägare
Mariakyrkan	Danderyd	Stockholm	1959	2006	2006	Ej utrett	Kyrkan avyttrad till enskild ägare
Vallviks kyrka	Söderala	Uppsala	1955	2006	2006	4 kap. 2 §	Kyrkan avyttrad till enskild ägare
Vårfrukyrkan	Kortedala	Göteborg	1970	2007	2007	4 kap. 2 §	Kyrkan avyttrad till Ortodoxa kyrkan i Göteborg
Ånns lillkyrka	Åre	Härnösand	1940	2007	2007	Inte skyddad	Lillkyrkan avyttrad till Hållandsgården AB.
Karlbergskyrkan	Karlskoga	Karlstad	1950-talet	2007	2007	4 kap. 2 §	
Furubergskyrkan	Piteå	Luleå	1976	2007	2007	4 kap. 2 §	Kyrkan överlåtten till Munksunds EFS
Harrsjöhöjdens kapell	Dorotea-Risbäck	Luleå	1955	2007	2007	4 kap. 2 §	Kapellet avyttrat till enskild ägare
Strömnäskyrkan	Piteå	Luleå	1983	2007	2007	4 kap. 2 §	Kyrkan övertagen av Pingstförsamlingen i Piteå
Hulta kyrka	Borås Gustav Adolf	Skara	1966	2007	2007	4 kap. 2 §	Kyrkan avyttrad till Syrisk Ortodoxa församlingen i Borås
Önsta kyrka	Önsta	Västerås	1983	2007	2007	4 kap. 2 §	Kyrkan avyttrad till Syriskt ortodox församling. Ersatt av ny kyrkobyggnad, Önsta Gryta kyrka
Riddarhyttans kyrksal	Skinnskatteberg med Hed och Gunnilbo	Västerås	1942	2007	2006	4 kap. 2 §	Byggnaden avyttrad till enskild ägare
Järveds kyrka	Arnäs	Härnösand	1958	2008	2014	4 kap. 2 §	Kyrkan avyttrad till privat företag
Taborsbergskyrkan	Kolmårdens	Linköping	1981	2008	2008	4 kap. 2 §	Kyrkan avyttrad till Norrköpings kommun, ombyggd till förskola

KYRKA	FÖRSAMLING	STIFT	BYGGÅR	AVYTT- RAD ÅR	TAGEN UR BRUK	SKYDD KML	KOMMENTAR
Källeryds kapell	Hudene	Skara	1943	2008	2008	4 kap. 2 §	Gåva till Källeryds fritids- och samhällsförening
Fannakyrkan	Enköping	Uppsala	1960	2008	2008	4 kap. 2 §	Kyrkan avyttrad till den kristna Assyriska församlingen i Enköping
Laisvalls kapell	Arjeplogs	Luleå	1978	2009	2009	4 kap. 2 §	Kapellet sålt till enskild ägare, tidigare ägare Laisvalls kapellstiftelse
Akkans kapell	Stensele	Luleå	1954	2009		Inte skyddad	Kapellet är avyttrat till Akkans byaförening
Dajkanbergs kapell	Stensele	Luleå	1963	2009		Inte skyddad	
S:t Örjans kapell	Falu Kristine	Västerås	1962	2009	2009	4 kap. 2 §	Kapellet avyttrat till Fristaden, annat trossamfund
Garnisonskyrkan	Berga	Linköping	1900	2010	2009	Inte skyddad	Kyrkan avyttrad till företag. Ägdes av församlingen mellan 2005 och 2010
Danasjö kapell	Stensele	Luleå	1961	2010	2010	Inte skyddad	Kapellet överläts 2009 från Dana kapellstiftelse till Stensele församling som avyttrade kapellet 2010
Rudboda kyrka	Lidingö	Stockholm	1972	2010	2009	4 kap. 2 §	Kyrkan avyttrad till Lidingö stad för att rivas och bygga bostäder
Fridafors kyrka	Almundsryd	Växjö	1957	2010		Inte skyddad	Överlämnad till kyrklig stiftelse, ej ägd/förvaltd av församlingen 2000-01-01
Hammarkullens kyrka	Angered	Göteborg	1972	2011	2011	4 kap. 2 §	Kyrkan avyttrad till annat trossamfund för att bli muslimsk förskola
Brunnsbergs kyrka	Varberg	Göteborg	1974	2011	2011	4 kap. 2 §	Kyrkan avyttrad till S:ta Maria katolska församling
Pater Nosterkyrkan	Göteborgs Masthugg	Göteborg	1973	2011	2011	4 kap. 2 §	Kyrkan avyttrad till Göteborgs kommun, används som kommunal förskola
Ljungakyrkan	Torp	Härnösand	1957	2011	2009	4 kap. 2 §	Kyrkan avyttrad till enskild ägare
Mosjöns kapell	Grundsunda	Härnösand	1981	2011	2011	4 kap. 2 §	Kapellet avyttrat till företag
Näsby kyrka	Nederkalix	Luleå	1973	2011	2010	4 kap. 2 §	Kyrkan avyttrad till enskild ägare till bostadsändamål
Sangis kyrka	Nederkalix	Luleå	1915	2011	2011	4 kap. 2 §	Kyrkan överlämnad till Sangis kyrkliga förening.
S:ta Anna kyrka	Linde bergslag	Västerås	1972	2011	2009	4 kap. 2 §	Kyrkan avyttrad till Sankta Annas Bränneri AB i Stråssa
Ängekyrkan	Härnösands domkyrkoförsamling	Härnösand	1972	2012	2012	4 kap. 2 §	Kyrkan avyttrad till Missionskyrkan
Studsvikens kapell	Björna	Härnösand	1947	2012	2012	4 kap. 2 §	Kapellet avyttrat till campingförening, byggnaden ska flyttas
Sätrakyrkan	Skärholmen	Stockholm	1966	2012	Ej tagen ur bruk	4 kap. 2 §	Kyrkan avyttrad till Romersk katolska kyrkan

KYRKA	FÖRSAMLING	STIFT	BYGGÅR	AVYTT- RAD ÅR	TAGEN UR BRUK	SKYDD KML	KOMMENTAR
Krokoms gamla kyrka	Rödön	Härnösand	1957	Riven	2012	Skydd hävt	Kyrkan fick en vattenskada 2010, riven 2012, ny kyrka återuppbyggd på samma plats
Sommarhems-kyrkan	Uddevalla	Göteborg	1984	2013	2013	4 kap. 2 §	Kyrkan avyttrad till Kyrkliga förbundet (används av Missions-provinsen för fortsatt kyrklig användning).
Skalmodals kapell	Tärna	Luleå	1967	2013	2012	4 kap. 2 §	Kapellet avyttrat till föreningen Skalmodals vänner, används bland annat som biolokal
Vänjaurbäcks kapell	Lycksele	Luleå	1946	2013	2012	4 kap. 2 §	Kapellet avyttrat till enskild ägare för bostadsändamål
Mariakyrkan	Eskilstuna	Strängnäs	1979	2013	2012	4 kap. 2 §	Kyrkan avyttrad till Studieförbundet Sörmland
S:t Mikael kyrka	Södertälje	Strängnäs	1973	2013	2013	4 kap. 2 §	Kyrkan avyttrad till en syrisk ortodox församling
Sjösa kapell	Nyköping	Strängnäs	1982	2013	2012	4 kap. 2 §	Kapellet avyttrat till företag och används som behandlingshem för ungdomar
Jädraås kyrka	Ockelbo	Uppsala	1940	2013	2012	4 kap. 2 §	Kyrkan avyttrad till enskild ägare för bostadsändamål
Kristinebergs kyrka	Lycksele	Luleå	1959	Riven	2012	Skydd hävt	Kyrkan riven 2013
Seljansborgs kyrka	Sandviken	Uppsala	1959	2013	2013	4 kap. 2 §	"Kyrkan avyttrad till enskild ägare för användning som bostad eller handel"
Åkersjöns kapell	Föllingebygdens	Härnösand	1972	2014	Ej tagen ur bruk	4 kap. 2 §	Kapellet överlåtet som gåva till Åkersjöns Högruns byalag
Norrmalms kyrka	Borås Gustav Adolfs	Skara	1978	2014	2014	4 kap. 2 §	Kyrkan avyttrad till kommun för att bli förskola
Löftets kyrka	Solna	Stockholm	1961	2014	2013	4 kap. 2 §	Kyrkan avyttrad till företag
Ängeså bönhus	Överkalix	Luleå	1949	2015	2015	4 kap. 2 §	Bönhuset avyttrat till enskild ägare för bostadsändamål
Kypasjärvi bönhus	Överkalix församling	Luleå	1945	2016	2016	4 kap. 2 §	Bönhuset avyttrat till enskild ägare för bostadsändamål
Ättekullakyrkan	Raus	Lund	1987	2016	2016	4 kap. 2 §	Kyrkan avyttrad till Helsingborgs kommun för att användas som skola
Mikelsgården i Strängnäs	Strängnäs domkyrko-församling med Aspö	Strängnäs	1973	2016	2011	4 kap. 2 §	Byggnaden används för bland annat ungdomsverksamhet
Stenkullens kyrka	Lerum	Göteborg	1970	2017	2016	4 kap. 2 §	Kyrkan avyttrad till enskild ägare för förskoleverksamhet
Broholms kapell	Mullsjö-Sandhems	Skara	1971	2017	2017	4 kap. 2 §	Kapellet överlämnat till enskild ägare
Mikaelsgården i Vissefjärda	Vissefjärda	Växjö	1973	2017	2017	4 kap. 2 §	Byggnaden avyttrad till Emmaboda kommun för förskoleverksamhet
Norra Biskopsgårdens kyrka	Lundby	Göteborg	1970	2018	2004	4 kap. 2 §	Kyrkan överlåten till Göteborgs stad
Gärdsnäs kapell	Ström-Alanäs	Härnösand	1960	2018	2018	4 kap. 2 §	Kapellet överlåtet till Ideell förening

KYRKA	FÖRSAMLING	STIFT	BYGGÅR	AVYTT- RAD ÅR	TAGEN UR BRUK	SKYDD KML	KOMMENTAR
Herrhagskyrkan	Karlstads domkyrko	Karlstad	1971	2018	2004	4 kap. 2 §	Kyrkan avyttrad till Karlstad Kommun
Munkebodagårdens kyrksal	Norrköpings Borgs	Linköping	1987	2018	2018	4 kap. 2 §	Byggnaden avyttrad till enskild ägare
S:t Tomas kapell i Fosie	Fosie	Lund	1968	2018	2018	4 kap. 2 §	Kapellet överlätet till Malmö stad
S:t Markus kyrka i Skövde	Skövde	Skara	1975	2018	2018	4 kap. 2 §	Kyrkan avyttrad till Skövde kommun.
Bodals kyrka	Lidingö	Stockholm	1972	Riven	2018	Skydd hävt	Kyrkan riven på grund av mögelskador
Huggenäs kyrka	Ny-Huggenäs	Karlstad	1200	2019	Ej tagen ur bruk	4 kap. 13 §	Kyrkan övertogs av Ny-Huggenäs församling från en kapellstiftelse 2009. Överlätet till en förening 2019.
Tavlans kapell	Karlskoga	Karlstad	1912	2019		Inte skyddad	Kapellet avyttrat till enskild ägare för bostadsändamål. Kapellet aldrig invigt till gudstjänst.
Lillögda kapell	Åsele-Fredrika	Luleå	1966	2019	2018	4 kap. 2 §	Kapellet avyttrat till Lillögda Byaförening.
Långbäckens kapell	Åsele-Fredrika	Luleå	1962	2019	2018	4 kap. 2 §	Kapellet avyttrat till enskild ägare för att användas som fritidsboende.
Storumans kyrkkåta	Stensele	Luleå	1982	2019	2019	4 kap. 2 §	Kyrkan avyttrad till Storumans kommun
Famnen i Bromma	Bromma	Stockholm	1984	2019	Ej tagen ur bruk	4 kap. 2 §	Byggnaden avyttrad till Bromma kommun
Kyrksal kyrkans Hus i Yttersjö	Umeå	Luleå	2006	2020	2020	Inte skyddad	Byggnaden överlätet till nybildad EFS-förening
Akalla kyrka	Spånga Kista	Stockholm	1976	2020	2020	4 kap. 2 §	Församlingen övertog kyrkan från Stiftelsen Akallakyrka 2016. Kyrkan avyttrad till Stockholms katolska stift 2020.
Målerås kapell	Hälleberga	Växjö	1930-tal	2020	2019	4 kap. 2 §	Kapellet avyttrat till enskild ägare för att användas till ateljé
Böleängskyrkan	Tegs	Luleå	1979	2021	2020	4 kap. 2 §	Kyrkan avyttrad till företag för att bli restaurang och affärslokal
Sjungande dalens kyrka	Skellefteå lands	Luleå	1985	2021	2021	4 kap. 2 §	Kyrkan avyttrad för att användas av Sankta Maria Katolska kapellförsamling
Hova prästgård norra prästgårds-flygeln	Hova-Älgarås	Skara	1600	2021	2021	3 kap. Byggnadsminne	Hela prästgården avyttrad till enskild ägare för verksamhet i norra flygeln.
S:ta Maria kyrka i Lidköping	Lidköpings	Skara	1976	2021	2021	4 kap. 2 §	Kyrkan avyttrad till kommunen församlingen hyr en del av byggnaden
Skagershults gamla kyrka	Skagershults	Strängnäs	1651	2021		3 kap. Byggnadsminne	Skagershults gamla kyrka var vid sekelskiftet 2000 i privat ägo. 2001 övertogs kyrkan av Skagershults församling som 2021 avyttrade den till stiftelsen Skagershults g:a kyrka.
Sannäs kapell	Tänums	Göteborg	1860	2022	2022	4 kap. 2 §	Kapellet överlätet till idell förening. Byggt 1860 som bostadshus

BILAGA 2

Förbrukning av kyrkoantikvarisk ersättning

2:1 Kyrkoantikvarisk ersättning, anslag och förbrukade medel redovisat per bokföringsår 2002–2022*

STIFT	Kontrollstation 2002–2008, mnkr	Kontrollstation 2009–2013, mnkr	Kontrollstation 2014–2018, mnkr	2019, mnkr	2020, mnkr	2021, mnkr	2022, mnkr	Summa 2002–2020, mnkr	Kvm tillståndspliktig kyrka**	KAE kr/kvm tillståndspliktig kyrka 2002–2020	Genomsnitt årlig KAE kr/kvm tillståndspliktig kyrka
Anslag från staten	1 435,0	2 305,0	2 300,0	460,0	460,0	460,0	460,0	7 880,0			
Uppsala stift	88,7	205,5	255,8	60,7	47,1	27,0	40,9	725,7	119 561	6 069	289
Linköpings stift	120,5	218,7	295,5	40,1	53,6	37,3	50,1	815,7	121 280	6 726	320
Skara stift	124,5	195,1	206,2	27,1	31,8	38,7	37,5	660,7	125 025	5 285	252
Strängnäs stift	76,4	156,7	167,8	25,8	24,4	23,6	26,6	501,4	73 808	6 793	323
Västerås stift	102,5	147,9	151,0	29,4	21,6	14,6	18,9	485,8	89 070	5 455	260
Växjö stift	121,4	214,7	226,2	53,4	27,5	44,2	42,2	729,7	143 600	5 082	242
Lunds stift	119,2	193,2	406,7	46,7	70,3	75,3	71,6	983,0	193 384	5 083	242
Göteborgs stift	147,3	235,1	326,0	73,7	74,9	53,1	45,7	955,8	137 891	6 931	330
Karlstads stift	53,6	77,5	138,2	21,8	26,0	12,8	17,5	347,4	69 565	4 994	238
Härnösands stift	57,4	70,6	130,6	25,1	15,9	23,6	17,4	340,6	75 679	4 500	214
Luleå stift	35,9	34,8	35,8	6,2	7,4	9,9	12,7	142,7	53 545	2 664	127
Visby stift	109,4	173,6	148,8	19,2	14,4	12,8	17,2	495,4	33 046	14 992	714
Stockholms stift	66,8	100,0	194,9	23,2	18,1	57,0	28,5	488,5	70 842	6 895	328
Nationell nivå	16,0	29,9	16,9	1,3	1,5	0,8	0,8	67,2	-	-	-
Summa förbrukning	1 239,5	2 053,3	2 700,4	453,7	434,5	430,6	427,6	7 739,6	1 306 296	5 925	282
Återstående anslag från staten	195,5	251,7	-400,4	6,3	25,5	29,4	32,4	140,4			
Ack. anslag från staten	1 435,0	3 740,0	6 040,0	6 500,0	6 960,0	7 420,0	7 880,0				
Ack. summa förbrukning	1 239,5	3 292,8	5 993,2	6 446,9	6 881,3	7 311,9	7 739,6				
Ack. förbrukning %	86,4%	88,0%	99,2%	99,2%	98,9%	98,5%	98,2%				

* Uppgifterna i tabellen är inte jämförbara då rekvirering från ett anslagsår förbrukas under tre bokföringsår.

** Uppgift om kvadratmeter tillståndspliktig kyrkobyggnad från KBR mars 2023.

2:2 Kyrkoantikvarisk ersättning, anslag och förbrukade medel redovisat per ramår 2002–2020, mnkr*

STIFT	Kontroll- station 2002– 2008, mnkr	Kontroll- station 2009– 2013, mnkr	Kontroll- station 2014– 2018, mnkr	2019, mnkr	2020, mnkr	Summa 2002– 2020, mnkr	Kvm tillstånds- pliktig kyrka**	KAE kr/kvm tillstånds- pliktig kyrka 2002– 2022	Genomsnitt årlig KAE kr/kvm tillstånds- pliktig kyrka
Anslag från staten	1 435,0	2 305,0	2 300,0	460,0	460,0	6 960,0			
Uppsala stift	120,3	224,5	241,1	54,1	41,3	681,3	119 561	5 698	300
Linköpings stift	139,4	247,2	292,6	46,3	42,9	768,3	121 280	6 335	333
Skara stift	150,4	212,8	183,9	24,3	38,5	610,0	125 025	4 879	257
Strängnäs stift	97,0	164,0	163,6	26,8	27,1	478,5	73 808	6 482	341
Västerås stift	126,8	157,7	148,9	19,2	16,8	469,4	89 070	5 270	277
Växjö stift	164,7	207,5	241,6	28,2	40,3	682,2	143 600	4 751	250
Lunds stift	134,8	243,9	378,8	70,8	65,0	893,3	193 384	4 619	243
Göteborgs stift	170,9	258,9	357,7	60,5	51,5	899,5	137 891	6 523	343
Karlstads stift	63,0	82,9	136,5	18,2	19,9	320,4	69 565	4 606	242
Härnösands stift	72,8	77,1	131,3	14,5	30,1	325,7	75 679	4 304	227
Luleå stift	43,3	35,0	32,6	6,8	8,4	126,1	53 545	2 355	124
Visby stift	122,8	183,6	138,8	20,2	14,6	480,0	33 046	14 525	764
Stockholms stift	79,2	107,1	199,4	46,4	38,4	470,4	70 842	6 641	350
Nationell nivå	16,0	29,9	16,9	0,0	2,8	65,6	-	-	-
Summa förbrukning	1 501,4	2 232,2	2 663,6	436,1	437,5	7 270,7	1 306 296	5 566	293
Återstående anslag från staten	-66,4	72,8	-363,6	23,9	22,5	-310,7			
Ack. anslag från staten	1 435,0	3 740,0	6 040,0	6 500,0	6 960,0				
Ack. summa förbrukning	1 501,4	3 733,5	6 397,2	6 833,2	7 270,7				
Ack. förbrukning %	104,6%	99,8%	105,9%	105,1%	104,5%				

* Pågående ramår 2021 och 2022 redovisas inte.

** Uppgift om kvadratmeter tillståndspliktig kyrkobyggnad från KBR mars 2023.

2:3 Förbrukning av kyrkoantikvarisk ersättning per kvm tillståndspliktig kyrka under 2002–2022

STIFT	Förbrukning 2002–2022, mnr	Kvm tillståndspliktig kyrka*	KAE kr/kvm tillståndspliktig kyrka 2002–2022	Genomsnitt årlig KAE kr/kvm tillståndspliktig kyrka
Uppsala stift	725,7	119 561	6 069	379
Linköpings stift	815,7	121 280	6 726	420
Skara stift	660,7	125 025	5 285	330
Strängnäs stift	501,4	73 808	6 793	425
Västerås stift	485,8	89 070	5 455	341
Växjö stift	729,7	143 600	5 082	318
Lunds stift	983,0	193 384	5 083	318
Göteborgs stift	955,8	137 891	6 931	433
Karlstads stift	347,4	69 565	4 994	312
Härnösands stift	340,6	75 679	4 500	281
Luleå stift	142,7	53 545	2 664	167
Visby stift	495,4	33 046	14 992	937
Stockholms stift	488,5	70 842	6 895	431
Nationell nivå	67,2	-	-	-
Summa	7 739,6	1 306 296	5 925	370

* Uppgift om kvadratmeter tillståndspliktig kyrkobyggnad från KBR mars 2023.

2:4 Förbrukning av kyrkoantikvarisk ersättning i kronor per kvm tillståndspliktig kyrka under 2002–2022*

STIFT	Årligt genomsnitt för kontrollstation 2002–2008	Årligt genomsnitt för kontrollstation 2009–2013	Årligt genomsnitt för kontrollstation 2014–2018	2019	2020	2021	2022
Uppsala stift	106	344	428	508	394	226	342
Linköpings stift	142	361	487	330	442	307	413
Skara stift	142	312	330	217	254	310	300
Strängnäs stift	148	425	455	350	331	319	361
Västerås stift	164	332	339	330	243	164	212
Växjö stift	121	299	315	372	191	308	294
Lunds stift	88	200	421	241	364	389	370
Göteborgs stift	153	341	473	534	543	385	331
Karlstads stift	110	223	397	313	374	184	251
Härnösands stift	108	187	345	332	211	311	230
Luleå stift	96	130	134	116	138	186	237
Visby stift	473	1 051	900	581	436	386	521
Stockholms stift	135	282	550	328	255	805	402
Genomsnitt	134	310	411	346	331	329	327

* Beräkningen baseras på uppgift om kvadratmeter tillståndspliktig kyrkobyggnad från KBR mars 2023.

2:5 Förbrukning av kyrkoantikvarisk ersättning per åtgärdskategori under 2002–2022, mnkr

STIFT	Övergripande planering och information	Vård och underhållsplanering	Vårdinsatser	Skade-förebyggande insatser	Arbete med säkerhetsfrågor	Totalt
Uppsala stift	6,6	27,4	538,4	78,3	75,0	725,7
Linköpings stift	34,7	23,4	651,6	44,3	61,7	815,7
Skara stift	26,5	37,5	537,1	26,3	33,3	660,7
Strängnäs stift	32,8	17,3	381,1	49,5	20,6	501,4
Västerås stift	16,4	18,6	348,5	48,3	54,3	486,1
Växjö stift	44,6	36,4	554,9	61,4	32,4	729,7
Lunds stift	34,9	75,7	784,9	60,0	27,6	983,0
Göteborgs stift	30,1	50,5	812,7	37,8	24,7	955,8
Karlstads stift	24,1	13,5	263,8	7,7	38,2	347,4
Härnösands stift	19,8	6,2	303,5	3,1	7,9	340,6
Luleå stift	13,2	1,1	122,6	4,1	1,7	142,7
Visby stift	24,6	4,1	431,0	30,6	5,1	495,4
Stockholms stift	11,5	27,8	408,4	18,7	22,0	488,4
Nationell nivå	67,1	N/A*	N/A*	N/A*	N/A*	67,1
Totalt	386,8	339,6	6 138,6	469,9	404,7	7 739,6

* N/A innebär att ingen förbrukning skett under perioden.

2:6 Förbrukning av kyrkoantikvarisk ersättning per åtgärdskategori under 2002–2022, procent

STIFT	Övergripande planering och information	Vård och underhållsplanering	Vårdinsatser	Skade-förebyggande insatser	Arbete med säkerhetsfrågor	Totalt
Uppsala stift	1%	4%	74%	11%	10%	100%
Linköpings stift	4%	3%	80%	5%	8%	100%
Skara stift	4%	6%	81%	4%	5%	100%
Strängnäs stift	7%	3%	76%	10%	4%	100%
Västerås stift	3%	4%	72%	10%	11%	100%
Växjö stift	6%	5%	76%	8%	4%	100%
Lunds stift	4%	8%	80%	6%	3%	100%
Göteborgs stift	3%	5%	85%	4%	3%	100%
Karlstads stift	7%	4%	76%	2%	11%	100%
Härnösands stift	6%	2%	89%	1%	2%	100%
Luleå stift	9%	1%	86%	3%	1%	100%
Visby stift	5%	1%	87%	6%	1%	100%
Stockholms stift	2%	6%	84%	4%	5%	100%
Nationell nivå	100%	N/A*	N/A*	N/A*	N/A*	100%

* N/A innebär att ingen förbrukning skett under perioden.

2:7 Kyrkoantikvariska ersättningens kostnadstäckning per åtgärdskategori under 2002–2022, procent

STIFT	Övergripande planering och information	Vård och underhållsplanering	Vårdinsatser	Skade-förebyggande insatser	Arbete med säkerhetsfrågor	Totalt
Uppsala stift	39%	59%	50%	40%	59%	50%
Linköpings stift	91%	69%	64%	57%	73%	65%
Skara stift	75%	73%	44%	56%	58%	47%
Strängnäs stift	97%	72%	58%	49%	78%	60%
Västerås stift	76%	62%	31%	41%	65%	35%
Växjö stift	93%	68%	54%	44%	72%	55%
Lunds stift	64%	62%	50%	38%	59%	50%
Göteborgs stift	71%	68%	48%	46%	52%	49%
Karlstads stift	76%	64%	55%	39%	73%	57%
Härnösands stift	88%	58%	56%	29%	70%	57%
Luleå stift	76%	65%	40%	28%	36%	41%
Visby stift	72%	77%	60%	75%	50%	61%
Stockholms stift	92%	54%	39%	28%	42%	40%
Nationell nivå	78%	N/A*	N/A*	N/A*	N/A*	78%
Totalt	78%	64%	49%	44%	62%	51%

* N/A innebär att ingen förbrukning skett under perioden.

2:8 Förbrukning av kyrkoantikvarisk ersättning per objektstyp under 2002–2022, mnkr

STIFT	Övergripande planering eller flera objekt	Begravningsplats	Kyrkliga inventarier	Kyrkobyggnad	Kyrkotomt	Totalt
Uppsala stift	27,8	46,5	33,4	615,9	2,1	725,7
Linköpings stift	10,8	46,4	61,3	676,9	20,3	815,7
Skara stift	3,2	36,7	36,2	582,5	2,1	660,7
Strängnäs stift	5,1	51,5	46,6	391,9	6,3	501,4
Västerås stift	13,6	36,4	21,8	397,4	16,9	486,1
Växjö stift	37,0	24,6	55,6	611,3	1,2	729,7
Lunds stift	3,6	42,8	31,4	900,2	5,1	983,0
Göteborgs stift	26,3	41,2	70,9	813,6	3,7	955,8
Karlstads stift	4,4	27,0	10,9	302,5	2,7	347,4
Härnösands stift	6,6	11,9	13,4	295,3	13,2	340,6
Luleå stift	10,5	18,9	6,3	103,0	3,9	142,7
Visby stift	41,5	38,3	81,0	311,7	22,8	495,4
Stockholms stift	29,9	21,3	28,0	388,6	20,7	488,4
Nationell nivå	67,1	N/A*	N/A*	N/A*	N/A*	67,1
Totalt	287,3	443,4	496,8	6 391,0	121,1	7 739,6

* N/A innebär att ingen förbrukning skett under perioden.

2:9 Förbrukning av kyrkoantikvarisk ersättning per objektstyp under 2002–2022, procent

STIFT	Övergripande planering eller flera objekt	Begravningsplats	Kyrkliga inventarier	Kyrkobyggnad	Kyrkotomt	Totalt
Uppsala stift	10%	10%	7%	10%	2%	9%
Linköpings stift	4%	10%	12%	11%	17%	11%
Skara stift	1%	8%	7%	9%	2%	9%
Strängnäs stift	2%	12%	9%	6%	5%	6%
Västerås stift	5%	8%	4%	6%	14%	6%
Växjö stift	13%	6%	11%	10%	1%	9%
Lunds stift	1%	10%	6%	14%	4%	13%
Göteborgs stift	9%	9%	14%	13%	3%	12%
Karlstads stift	2%	6%	2%	5%	2%	4%
Härnösands stift	2%	3%	3%	5%	11%	4%
Luleå stift	4%	4%	1%	2%	3%	2%
Visby stift	14%	9%	16%	5%	19%	6%
Stockholms stift	10%	5%	6%	6%	17%	6%
Nationell nivå	23%	N/A*	N/A*	N/A*	N/A*	1%
Totalt	100%	100%	100%	100%	100%	100%

* N/A innebär att ingen förbrukning skett under perioden.

2:10 Utbetalad KAE och andel kvm tillståndspliktig kyrka under 2002–2022 redovisat per län

Utbetalad KAE*	Tkr	%	Fördelning av kvm tillståndspliktig kyrka**	kvm	%	Genomsnittlig utbetalad KAE per år och kvm	Tkr
AB/Stockholms län	619 581	8%	AB/Stockholms län	93 804	7%	AB/Stockholms län	315
AC/Västerbottens län	68 431	1%	AC/Västerbottens län	27 768	2%	AC/Västerbottens län	117
BD/Norrbottnens län	59 199	1%	BD/Norrbottnens län	25 777	2%	BD/Norrbottnens län	109
C/Uppsala län	441 800	6%	C/Uppsala län	58 635	4%	C/Uppsala län	359
D/Södermanlands län	268 660	4%	D/Södermanlands län	43 783	3%	D/Södermanlands län	292
E/Östergötlands län	560 905	8%	E/Östergötlands län	87 187	7%	E/Östergötlands län	306
F/Jönköpings län	389 318	5%	F/Jönköpings län	67 332	5%	F/Jönköpings län	275
G/Kronobergs län	172 493	2%	G/Kronobergs län	45 846	4%	G/Kronobergs län	179
H/Kalmar län	364 487	5%	H/Kalmar län	63 813	5%	H/Kalmar län	272
I/Gotlands län	466 974	6%	I/Gotlands län	33 046	3%	I/Gotlands län	673
K/Blekinge län	126 441	2%	K/Blekinge län	24 002	2%	K/Blekinge län	251
LM/Skåne län	822 085	11%	LM/Skåne län	169 382	13%	LM/Skåne län	231
N/Hallands län	288 577	4%	N/Hallands län	50 082	4%	N/Hallands län	274
O/Västra Götalands län	1 317 223	18%	O/Västra Götalands län	231 871	18%	O/Västra Götalands län	271
S/Värmlands län	224 864	3%	S/Värmlands län	49 165	4%	S/Värmlands län	218
T/Örebro län	202 398	3%	T/Örebro län	33 817	3%	T/Örebro län	285
U/Västmanlands län	206 546	3%	U/Västmanlands län	34 753	3%	U/Västmanlands län	283
W/Dalarnas län	211 548	3%	W/Dalarnas län	46 141	4%	W/Dalarnas län	218
X/Gävleborgs län	189 446	3%	X/Gävleborgs län	44 413	3%	X/Gävleborgs län	203
Y/Västernorrlands län	170 449	2%	Y/Västernorrlands län	40 141	3%	Y/Västernorrlands län	202
Z/Jämtlands län	150 065	2%	Z/Jämtlands län	35 538	3%	Z/Jämtlands län	201
Summa	7 321 490	100%	Summa	1 306 296	100%	Genomsnitt	264

* Exklusive stiftsprojekt och nationella projekt

** Uppgift om kvadratmeter tillståndspliktig kyrkobyggnad från KBR mars 2023.

BILAGA 3

Tillgänglighet

3:1 Kyrkornas sammankomster i Svenska kyrkans egen verksamhet

ÅR	Genomsnittligt antal sammankomster per kyrka och år	Andel kyrkor utan några sammankomster	1–9 sammankomster	10–19 sammankomster	20–49 sammankomster	50–99 sammankomster	100–199 sammankomster	200–399 sammankomster	400 sammankomster och fler	Totalt
2022	94,1	6%	18%	12%	24%	16%	12%	8%	4%	100%
2021	74,9	10%	19%	12%	22%	16%	11%	7%	3%	100%
2020	72,5	12%	17%	13%	23%	15%	11%	6%	3%	100%
2019	90,4	5%	17%	11%	25%	17%	12%	8%	4%	100%
2014–2018	88,2	6%	16%	12%	24%	18%	12%	8%	4%	100%
2009–2013	84,7	7%	16%	12%	23%	19%	13%	7%	4%	100%
2004–2007		1%	6%	8%	26%	27%	18%	9%	4%	100%

Sammankomstillfällen i egen verksamhet som ett årligt genomsnitt per kyrka för hela landet och fördelning efter sammankomsttätthet. Svenska kyrkans egen verksamhet består av gudstjänster, kyrkliga handlingar (dop, vigsel, begravning, konfirmation) och andra sammankomster som sker i Svenska kyrkans regi. Uppgifter för 2008 saknas.

3:2 Kyrkornas sammankomster utöver Svenska kyrkans egen verksamhet

ÅR	Genomsnittligt antal sammankomster per kyrka och år	Andel kyrkor utan några sammankomster	1–9 sammankomster	10–19 sammankomster	20–49 sammankomster	50–99 sammankomster	100 sammankomster och fler	Totalt
2022	6,8	56%	32%	4%	4%	2%	1%	100%
2021	4,9	67%	23%	4%	3%	1%	1%	100%
2020	4,6	74%	18%	3%	3%	1%	1%	100%
2019	6,4	55%	32%	6%	4%	2%	1%	100%
2014–2018	6,3	57%	32%	5%	4%	2%	1%	100%
2009–2013	6,4	60%	29%	5%	3%	2%	1%	100%
2004–2007		61%	27%	6%	3%	2%	2%	100%

Sammankomstillfällen utöver Svenska kyrkans egen verksamhet som ett årligt genomsnitt per kyrka för hela landet och fördelning efter sammankomsttätthet. Exempel på sammankomster utöver Svenska kyrkans egen verksamhet kan vara konserter eller liknande evenemang anordnade av annan arrangör än Svenska kyrkan. Uppgifter för 2008 saknas.

3:3 Kyrkornas öppethållande utöver organiserad verksamhet

ÅR	Genomsnittligt antal öppettid dagar per kyrka och år	Andel kyrkor öppna mindre än 5 timmar per dag eller inte öppna alls	1–9 öppettid dagar	10–99 öppettid dagar	100–199 öppettid dagar	200–299 öppettid dagar	300 och fler öppettid dagar	Totalt
2022	132,6	18%	11%	21%	16%	17%	17%	100%
2021	138,5	18%	8%	23%	14%	17%	19%	100%
2020	132,9	19%	7%	24%	17%	17%	16%	100%
2019	131,0	19%	8%	24%	17%	15%	18%	100%
2014–2018	133,9	19%	7%	25%	17%	15%	18%	100%
2009–2013	140,0	19%	5%	25%	18%	13%	21%	100%
2004–2007		11%	4%	25%	21%	14%	26%	100%

En öppettid definieras som kyrka öppen mer än 5 timmar per dag utöver gudstjänster och kyrkliga handlingar.

TÄTORTSTYPER

Kyrkorna delas in i följande tätortstyper efter ortsindelningen för församlingen/samfälligheten

STORSTAD: mer än 200 000 invånare

FÖRORT: förorter till storstad. Förort enligt SKL kommungruppering 2005.

STÖRRE STAD: mellan 50 000 och 200 000 invånare

MEDELSTOR STAD: mellan 20 000 och 50 000 invånare

STÖRRE TÄTORT: mer än 80 procents tätortsgrad och mindre än 20 000 invånare

MINDRE TÄTORT: 60–80 procents tätortsgrad och mindre än 20 000 invånare

LANDSBYGD: mindre än 60 procents tätortsgrad

GLESBYGD: mindre än åtta invånare per kvadratkilometer och tätortsgrad under 70 procent

Tätortsgraden anger hur stor del av befolkningen i församlingen som bor i en tätort. En tätortsgrad på 100 procent innebär att alla i församlingen/samfälligheten bor i en tätort, en tätortsgrad på 60 procent betyder att 60 procent av befolkningen bor i en tätort.

Tätortsgraden i Sveriges kommuner kan hämtas på SCB. Tätortsgraden beräknas årligen och respektive års befolkning förs till tätorterna enligt den senaste tätortsavgränsningen. En tätort definieras som en sammanhängande bebyggelse med högst 200 meter mellan husen och minst 200 invånare. I rapporten används genomgående termen tätortstyp och inte orden ortstyp eller tätortsgrupp.

Källa: SCB, Nordisk tätortsdefinition, SKL:s kommungruppsindelning 2005

Referenser

- Begravningslag (SFS) 1990:1144. Stockholm: Kulturdepartementet.
- Brynielsson, M. (red.) (2019). *Metaller i helig tjänst*. Växjö: Växjö stift.
- Dalman, Johan (2019). *Högt i tak i heliga rum*. Stockholm: Verbum.
- Fransson, S., Gelfgren, S. och Johansson, P. (2021). *Svenska kyrkan online: Att ställa om, ställa in eller fortsätta som vanligt under Coronapandemin*. Uppsala: Trossamfundet Svenska kyrkan.
- Förordning om undanförelse och förstöring (SFS) 1993:243. Stockholm: Försvarsdepartementet.
- Förordning om ändring i förordningen (1993:243) om undanförelse och förstöring (SFS) 2008:1008. Stockholm: Försvarsdepartementet.
- Garpe, S. och Idestrom, J. (red.) (2022). *Kyrka i digitala rum: Ett aktionsforskningsprojekt om församlingarnas liv online i Svenska kyrkan*. Uppsala: Trossamfundet Svenska kyrkan.
- Gullbrandsson, R. (2021). *Mellan himmel och rum. Kunskapsläget om medeltida taklag i svenska kyrkor 2020*. Skara: Västergötlands museum.
- Jensen Wolfhechel, O. och Pettersson, R. (2021). *Kulturmiljövårdens regionala organisation. En historisk analys av roller och ansvar i förändring*. Visby: Riksantikvarieämbetet.
- Kammarkollegiet, dnr 17.1-4638-2020. Finansiering av skötseln av återlämnade och återtagna gravanordningar. Stockholm: Kammarkollegiet.
- Kjellgren, M. (2020). *Böckernas ordning. Om hantering av kyrkliga boksamlingar*. Linköping: Linköpings stifts kyrkoberskrivningskommitté.
- Konvention om skydd för kulturogendom i händelse av väpnad konflikt jämte tilläggsprotokoll, Haag den 14 maj 1954. Stockholm: Utrikesdepartementet.
- Kulturmiljöförordning (SFS) 1988:1188. Stockholm: Kulturdepartementet
- Kulturmiljölag (SFS) 1988:950. Stockholm: Kulturdepartementet
- Lag om undanförelse och förstöring (SFS) 1992:1402. Stockholm: Försvarsdepartementet.
- Lindblad, H. (2023). *Kyrkliga kulturarv i en ny tid: Samlade studier och reflektioner*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Lindmark, D. och Sundström, O. (red.) (2016). *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna. En vetenskaplig antologi*. 1–2. Skellefteå: Artos.
- Länsstyrelsen i Gotlands län (2022). *Totalförsvaret för ett starkare Gotland: Slutrapport för regeringens uppdrag till Försvarsmakten och Länsstyrelsen i Gotlands län*. Visby: Länsstyrelsen i Gotlands län.
- Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (2022). *Civilt försvar mot 2030 – ett totalförsvaret i balans: Slutredovisning av regeringsuppdrag (Ju2022/01209/SSK)*. Karlstad: Myndigheten för samhällsskydd och beredskap.
- Nylander, L., Olsson, D. och Ulfhielm B. (2021). *Fiskarkapellet i Medelpad och Ångermanland*. Härnösand: Härnösands stift.
- Nyström, M. (2021). *Managing Ecclesiastical Heritage: Transformation of discourses, Roles and Policy*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Plan- och bygglag (SFS) 2010:900. Stockholm: Landsbyggs- och infrastrukturdepartementet.
- Ramboll (2020). *Svenska kyrkans samhällsekonomiska bidrag till kultur och kulturarv*. Uppsala: Ramboll.
- Regeringens proposition 1995/96:80. *Ändrade relationer mellan staten och Svenska kyrkan*. Stockholm: Civildepartementet.
- Regeringens proposition 1998/99:38. *Staten och trossamfundet – begravningsverksamheten, kulturminnena, personalen, avgiftsbetalningen, m.m.* Stockholm: Kulturdepartementet.
- Regeringens proposition 2012/13:96. *Kulturmiljöns mångfald*. Stockholm: Kulturdepartementet.
- Regeringens proposition 2016/17:116. *Kulturarvspolitik*. Stockholm: Kulturdepartementet.
- Regeringens skrivelse 2013/14:152. *Den kyrkoantikvariska ersättningen*. Stockholm: Kulturdepartementet.
- Regeringens skrivelse 2018/19:122. *Det kyrkliga kulturarvet*. Stockholm: Kulturdepartementet.

Regeringskansliet, Ku2000/470/Ka. Överenskommelsen mellan staten och Svenska kyrkan i frågor som rör de kulturhistoriska värdena inom Svenska kyrkan. Stockholm: Kulturdepartementet.

Riksantikvarieämbetet (2014). *Vägledning för tillämpning av Kulturminneslagen – Kyrkliga kulturminnen (4 kap. 1–18 §§)*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.

Riksantikvarieämbetet (2022). *Fria eller fälla 2.0. En handledning för avvägningar vid hantering av träd i offentliga miljöer*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.

Riksantikvarieämbetet (2023). *Räkna med kulturarvet – Hållbarhet och klimat*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.

Riksantikvarieämbetet, dnr O2597-1999. Uppdrag att i samverkan med Svenska kyrkan ta fram ett underlag för hur samrådsgrupper för frågor som rör de kyrkliga kulturvärdena skall vara sammansatta och vilka uppgifter de bör ha. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.

Riksantikvarieämbetets föreskrifter om kyrkliga kulturminnen. Kulturrådets författningssamling KRFS 2012:2. Stockholm: Kulturrådet.

Statens offentliga utredningar (SOU) 1997:43. *Den kulturhistoriskt värdefulla kyrkliga egendomen och de kyrkliga arkiven: Betänkande av Stat-kyrkadelegationen*. Stockholm: Kulturdepartementet.

Tillväxtverket (2022). *Fakta om svensk turism 2021*. Stockholm: Tillväxtverket.

Trossamfundet Svenska kyrkan (2013). *Ett rum öppet för alla. Svenska kyrkans redovisning till regeringen angående de kyrkoantikvariska frågorna inför kontrollstationen 2014*. Uppsala: Trossamfundet Svenska kyrkan.

Trossamfundet Svenska kyrkan (2015). *Gemensamt ansvar – en utredning om fastigheter, kyrkor och utjämningsystem*. Svenska kyrkans utredningar 2015:1. Uppsala: Trossamfundet Svenska kyrkan.

Trossamfundet Svenska kyrkan (2018). *Mötesplatser i tiden. Svenska kyrkans redovisning till regeringen angående de kyrkoantikvariska frågorna inför kontrollstationen 2019*. Uppsala: Trossamfundet Svenska kyrkan.

Trossamfundet Svenska kyrkan (2019). *Handbok för arbetet med kyrkoantikvarisk ersättning, version 2.0*. Uppsala: Trossamfundet Svenska kyrkan.

Trossamfundet Svenska kyrkan (2019). *Nationellt program för kunskapsutveckling inom det kyrkliga kulturarvet, version 1:1*. Uppsala: Trossamfundet Svenska kyrkan.

Trossamfundet Svenska kyrkan (2019). *Villkor för kyrkoantikvarisk ersättning 2.0*. Uppsala: Trossamfundet Svenska kyrkan.

Trossamfundet Svenska kyrkan (2020). *Flexibla kyrkorum*. Digital utställning tillgänglig via Svenska kyrkans webb: <https://www.svenskakyrkan.se/flexibla-kyrkorum>

Trossamfundet Svenska kyrkan (2022). *Kyrkoordning för Svenska kyrkan med angränsande lagstiftning*. Stockholm: Verbum.

Trossamfundet Svenska kyrkan, KS2018-1387:8. *Färdplan för klimatet*. Uppsala: Trossamfundet Svenska kyrkan.

Trossamfundet Svenska kyrkan, KsSkr 2016:06. *Gemensamt ansvar – fastigheter, kyrkor och utjämningsystem*. Uppsala: Trossamfundet Svenska kyrkan.

Trossamfundet Svenska kyrkan, SvKB 2018:8. *Kyrkostyrelsens beslut med närmare bestämmelser om lokalförsörjningsplaner*. Uppsala: Trossamfundet Svenska kyrkan

